

2023. 25. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

49.

*ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének
kiadványa

Készült az ELTE BTK Egyetemi Kiválósági Alap támogatásával

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Szerkesztőbizottság

Dróth Júlia (Károli Gáspár Református Egyetem)

Fóris Ágota (Károli Gáspár Református Egyetem)

Heltai Pál (Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár)

Horváth Ildikó (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Károly Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Robin Edina (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Seidl-Pécs Olivia (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem)

Tanácsadó testület

Albert Sándor (Szegedi Tudományegyetem)

Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Egyetem)

Lendvai Endre (Pécsi Tudományegyetem)

Prószéky Gábor (Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest)

Korrektor

Csiborné Horváth Andrea

2023. 25. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

*ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894
E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A folyóirat elérhető:

<https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/>

Információ a korábbi nyomtatott évfolyamok köteteiről:

Bertalan Zoltánné
ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu

ISSN 1419 7480 (nyomtatott)

ISSN 2732 1924 (online)

Felelős kiadó:

ELTE Bölcsészettudományi Kar
Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Műszaki szerkesztő: Heiszer Erika, TINTA Könyvkiadó

Tartalom

Tanulmányok

Fischer Márta

Honosítsunk vagy idegenítsünk? Fordítási stratégiák a szövegszinttől a terminusig 5

Sereg Judit

A szinkronizálás terminológiájának újragondolása 26

Németh Anikó

A dialógustolmácsolás kihívásai az üzleti világban: egy feltáró kutatás eredményei 42

Szlávik Szilárd

Az utószerkesztés hatása a neurális gépi fordítás lexikai kohéziójára angol–magyar szakfordításokban 68

Laszlóczki László

Fordítók és hallgatók tapasztalatai a frazémák megfeleltetéséről – két kérdőív elemzése 81

Konferenciabeszámolók

Juhász-Koch Márta, Sereg Judit

Shakespeare, Austen and Audiovisual Translation (Sapienza Egyetem, Róma, 2022. június 30–július 2.) 99

Szentirmay Piroska

Room for (Ex)Change in T&I Training (Palacký Egyetem, Olmütz, Csehország 2022. november 11–12.) 103

Nagy Gabriella, Van Waarden Franciska

TransELTE 2023 Konferencia (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, 2023. március 22–24.) 109

Recenziók

Fáy Tamás

Mascha Dabić: Dolmetschen in der Psychotherapie:

Prekäres Gleichgewicht 115

Van Waarden Franciska

Robin Setton, Andrew Dawrant (eds): Conference Interpreting.

A Trainer's Guide 122

Csiborné Horváth Andrea

Anthony Pym: Translation Solutions for Many Languages:

Histories of a Flawed Dream 125

Kovács Tímea

Klaudy Kinga: Tézisek a fordítástudományról.

Új fordítástudományi tanulmányok 129

Summaries in English 139

Útmutató szerzőinknek 142

Honosítsunk vagy idegenítsünk?

Fordítási stratégiák a szövegszinttől a terminusig

Fischer Márta

E-mail: fischer.marta@gtk.bme.hu

Kivonat: Az idegenítés és a honosítás közötti választás dilemmája nem csak a fordításelmélet szakirodalmában követhető nyomon, hanem a gyakorlatban, a fordító sorozatos döntéseiben is jelen van. E tanulmány célja az, hogy e dilemmát mind az elmélet, mind a gyakorlat oldaláról megvizsgálja, és rávilágítson a két stratégia közötti választás komplexitására. Fő üzenete az, hogy az idegenítés és a honosítás közötti választás nem egyszerűsíthető le egyetlen döntésre – a szöveg(műfaj)-tól a terminusokig különböző stratégiák lehetnek indokoltak. E komplex döntések tudatosítását ugyanakkor nehezíti az a tény, hogy a stratégiák és azok eredményeinek elnevezése a szakirodalomban nem egységes. Így a tanulmány további célja, hogy áttekintést adjon a honosítás és az idegenítés stratégiájához kötődő kulcsfogalmakról és e fogalmakat leíró megnevezések sokaságáról – ezzel is elősegítve e témában a szakmai diskurzust.

Kulcsszavak: honosítás, idegenítés, műfajtranszfer-kompetencia, terminológia, funkcionális ekvivalens

1. Bevezető

A fordítást mint produktumot alapvetően meghatározzák azok a szöveg-, mondat- és szószintű döntések, amelyeket a fordítónak a fordítás folyamata során meg kell hoznia. E döntések (és e döntések sorozataként értelmezett stratégiák) több szempont szerint csoportosíthatók.¹ Szempont lehet például az, hogy a fordítás milyen közönség számára készül. Bhatia (1997: 210) két szövegszintű stratégia mellett ér-

¹ A fordítástudomány szakirodalmában a fordítási stratégia fogalmának számos értelmezése létezik. E tanulmányban fordítási stratégián a tudatos fordítói döntések sorozatát értem. A fordítási stratégiák különféle jelentéseiről és funkcióiról lásd még Dróth (2021) átfogó tanulmányát.

vel, attól függően, hogy szakértő közönség (könnyítés) vagy laikusok számára (egyszerűsítés) készül a fordítás. Hasonlóan fontos szempont az is, hogy a fordító a forrásnyelvi vagy a célnyelvi szöveg konvencióihoz igazodik-e inkább. Ez utóbbi Dróth (2021: 101) szerint a makroszintű stratégiák egyik kiemelkedő, más stratégiákat is meghatározó csoportja, saját szóhasználatával élve a *fordítás típusa*, amely a forrásnyelvi kultúra és a célnyelvi közönség igényei közötti viszonyt tükrözi.

A forrásnyelvi szöveghez való hűség vagy a célnyelvi olvasóhoz való igazodás közötti dilemma a fordításelmélet két alapfogalmában, a nyílt és a rejtett fordításban is megjelenik. House (1977) rejtett fordításnak nevezi azt, amikor a forrásnyelvi szöveg ugyanazt a funkciót tölti be a célnyelvi kultúrában, mint a forrásnyelvi kultúrában. Nyílt fordításon pedig olyan célnyelvi szövegeket ért, amelyen látszik, hogy fordítás. Ugyanez az alapkérdés vonul végig a fordításelmélet ekvivalencia-felfogásaiban is. Nida (1964) szerint a formális ekvivalencia a forrásnyelvi szöveget részesíti előnyben, míg a dinamikus ekvivalencia a célnyelvi befogadót tartja szem előtt. Newmark (1982) szemantikai fordításnak nevezi azt, amikor a forrásnyelvi szöveg információtartalmának a megőrzése a fontos, kommunikatív fordításnak pedig azt, amely a célnyelvi olvasóra gyakorolt hatást tartja fontosnak. Nord (1997) pedig dokumentarista (a forrásnyelvi szöveget követő) és instrumentális (a célnyelvi normához igazodó) fordításról beszél. Látható, hogy a különböző megközelítések ellenére két stratégiáról van szó. Míg az egyik középpontjában a forrásnyelvi szöveghez való hűség áll, és célja az idegenszerűség hangsúlyozása, addig a másik a célnyelvi közönséghez igazodik, és célja a célnyelvi kultúrába való illeszkedés.

Korábbi írásaimban (Fischer 2012, 2018a, 2018b) részletesen bemutattam a terminusok honosításának és idegenítésének eseteit. E tanulmány célja az, hogy e két fordítási stratégiát még tágabb kontextusba helyezze, és rávilágítson arra, hogy a szövegfajtatól, a műfajtól és a szintektől függően más-más stratégia alkalmazására lehet szükség. Emellett a tanulmány kísérletet tesz arra is, hogy e két stratégiához kötődő kulcsfogalmakat egy csokorba szedje, és rámutasson arra, hogy a megnevezések mind a nemzetközi, mind a hazai szakirodalomban igen változatosak lehetnek.

2. Stratégiák – eltérő megnevezések

A stratégiák gyakorlati alkalmazásában, oktatásában és a kutatási eredmények értékelésében gyakori problémát jelent az, hogy a nemzetközi szakirodalom eltérő megnevezéseket használ a két stratégia leírására. Az igazodás dilemmája már a 19. század elején, Schleiermachernél (1813) megjelent, aki szerint a fordítások vagy idegenítő (*verfremdend*) vagy „németesítő” (*verdeutschend*) stratégiát követhetnek. Bár ezzel összhangban a nemzetközi szakirodalom Venuti (1995: 24) nyomán az angol *foreignising* (idegenítés) és a *domesticating* (honosítás) – illetve ritkábban *domestifying* – stratégiára hivatkozik, az alábbiakban példákat mutatok további elnevezésekre a nemzetközi szakirodalomban.

Basnett (2005) a globális hírek fordításának példáján elemzi a két stratégiát, amelynek során a honosításra az *acculturation*, az idegenítésre pedig a *foreignising* szóval utal. Az *acculturation* fogalma korábban, Lefevere-rel írt közös kötetében is megjelent (Basnett és Lefevere 1998). Baaij (2015: 111) az uniós jogi fordításokban mutat rá a *familiarisation* és az *externalisation* stratégia közötti különbségre, és arra a következtetésre jut, hogy a *familiarisation* (lényegében a honosítás) stratégiája speciális képzést igényel. A fordítóknak és jogász-nyelvszereknek ugyanis ez esetben ismerniük kell a célnyelvi jogrendszert, és komparatív készséggel is kell rendelkezniük. Ezért az *externalisation* (azaz idegenítés) stratégiáját tartja célra-vezetőnek, amely értelmezésében lényegében a szó szerinti fordítást, a forrásnyelvi szöveghez való teljes hűséget jelenti.

Bajčić (2010) az európai uniós jogszabályok terminológiájának fordítási kihívásait vizsgálta angol–horvát nyelvpárban, és tanulmánya jó példát mutat arra az esetre, amikor a szerzők nem nevesítik explicite a két stratégiát. Bajčić szerint a minél semlegesebb megnevezések használata a cél, ezért a *funkcionális ekvivalensek* használatát félrevezetőnek tartja. Problémának tekinti ugyanakkor a *neologizmusok* alkotását és a *kölcsönzést* is, mert ezek szerinte értelmezési problémákhoz vezethetnek akkor, ha a jogászok nem ismerik a mögöttes fogalmat. Jól látható, hogy Bajčić – bár nem használja e két megnevezést – lényegében a honosításról (funkcionális ekvivalens) és az idegenítés különböző eszközeiről (neologizmus, kölcsönzés, körülírás) beszél – anélkül, hogy ez utóbbiakat egy stratégia alá sorolná.

Robertson (2011) a fogyasztóvédelmi irányelvek átültetését vizsgálta Anglia és Wales, Írország és Málta esetében, különösen a terminusok átültetésére tekintettel. A kutatás három esetet különített el: az EU-terminusok *importját*, azok *módosítását* és a nemzeti jogi terminusokkal történő *lokalizációt*. Látható, hogy az első két kategória lényegében az idegenítés, míg az utóbbi kategória a honosítás stratégiájának felel meg.

A lokalizáció (*localisation*) megnevezésről külön is kell szólnunk, hiszen ez nem pusztán fordítási, hanem marketing stratégiát (*IIION*) is jelöl, amelynek során egy termék, szoftver vagy szolgáltatás fordítását – a jobb eladás érdekében – teljes mértékben a helyi nyelvi és kulturális sajátosságokhoz igazítják. Érdekes, hogy e vállalati környezetben a lokalizációt gyakran a fordítástól való különbözősége révén is definiálják – hangsúlyozva, hogy a lokalizáció „nem csak” fordítás. Erre a jelenségre Pym (2007: 291) is rámutat. Szerinte a nyelvi iparágban használt *lokalizáció* szó megfosztja a *fordítás* szót annak kreatív tartalmától, és a fordítást a 60-as, 70-es évek, a „régisziget napok” legszűkebb nyelvészeti értelmezésére húzza vissza – mintha a fordításelemélet azóta nem jutott volna már előbbre.

Bár a hazai szakirodalomban is jellemző az idegenítés különböző – szószinten alkalmazott – eszközeinek (úgy mint tükörfordítás, kölcsönzés) önálló stratégiaként való megjelenítése, a honosítás és az idegenítés bevett terminusoknak mondhatók. Ezért a továbbiakban *honosítás* és *idegenítés* néven utalok e két stratégiára, és a mellett érvelek, hogy az idegenítés különböző eszközeit is célszerű egy stratégiaként, a honosítás ellenpárjaként tárgyalni.

3. Honosítás *versus* idegenítés – a műfordítástól a jogi szakfordításig

A két stratégia alkalmazását elsődlegesen a szövegfajta határozza meg.² Ha szép-irodalmi szövegek fordításáról van szó, akkor általában a honosítást tekintjük követendő stratégiának, hiszen a cél az, hogy a célnyelvi olvasóhoz minél közelebb kerüljön a szöveg. Ez elérheti akár a mű szerzője nevének a fordítását is – gondoljunk csak Verne Gyulára (Jules Verne francia író magyar megfelelőjére), akiről e honosítás eredményeként sok egykori kisdiák ma is azt gondolja, hogy egy magyar íróról van szó.

A honosító stratégia hosszú ideig nemcsak a szépirodalmi, hanem valamennyi szövegfajta fordítását is meghatározta. Ennek háttérében a nyolcvanas évek fordítástudományának kulturális fordulata (*cultural turn*) áll, amely alapvetően megváltoztatta a fordításról való gondolkodást.³ Ekkor jelent meg Vermeer (1978) szkoposzelmélete és a funkcionális megközelítés. A szkoposzelmélet szerint a fordítást nem a forrásnyelvi szöveg határozza meg, hanem a fordítás célja, illetve az a funkció is, amelyet a fordításnak be kell töltenie a célnyelvi kultúrában. Ez pedig szükségszerűen e stratégiát helyezte előtérbe – és nem tesz különbséget szakfordítás és általános fordítás között. Gerzymisch-Arbogast (1996: 15) szerint az elmélet abból az implicit feltételezésből indult ki, hogy a szakfordítás során felmerülő problémák megfelelően leírhatóak azzal, ha – az általános fordításhoz hasonlóan – megadjuk a fordítás célját. A szakfordítás kérdései így nem külön, hanem általában a fordításról való gondolkodásban kaptak helyet. Ezt erősítette, hogy maga Vermeer (1996) is a mellett foglalt állást, hogy elmélete általánosnak tekinthető, valamennyi szövegfajta alkalmazható, és ez alól nincsenek kivételek.

Így a szkoposzelméletet – és ennek eredményeként a honosító stratégiát – hosszú ideig valamennyi szövegfajta alkalmazták, azaz nem tettek különbséget a szakszövegek és más szövegfajták fordítása között. Az első kritikák a jogi szakszövegek fordítása során merültek fel, a kilencvenes évek végén, amelyeket az empirikus kutatások is megerősítettek (vö. Šarčević 1997, Nord 1997, Biel 2008). Fontos felismerés volt, hogy a fordítás során a jogi szövegek összehasonlítása lényegében a két jogrendszer összehasonlítását is jelenti, és a jogi szakszövegek (például egy szerződés) fordítása során nem a funkció, hanem az (adott szerződést irányító) jog határozza meg a fordítási stratégiát. A jogi szempontok tehát felülírják

² Mivel a szakirodalomban a szövegfajta, a szövegtípus és a műfaj definíciója nem egységes, ezért a továbbiakban Károly (2007: 134) definícióira támaszkodva a legtágabb kategóriának a szövegfajtát tekintem (pl. jogi szövegek), a szövegtípusokon a retorikai stratégia szerint elkülönülő típusokat értem (például preskriptív vagy deskriptív), a műfajokat pedig (például szerződés, ítélet) a konkrét funkciójuk alapján különítem el.

³ Mary Snell-Hornby (2006) *The turns of Translation Studies* című könyvében öt szakaszra bontja a fordítástudomány történetét, amelyeket fordulatoknak (*turns*) nevez: a fordításról való elméleti gondolkodás megjelenése, a 80-as évek kulturális fordulata, a 90-es évek „interdiszciplinája”, a 90-es évek fordulatai és végül az ezredforduló fordításelmélete.

a funkciót. Ezért a jogi szövegek esetében kifejezetten félrevezető lehet a honosítás, hiszen az a hasonlóság hamis látszatát kelti a célnyelvi olvasóban. Ebből adódóan a szakszövegek fordításának elméleti keretét nem adhatja kizárólag a funkcionális fordításelmélet, nem lehet mindig a célközönség és a célnyelvi kultúrához való igazodás az elsődleges szempont. Egyes esetekben nem a célnyelvi, hanem kifejezetten a forrásnyelvi fogalmi rendszer leírása a cél.

Érdekes, hogy ha e stratégiákat kifejezetten a jogi szakszövegek fordítása felől vizsgáljuk, akkor a fentiekkel éppen ellentétes folyamatot követhetünk nyomon. A jogi fordításokban ugyanis hosszú ideig kizárólag az idegenítő stratégia alkalmazásával (lényegében a tükörfordítással) látták biztosítottnak az egységes jogalkalmazást – és ez a vélemény még ma is tartja magát. Šarčević (1997) rámutat, hogy ez a stratégia a 90-es évekre némileg finomodott, és a cél ma már egy olyan idiomatikus szöveg alkotása, amely úgy olvasható, mint az eredeti, miközben a nyelven belüli konkordancia sem sérül. Strandvik (2015) is azon a véleményen van, hogy a fordítónak elsődlegesen nem a forrásnyelvi szöveghez való hűséget kellene szem előtt tartania. A cél sokkal inkább az, hogy a célnyelvi kulturális és jogi hagyományokhoz igazítsa a fordítást – annak érdekében, hogy a célnyelvi olvasó megértse a jogalkotó szándékát. Tévhit tehát azt gondolni, hogy a jogi fordításokban csak az egyik vagy csak a másik stratégiának van jogosultsága (erről lásd még részletesen Balogh 2020).

Látható, hogy mint oly sokszor, a megoldást itt is az arany középútban kell keresnünk. Ahogyan Pym (2007) is rámutat, a két szélsőségben (honosítás *versus* idegenítés) való gondolkodás nem vezet eredményre egy konkrét fordítási feladat megoldása során – akár műfordításról, akár szakfordításról van szó. A dilemma ennél sokkal összetettebb. A stratégia akár egy szövegen belül is eltérhet, attól függően, hogy mely szintről van szó. Ezért a továbbiakban a szövegszinttől a terminológia felé haladva mutatom be, milyen döntésekkel szembesülhet a fordító.

4. Stratégiák – a szöveg(műfaj) szintjén

Károly (2007: 173) részletes elemzését adja annak, hogy a szöveg(műfaj) szintjén milyen döntésekkel szembesülhet a fordító, és e döntésekre milyen hatással volt a funkcionális fordításelmélet megjelenése. A fordítás során az egyik fő feladat a forrásnyelvi szöveg műfaji identitásának a megőrzése a célnyelven, ez azonban nem mindig egyszerű, hiszen előfordulhat, hogy az adott forrásnyelvi műfaj a célnyelvben nem, vagy a forrásnyelvi műfajtól eltérő módon létezik. Ekkor a fordítónak döntést kell hoznia arról, milyen stratégiát kövessen a műfaji identitás megőrzésére. Károly erre hozza példaként az angolszász szakmai önéletrajzot, amely a magyar kontextusban korábban nem létezett, de a műfaj átvétele révén gyorsan elterjedt a magyar munkavállalók körében.

A műfaji identitás megőrzésére irányuló szövegszintű stratégiákat Károly műfajtranszfer-stratégiáknak nevezte el, és két nagy csoportját különítette el a fordítói

gyakorlatban. Ha a célnyelvben nem létezik a forrásnyelvi műfaj, akkor a fordító a *műfajátvitel* (ld. angolszász szakmai önéletrajz) vagy a *műfajbehelyettesítés* (egy másik célnyelvi műfaj sajátosságainak alkalmazása) mellett dönthet. Ha azonban a célnyelvben létezik a forrásnyelvi műfaj, akkor a fordító három stratégia közül választhat. Az első stratégia (a zéró transzfer) lényege, hogy a fordító a *célnyelvi szövegnormát* követi, amely stiláris adaptációt vagy az információtartalom, illetve a logikai struktúra adaptálását jelenti. A második stratégia ennek éppen az ellenkezője, ekkor a fordító a *forrásnyelvi szövegnormát* követi. Végül a harmadik stratégia a *hibrid szöveg* létrehozása, amely ötvözi az előző két stratégiát, azaz a forrásnyelvi és célnyelvi kultúra szövegnormáit. Ez utóbbira mutat példát az európai uniós preambulum, amelynek magyarra fordítása nem a tagállami, hanem az EU-normát követi (Károly 2008: 12).

A fenti stratégiák mögött is a forrásnyelvhez vagy a célnyelvhez igazodás dilemmája húzódik meg. Ezért az alábbiakban kísérletet teszek e stratégiák besorolására a honosítás és az idegenítés kategóriái szerint. Az első esetben, azaz amikor a célnyelvben nem létezik a forrásnyelvi műfaj, akkor a fordító idegenít – vagy oly módon, hogy egyszerűen átvviszi a forrásnyelvi műfajt a célnyelvbe, vagy egy másik célnyelvi műfajt (mint eszközt) használ a cél elérésére. A Károly csoportosítása szerinti *műfajátvitel* és *műfajbehelyettesítés* tehát az *idegenítés* egy-egy esetének tekinthető.

A második esetben, amikor a célnyelvben létezik a forrásnyelvi műfaj, a fordító a honosítás és az idegenítés mellett is dönthet. Ha a *célnyelvi szövegnormát* követi, akkor egyértelműen *honosít* – nem véletlen, hogy Károly csoportosításában a megvalósulás mindhárom szintjében (stiláris, logikai, információtartalom) szerepel az *adaptáció* szó. Ha azonban a fordító a *forrásnyelvi szövegnormát* követi, akkor ez *idegenítést* jelent. Végül a *hibrid szöveg* (a célnyelvben egy új műfaj) létrehozását ugyancsak *idegenítésnek* tekinthetjük.

Fontos hangsúlyozni, hogy a műfajtranszfer-stratégiák szép példákat mutatnak nem csak a két nyelv közötti, hanem az egy nyelven belüli fordítói dilemmákra is. A táblázatból látható, hogy a célnyelvi normák követése (azaz a honosítás) során az információtartalom adaptálásának egyik esete lehet az egyszerűsítés. Ezt a stratégiát a nem szakértő közönség számára készülő fordítások esetében lehet alkalmazni annak érdekében, hogy az információtartalom a laikus közönség számára is jól feldolgozható legyen. Ez jól szemlélteti azt az esetet, amikor a honosításon belül hoz a fordító egy újabb döntést a célközönség ismeretében.

Látható, hogy az igazodás már maga a szövegműfaj szintjén jelentős dilemmát okoz. A műfaji identitás megőrzésére (ha egyáltalán ez lehetséges), speciális szövegszintű stratégiák – Károly (2007) definíciója szerint *műfajtranszfer-stratégiák* – szükségesek, amelyek ugyancsak a honosítás és az idegenítés alapidilemmáját tükrözik. Ez a fordítók részéről speciális kompetenciát is feltételez, amelyet Károly (2007: 218) *műfajtranszfer-kompetenciának* nevezett el, és amelyet a képzőintézményeknek is fejlesztenie kell. Heltai (2016) is hangsúlyozza, hogy a fordításoktatásban elengedhetetlen a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek szövegszintű eltéré-

seinek tudatosítása. Ennek különösen nagy szerepe van a jogi műfajokban, ahol a műfaj sajátosságai eredően további nehézségek adódhatnak. Ezért az elemzést e műfajjal folytatom.

1. táblázat: *Az idegenítés és honosítás stratégiájának azonosítása Károly (2007: 215) műfajtranszfer-stratégiáiban*

MŰFAJTRANSZFER-STRATÉGIÁK			HONOSÍTÁS / IDEGENÍTÉS
CNY-ben <i>nem létező</i> műfaj esetében	műfajátvitel		idegenítés
	műfajbehelyettesítés		idegenítés
CNY-ben <i>létező</i> műfaj esetében	CNY-i szövegnorma követése (zéró transzfer)	stiláris adaptáció	honosítás
		információtartalom adaptálása	honosítás
		kihagyás	
		betoldás	
		megváltoztatás: érzelmi / kulturális / taktikai adaptáció egyszerűsítés	
		logikai struktúra adaptálása	honosítás
	logikai relációk explicitálása		
	logikai felépítés tisztázása		
FNY-i norma követése	idegenítés		
hibrid szöveg létrehozása	idegenítés		

4.1. Honosítás versus idegenítés – a jogi műfajokban

A szövegműfajok között speciális helyet foglal el a jogi műfajok fordítása, így célszerű a stratégiákat e szövegekben külön is megvizsgálni. A jogi fordítói stratégiák számbavételekor Balogh (2020) a honosítás és idegenítés dichotómiájából indul ki. Hangsúlyozza, hogy a műfaj két alapvető komponensből áll: a makrostruktúrából és a szövegszinten megjelenő sajátosságokból; a jogi fordító pedig a két komponens tekintetében két különböző stratégiát is alkalmazhat.

Balogh (2020: 103) mindennek illusztrálására egy Magyarországon különböző nemzetiségű felek által megkötött – és hatályba lépő – szerződés magyarról angolra fordítását említi. Ekkor a fordító a forma és szerkezet, a kötött tartalmi elemek

(a makrostruktúra) tekintetében idegenít, azaz a magyar (kontinentális jogrend) szerinti formai elemeket viszi át az angol célnyelvi változatba. A szöveg szintjén azonban honosít, mert az angol szerződések nyelvi struktúráit, stílárius elemeit és kollokációit használja. Ennek megfelelően a fordító a szerződő felek akaratát, a cselekvés végrehajtására tett ígéretet nem a *promise* igével fejezi ki, hanem az angol nyelvű szerződésekben ilyen esetekben bevett *agree*, *acknowledge* vagy *undertake* igékkel. Hasonló példa az angol szerződések nyelvezetére jellemző redundancia vagy tautológia követése a fordításban (felek között: *by and between the parties*) vagy az angol szerződésekben bevett kifejezések használata (*a jelen szerződésben nem szabályozott kérdésekben: matters not regulated herein*).

Láthatjuk, hogy a stílus és a regiszter szintjén – hacsak a megrendelő kifejezetten nem kéri az ellenkezőjét – követni kell a célnyelvi műfaj bevett struktúráinak használatát (azaz honosítani kell), hiszen ha a fordító nem ezt teszi, akkor a szöveg idegenszerűsége miatt akár a szakmai kompetenciája is megkérdőjeleződhet. A műfaji kereteket, a makrostruktúrát azonban a fordító nem módosítja, hiszen a fordító „nem vállalkozhat arra, hogy a szöveg makrostruktúráját átdolgozza, és azt a célnyelvi hagyományokhoz igazítsa” (Heltai 2016: 8).

Vannak azonban példák arra is, amikor a fentiekkel ellentétes stratégiák alkalmazására van szükség. Ilyen eset az, amikor a makrostruktúra tekintetében mégsem idegenít, hanem honosít a fordító – például Kanadában, a (francia és angol nyelven is hatályos) jogszabályok párhuzamos szövegezése esetén. És ugyanúgy van példa arra is, amikor a stílus és a regiszter szintjén a fordító nem honosít, hanem idegenít – például amikor egy szerződést (illetve annak fordítását) a bíróságon bizonyító erejű dokumentumként akarják felhasználni (Balogh 2020: 111).

A jogi szövegek fordítása kapcsán fontos azt is hangsúlyoznunk, hogy a honosítás nem feltétlenül vezet joghatás kiváltásához. A fentebb említett példából látható, hogy a több hivatalos nyelvvel rendelkező országokban a jogszabályok alkotása is gyakran több nyelven történik (Kanadában pl francia és angol nyelven), párhuzamos szövegalkotás keretében, ezért itt egyértelműen honosításról, sőt annak jogi értelemben egy szélsőséges (joghatással járó) esetéről beszélhetünk. A magyar jogszabályok angolra fordítása esetében azonban a honosítás nem vezet joghatás kiváltásához – itt egyszerűen a magyar jogszabályok angol nyelvű megismertetéséről van szó (Gáspár és Somssich 2019). Ha joghatás kiváltása a cél, akkor ehhez önmagában a fordító nem is elég. Ekkor a célnyelvi struktúrákhoz igazodó szöveget jogász segítségével (vagy ahogyan erre az uniós intézményekben van példa, jogász-nyelvszakkal) kell megalkotni.

A fentieket összegezve jól látható, hogy a honosítás és idegenítés dilemmája egy műfajon belül – így a jogi szövegeken belül – további szinteken is jelentkezhet, és az egyes szinteken eltérő stratégiák lehetnek indokoltak. Az európai uniós szövegek jó példát mutatnak ennek alátámasztására. A szövegeket ugyanis gyakran éppen azért éri kritika, mert az idegenítés olyan szinteken – így a stílus, a frazeológia szintjén is – megvalósul, ahol ez nem indokolt, azaz a tagállami konvenciókat követve honosítani kellene (vö. Biel 2015).

4.2. Stratégiák – a terminológia szintjén

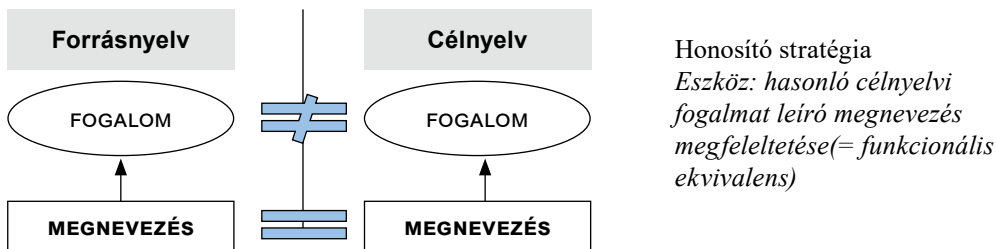
A terminusok fordításakor a stratégiák közötti választás dilemmája akkor merül fel, ha a célnyelven nincs a forrásnyelvi fogalmat leíró megnevezés, vagy csak hasonló (de nem azonos) fogalmat leíró megnevezést találunk. Ekkor a két fogalmi rendszer egyes fogalmai között csak részleges az ekvivalencia, és dönteni kell arról, milyen stratégiát alkalmazunk. Minél nagyobb a hasonlóság, annál inkább alkalmazható honosítás, és minél nagyobb a különbség, annál indokoltabb az idegenítő stratégia alkalmazása. Erre példa a magyar (kontinentális jog szerinti) jogszabályok fordítása angol nyelvre. Az idegenítés ugyanakkor egy újabb döntési helyzetet teremt – immár nem fogalmi, hanem nyelvi szinten –, hiszen az idegenítés több eszközzel is megvalósítható. Minél nagyobb a két nyelv közötti távolság, annál nehezebb az ekvivalenciát a megnevezések szintjén is megteremteni, azaz dönteni arról, hogy az idegenítés mely eszközét (pl. a tükörfordítást vagy a körülírást) alkalmazzuk az idegenítés során. Mivel korábbi tanulmányaimban (vö. Fischer 2018a) már részletesen foglalkoztam e stratégiákkal, ezért az alábbiakban e két szempont (a fogalmi rendszerek és a nyelvek közötti távolság) szerint tárgyalom e döntési pontokat.

4.2.1. Honosítás *versus* idegenítés – a fogalmi rendszerek közötti különbség szerepe

A honosítás stratégiája mögött az a szándék húzódik meg, hogy a két fogalmi rendszer közötti *hasonlóságot* szeretnénk hangsúlyozni. Ennek érdekében olyan célnyelvi megfelelőt használunk, amely a forrásnyelvihez hasonló fogalmat ír le a célnyelvben, azaz egy már létező célnyelvi fogalomról van szó. Ekkor lényegében nem is fordításról, hanem fordítói *megfeleltetésről* beszélhetünk (Klaudy 2007: 69). Hiába van különbség a forrásnyelvi és a célnyelvi fogalom között, mégis úgy döntünk, hogy a célnyelvi fogalmat leíró megnevezést feleltetjük meg a fordítás során. Erre példa az *ltd* (*private company limited by shares*), amelynek magyar megfelelője gyakran *kft*, holott a magyar *kft*-nek nincsenek részvényei (Fischer 2012), vagy ha a német *Krankenkasse* terminust a magyar *egészségpénztár* terminussal (és nem „betegpénztár”-ként) feleltetjük meg (Muráth 2010).

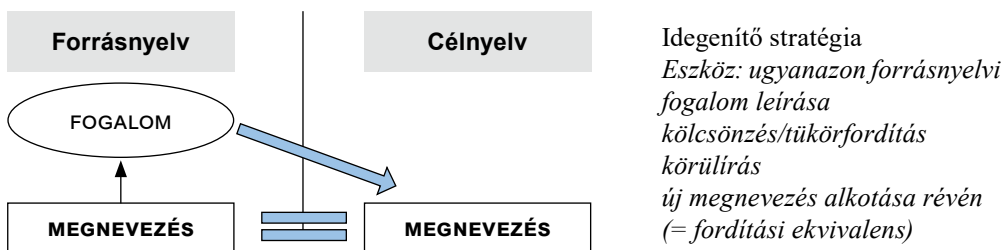
Nem véletlen, hogy e stratégia eredményeként alkalmazott ekvivalenseket a szakirodalom *funkcionális ekvivalens*nek nevezi, hiszen a célnyelvi ekvivalens ugyanazt a funkciót hivatott betölteni a célnyelvben, mint a forrásnyelvben – még akkor is, ha a két fogalmi rendszer között különbség van (a funkcionális ekvivalensről lásd még részletesen az 5.1. alfejezetet). E stratégia alkalmazásával a célnyelvi olvasóban a saját („honi”) fogalmi rendszerének fogalmait hívjuk elő. Ezért vigyáznunk is kell: ha túl nagy a különbség a forrásnyelvi és a célnyelvi fogalom között, és mégis a honosítást alkalmazzuk, akkor az az olvasó számára félrevezető lehet.

1. ábra: *A honosítás stratégiájának vizuális megjelenítése (Fischer 2018b alapján)*

A honosítással ellentétben az idegenítés célja éppen a két fogalmi rendszer közötti különbség hangsúlyozása. Ezért a fordítás során nem olyan célnyelvi megfelelőt választunk, amely már leír egy fogalmat a célnyelvben, hanem olyat, amely kizárólag a forrásnyelvi fogalmat írja le, azaz nem kötődik hozzá célnyelvi fogalom. Tehát az előző két példát követve a *kft* fordításakor meghagyjuk az *ltd* megnevezést, vagy a *Krankenkasse*-t mégis *betegpénztárnak* fordítjuk. Itt tehát nem megfeleltetésről, hanem a forrásnyelvi fogalom leírásáról, *fordításáról* van szó – ezért is hivatkozik a szakirodalom e stratégia eredményére többek között *fordítási ekvivalens*ként (a további megnevezésekről lásd erről részletesen az 5.2. alfejezetet). Ezek az ekvivalensek idegenül is hangozhatnak a célnyelvi olvasó számára. A cél azonban éppen ez: a forrásnyelvi fogalom olyan megnevezésekkel való leírása, amelyekhez a célnyelvi olvasó nem köt „honi”, ismert fogalmat. A forrásnyelvi fogalmat több eszközzel is leírhatjuk, amelyek használatát már a forrásnyelv és a célnyelv közötti különbség befolyásolja, így erről a következő alfejezetben lesz szó.

2. ábra: *Az idegenítés stratégiájának vizuális megjelenítése (Fischer 2018b alapján)*

A Magyarországon az igazságszolgáltatást gyakorló bíróságok idegen nyelvű megnevezésén jól szemléltethető a honosítás és az idegenítés stratégiája közötti különbség. Az alábbi táblázat a jogszabály szerinti definíciókat és a hivatalos angol megfelelőket mutatja (2011. évi CLXI. törvény). Ezek többsége idegenítés eredménye – azaz ezek a megnevezések elsődlegesen a magyar bíróságok leírását szolgálják. Tamás (2019: 30–31) számos példát ad arra, mi lehetne a célnyelvi megfelelő, ha a

honosítás stratégiáját követnénk. Így a *Kúria* lehetne *Supreme Court* (mint az USA megfelelő bírósága), az *ítélőtábla* lehetne *Court of Appeals* (USA) vagy *Court of Appeal* (Anglia, Wales), a *törvényszék* pedig a *Court of Justice* (UK). A rendszer egy eleme, a *district court* tekinthető honosításnak, amely az USA-ban is hasonló fogalmat ír le. Látható, hogy az egyes országokban a bíróságok rendszere eltér, és mivel a cél a magyar fogalmi rendszer leírása, ezért az idegenítés a célra vezető stratégia.

2. táblázat: *Idegenítés és honosítás a magyar bíróságok rendszerének példáján*

MAGYAR BÍRÓSÁGOK HU	MAGYAR BÍRÓSÁGOK EN	MEGHATÁROZÁS / STRATÉGIA	USA / UK BÍRÓSÁGOK EN
Kúria	Curia	a legfőbb bírói szerv (idegenítés/tükörfordítás – latin)	Supreme Court (USA)
ítélőtáblák	regional courts of appeal	törvényben meghatározott ügyekben elbírálja a járásbíróság és a törvényszék határozata ellen előterjesztett jogorvoslatot (idegenítés / körülírás)	court of appeals (USA)
törvényszékek	regional courts	törvényben meghatározott ügyekben első fokon jár el, és másodfokon elbírálja a járásbíróságok határozatai elleni fellebbezéseket (idegenítés / körülírás)	Court of Justice (UK)
járásbíróságok	district courts	első fokon jár el (beleértve a budapesti illetőségű járásbíróságok: kerületi bíróságok) (honosítás)	district courts (USA)

A honosítás és idegenítés dilemmáira szép példát mutat az egyetemek tanulmányi és vizsgaszabályzata is, hiszen a magyar felsőoktatáshoz, sőt specifikusan egy-egy egyetemhez kötődő fogalmakról van szó. Ekkor a fordító nem támaszkodhat adatbázisra – magának kell kialakítania a célnyelvi terminológiát az adott szövegben. A BME Tanulmányi és Vizsgaszabályzatában (TVSZ) nagy kihívást okozott az *isméltés*, a *javítás* és a *pótlás* szavak angolra fordítása. E szavak ugyanis itt nem szinonimák, és több terminusban is előfordulnak – úgymint *javítási lehetőség*, *pótlási lehetőség*, *javítóvizsga*, *pótlási időszak*. Bár lehetett volna találni megfelelőket az Egyesült Királyság vagy az USA egyetemeinek honlapján, a honosítás félrevezető lett volna (ha a fogalom eltér, az anyanyelvi diákot félrevezeti az angol megnevezés), és megbontotta volna a szöveg kohézióját is. E terminusok a TVSZ kontextusában egy fogalmi hálóba illeszkednek – és e fogalmi háló eltérhet a többi egyetemétől. Ezért lett a megoldás a *repeat* (*isméltés*), *late completion* (*pótlás*)

és *retake* (javítás), amelyeket a fordítónak következetesen kellett használnia valamennyi olyan terminusban, ahol ezek előfordultak.

4.2.2. Idegenítés – a nyelvek közötti távolság szerepe

Az előző alfejezetben láthattuk, hogy a honosítás és az idegenítés közötti döntés a fogalmi szinthez kötődik. Minél nagyobb az eltérés a két fogalmi rendszer között, annál inkább van szükség az idegenítés stratégiájának az alkalmazására. Ez utóbbi megvalósítása azonban már nem a fogalmi rendszerek, hanem a *két nyelv közötti* különbségek miatt okozhat fejtörést a fordító számára.

Az idegenítés több eszközzel is elérhető, amelyek lényegében a terminusalkotási módoknak feleltethetők meg, és amelyeknek a 2. ábrán egy leegyszerűsített összegzését adtam meg. Az ISO 704:2009 szabvány alapján beszélhetünk (1) új megnevezések alkotásáról, (2) már meglévő megnevezések használatáról (terminologizáció, nyelven belüli szemantikai transzfer, nyelven belüli kölcsönzés más szakterületről) és (3) nyelvek közötti kölcsönzésről (direkt kölcsönzés, tükörfordítás). A terminusalkotási módokról lásd még részletesen Fóris (2020: 84–87).

Az idegenítés során e módok közötti választást alapvetően az határozza meg, hogy mennyire elvárás a fordítással szemben az ekvivalencia megteremtése a *megnevezések szintjén*. Másképp: mennyire kell formailag is hasonlóknak lennie a forrásnyelvi és a célnyelvi megnevezésnek. E hasonlóságot – vagy akár azonosságot – kölcsönzéssel vagy tükörfordítással alkotott terminusok révén lehet a legjobban biztosítani. Az előbbire mutat példát az uniós *flexicurity*, amelynek ugyan van magyar megfelelője (*rugalmas biztonság*), de az angol verzió a IATE adatbázis szerint is megengedett (Fischer 2012). A tükörfordításra az *inkluzív növekedés* (*inclusive growth*) vagy *hozzáadottérték-adó* (*value added tax*) mutatnak további példákat. E példákból jól látszik, hogy ha a fordítással szemben elvárás a formai ekvivalencia, akkor a tükörfordítás, a kölcsönzés gyakori jelenség lehet.

Ugyanakkor a nyelvek eltérhetnek abban, milyen könnyen tudják e követelményt megvalósítani. Az egy nyelvcsaládból származó nyelvek értelemszerűen könnyebben, míg a rokonságban egymástól távolabb eső nyelvek nehezebben. Somssich (2021) részletesen kifejti, hogy a hivatalos nyelvek többsége számára a *geoblocking* uniós terminus nem okozott befogadási problémát, azt a nyelvek vagy ugyanebben a formában megtartották (*geoblokering* – DA), vagy az angol szóösszetétel feloldva saját szabályaikhoz igazították (pl. *blokowania geograficznego* – PL). A magyarban nem lehetett hasonló nyelvi szerkezetet létrehozni, így a hivatalos terminus egy körülírás (*tartalomalapú korlátozás*) lett – de emellett találkozunk más szövegekben a *geoblocking* megfelelővel is. Nem véletlen jegyzi meg Bart István, hogy az uniós terminológia fordítása azért (is) nehéz, mert a magyar jogi szakszókincs – főleg a nyelvújítás eredményeként – ma már nagyon távol esik az európai nyelvek többségének latin alapú jogi szaknyelvétől (Bart–Klaudy 2008: 9).

A kölcsönzés és a tükörfordítás mellett a körülírás lehet egy további megoldás – de ennek is megvannak a korlátai. Az *inclusive growth* terminus magyar megfe-

lelőjének megalkotása során felmerült a *minden társadalmi rétegre kiható növekedés* megnevezés is, de egy címben kezelhetetlen lett volna egy ilyen hosszú és összetett elnevezés (lásd erről részletesen Fischer–Lesznyák 2013). Hasonló példa az oktatás területéről a *skills mismatch*, amelynek magyar megfelelője az IATE szerint lehet egy hosszabb körülírás (*készségigények és a készségkínálat közötti összhang hiánya*) – de sokkal könnyebben kezelhető ennek másik megfelelője, a *strukturális munkaerőhiány*. Ez utóbbi terminus egyben szép példát mutat a nyelven belüli, más szakterületről való kölcsönzésre is, hiszen a strukturális munkaerőhiány a gazdasági szakterület egyik alapfogalma. Az alábbi táblázat a fenti példákat összegzi az idegenítés eszköze szerint – dőlt betűvel jelezve a nem hivatalos megfelelőket vagy a korábbi javaslatokat.

3. táblázat: *Példa az idegenítés különböző eszközeire*

TERMINUS EN	TERMINUS HU	MEGJEGYZÉS	ESZKÖZ
flexicurity	rugalmas biztonság	a IATE szerinti hivatalos megfelelő	körülírás
	<i>flexicurity</i>	a IATE szerinti elfogadott megfelelő	direkt kölcsönzés
inclusive growth	inkluzív növekedés	a IATE szerinti hivatalos megfelelő	tükörfordítás
	<i>minden társadalmi rétegre kiható növekedés</i>	a sok közül az egyik, végül nem elfogadott javaslat	körülírás
value added tax	hozzáadottérték-adó	a IATE szerinti hivatalos megfelelő	tükörfordítás
geoblocking	területi alapú tartalomkorlátozás	a IATE szerinti hivatalos megfelelő	körülírás
	<i>geoblocking</i>	nem hivatalos, de elterjedt megfelelő	direkt kölcsönzés
skills mismatch	strukturális munkaerőpiac	a IATE szerinti ajánlott megfelelő	egy nyelven belüli kölcsönzés más szakterületről
	készségigények és a készségkínálat közötti összhang hiánya	a IATE szerinti megfelelő	körülírás

A fenti példák arra kívánnak rávilágítani, hogy maga az idegenítés is újabb döntési helyzetet teremt. A forrásnyelvi fogalom leírására több módon kerülhet sor, ezért a fordító is több megoldás közül választhat, vagy maga kényszerül különböző nyelvi változatok alkotására. Minderre a célnyelv országának nyelvpolitikája is hatással lehet. Könnyebb a választás, ha van iránymutatás a fordító számára, és nehezebb, ha ennek hiányában a fordító egyedül marad a döntéseivel. Nem véletlenül hívja fel Fóris a figyelmet egy nemzeti szintű terminológiapolitika és -stratégia kialakításának szükségességére (Fóris 2011, 2021).

Összességében a fordítónak a fogalmak és a megnevezések szintjén is tudatában kell lennie a különböző stratégiák következményeinek. Ahogyan korábbi tanulmányomban kifejtettem, ez a fordító részéről egy önálló terminológiai kompetenciát feltételez – amelyet a képzőintézményeknek is fejleszteniük kell (Fischer 2017). Minderre azért is nagy szükség van, mert az eddigi tapasztalatok szerint a gépi fordítások megjelenésével éppen a stratégiák alkalmazásakor van leginkább szükség emberi beavatkozásra, utószerkesztésre (Veresné 2022).

5. Stratégiák eredménye – megnevezések kavalkádja

E stratégiák tudatosítását és fordítóképzésekbe való beépítését jelentősen nehezíti az a tény, hogy mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban különböző elnevezésekkel és definíciókkal találkozhatunk a honosítás és az idegenítés „végtermékének” leírására. Mivel a honosítás eredményének elnevezésében a szakirodalom egységesebb, ezért a bemutatást ezzel kezdem.

5.1. Honosítás – funkcionális ekvivalens

A honosítás eredményét a nemzetközi szakirodalom a *functional equivalent* (*funktionale*) elnevezéssel írja le. E megnevezés háttérében Nida funkcionális ekvivalencia (*functional equivalence*) elmélete áll, amely a dinamikus ekvivalencia elméletét fejlesztette tovább (Nida és Taber 1982).

De Groot (1990) részletesen ír a jogi fogalmak megfeleltetésének nehézségeiről, és e tanulmányában *funktionale*ként írja le azt a megoldást, amikor „a forrásnyelvi szöveg egy fogalmát olyan szóval fordítjuk le, amely a célnyelvvel leírt jogrendszerben hasonló funkcióval rendelkezik, mint a lefordítandó fogalom a saját jogrendszerében” (de Groot 1990: 124 – FM fordítása). Rossenbeck (1994) és Šarčević (1997: 236) is hasonló definíciót adnak. Meghatározásuk szerint olyan célnyelvi megnevezésről van szó, amely a forrásnyelvvél azonos funkciójú célnyelvi fogalmat ír le. A két fogalom tehát nem feltétlenül egyezik meg egymással teljes mértékben (részleges az ekvivalencia), de a hasonlóságra és az azonos funkcióra alapozva e célnyelvi megnevezést megfeleltethetjük a forrásnyelvi megnevezéssel – azaz a honosító stratégia követéséről van szó.

A hazai szakirodalom ugyancsak e megnevezés tükörfordítását (*funkcionális ekvivalens*) követi. A tanulmányban hivatkozott hazai szerzők mindegyike ezt a megnevezést használja, és ez jellemző más szerzők munkáira is, így a hivatkozások felsorolásától eltekintek. Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy a *functional equivalent* (*funkcionális ekvivalens*) elnevezés beépült mind a nemzetközi, mind a hazai szakirodalomba, és konszenzus van e terminus definícióját illetően.

A fenti szerzők példákkal támasztják alá, milyen veszélyei lehetnek a funkcionális ekvivalensek használatának, és mikor indokolt ezzel ellentétes stratégiát követni. Érdekes jelenség a szakirodalomban ugyanakkor az, hogy a honosítással ellentétes stratégiára nem explicit módon, nem egy stratégiaként (idegenítésként) utal a szakirodalom, hanem a megoldási lehetőségek (azaz az idegenítés különféle eszközeinek) felsorolásával. De Groot (1990: 125), valamint Arntz, Picht és Mayer (2004: 156) szerint három alapvető eljárást lehet alkalmazni akkor, ha a forrás- és a célnyelvi fogalom jelentősen különbözik egymástól, illetve ha a forrásnyelvi fogalomnak nincs célnyelvi megfelelője: a kölcsönzést vagy tükörfordítást, a magyarázó körülírást és a célnyelven egy megnevezés/neologizmus alkotását. Ez utóbbi eljárást Arntz, Picht és Mayer (2004: 156) „megnevezés alkotásának” nevezi (*das Prägen einer Benennung*), De Groot (1990: 125) pedig neologizmusokról (*Neologismus*) beszél. Látható, hogy ezek összességében az előző fejezetben részletezett idegenítési eszközöknek felelnek meg.

A továbbiakban a mellett érvelek, hogy a fenti eszközök mindegyike egy stratégia, az idegenítés alá besorolható – és e stratégiák tudatosítását segíti az, ha először két alapstratégiáról beszélünk (honosítás *versus* idegenítés), majd ezt követően szólnak az idegenítés különböző eszközeiről. Láhattuk, hogy a honosítás eredményének leírására van a szakirodalomban bevett megnevezés (funkcionális ekvivalens). Vizsgáljuk most meg, mi a helyzet az idegenítés stratégiájának eredményével – létezik-e ennek leírására egyetlen megnevezés (függetlenül attól, milyen eszközzel valósult meg az idegenítés).

5.2. Idegenítés – fordítási ekvivalens és terminusjelölt

Ez idáig nem találtam a nemzetközi szakirodalomban egységes elnevezést az idegenítés stratégiájának eredményére. A kutatók az idegenítést nem is önálló stratégiaként tárgyalják, hanem a fentebb már hivatkozott különböző megoldási eszközöket (úgy mint kölcsönzés, tükörfordítást, körülírást, neologizmus) állítják szembe a honosítás stratégiájával. Gyakran sem az idegenítés stratégiáját, sem annak eredményét nem jelölik explicit módon. Mindemellett hosszú ideje és gyakran előkerül a *translation equivalent* megnevezés, de abban az értelemben, hogy fennáll-e az ekvivalencia az eredeti és a fordított szöveg között (vö. Biel 2008, Catford 1965: 21). Pym (2007: 285) tanulmányában részletesen elemzi a fordításelmélet ekvivalencia-felfogásait, és ennek keretében a honosítás és idegenítés dilemmáját. Ennek keretében ő is használja a *translation equivalent* megnevezést, de csak egyetlen

helyen, és inkább megkérdőjelezve – „Is this a kind of translation equivalent?” – az idegenítés eredményét.

A magyar szakirodalomban Fata (2008: 18) nevezte *fordítási ekvivalens*nek azt az esetet, amikor célnyelvi fogalmi pár, illetve funkcionális ekvivalencia hiányában egy „célnyelvi szokásos megfeleltetéshez”, azaz fordítási ekvivalenshez kell folyamodnunk. Ebbe olyan célnyelvi megnevezéseket is beleért, amelyeket „szokásos célnyelvi megfelelőként” általában a fordítások során használnak, függetlenül attól, hogy azok ugyanazt a forrásnyelvi fogalmat írják-e le vagy sem. Hasonló meghatározást ad Szabó (2008) is, aki a szótári és a fordítási ekvivalencia viszonyát elemző tanulmányában – praktikus összehasonlíthatósági okokból – általában a fordított szövegben megjelenő (a fordító által választott) szavakat, illetve szószerkezeteket tekinti fordítási ekvivalensnek. Összességében megállapíthatjuk, hogy nincs egységes elnevezése az idegenítő stratégiának, de általában a fordítással összefüggésben jellemző a *fordítási ekvivalens* megnevezés használata.

Fata Ildikó meghatározására építve doktori disszertációmban magam is a *fordítási ekvivalens* elnevezés mellett foglaltam állást, de csak azokat a megnevezéseket tekintetem fordítási ekvivalensnek, amelyeknek kifejezett célja a forrásnyelvi fogalom leírása, azaz az idegenítés (Fischer 2010: 87). Ebbe beletartozhatnak a fordítók által a szakszövegekben használt „szokásos célnyelvi megfelelők” – de csak akkor, ha azok egyértelműen a forrásnyelvi fogalmat írják le, azaz helyes megoldásokról van szó. A meghatározás hátterében tehát az a cél állt, hogy elkülönítsem a két stratégia végeredményét: honosítás – funkcionális ekvivalens; idegenítés – fordítási ekvivalens. Használatukat egyrészt az indokolta, hogy a nemzetközi szakirodalomban már bevett megnevezésnek számított a funkcionális ekvivalens, a fordítási ekvivalensre pedig ugyancsak volt példa. Másrészt a fordítási ekvivalens jól kifejezte értelmezésemben azt a tényt, hogy nem egyszerű megfeleltetésről (honosításról) van szó, hanem ténylegesen *fordításra* van szükség.

A magyar szakirodalomban a *fordítási ekvivalens* mellett találkozhatunk a *terminusjelölt* elnevezéssel is. Tamás (2019: 13) ezt az elnevezést használja az idegenítés eredményének leírására: „kismértékű egyezés, illetve egyezés hiánya esetén (mert pl. országspecifikus fogalomról van szó) új nyelvi jel alkotására van szükség, amelynek eredményét terminusjelöltnek nevezzük. A terminusjelöltek alatt általában a terminológiai szemléletű „fordítói harmonizáció” munkafolyamatában újonnan kidolgozott, illetve a nyelvi közvetítői gyakorlatban bevett megoldásokat értjük.”

Fontos hangsúlyozni, hogy a *terminusjelölt* (*term candidate* / *Termkandidat*) megnevezés nem új – sem a hazai, sem a nemzetközi szakirodalomban. A megnevezés azonban eredetileg a számítógéppel történő (gépi) terminológiakivonatoláshoz kötődik. Ezt támasztják alá a hazai szakirodalomban megjelenő korábbi meghatározások is: e számítógépes programok által „kimenetül adott listákban nem terminus technicusok, hanem ún. *terminusjelöltek* jelennek meg, amelyek terminus technicus voltát igazolni vagy cáfolni kell” (Kis 2005: 87). A nagy méretű e-korpuszokból „különböző szöveggörnyezettel kiemelt *terminusjelölt*-sokaságból kellő

szaktárgyi és nyelvészeti ismerettel meghatározhatók a keresett terminus jegyei, és a jelölt fogalom azonosítható.” (Fóris 2007: 19). A nemzetközi szakirodalomban a *term candidate* / *Termkandidat* megnevezések mögött is ugyanezek a definíciók állnak (vö. Lauer 1996: 126).

A fentiek alapján jól látható, hogy ha az idegenítés eredményeként született megnevezéseket terminusjelöltnek nevezünk, akkor ezzel azt közvetítjük, hogy ezek a megnevezések még nem épültek be az adott szakterület terminológiájába, azaz (még) nem tekinthetők terminusnak. Ez igaz lehet a folyamat elején – idővel azonban ezek a terminusjelöltek terminussá válhatnak. Ahogyan Boronkay-Roe is rámutat (2020: 135), a használat elterjedésével elképzelhető, hogy a „terminusjelöltrebből terminus lesz”. Gondoljunk csak azokra az európai uniós terminusokra, amelyek idegenítés eredményeként születtek, úgy mint a *flexicurity – rugalmas biztonság* vagy a *hotspot – migrációs csomópont*. Ezek megalkotásuk idején valóban „csak” terminusjelöltek voltak, de ma már a hivatalos (az IATE adatbázisban is szereplő) európai uniós terminológia terminusai.

Mindebből következik, hogy e megnevezéseket – amelyek megalkotásának háttérben idegenítő stratégia áll – *ma már* nem nevezhetjük terminusjelölteknek, két szempontból sem. Egyrészt e terminusok szerepelnek az EU hivatalos IATE terminológiai adatbázisában (mint hivatalos magyar megfelelők). Másrészt – éppen ebből adódóan – a fordító nem tekintheti ezeket terminusjelöltnek, hanem uniós kontextusban az angolról magyarra fordítás során ezeket követnie kell. Hasonló példa lehet a magyar intézmények (például bíróságok) angol elnevezése is, amelyek háttérben ugyancsak idegenítés áll – de a fordítónak ezeket kell használnia, azaz terminusnak kell tekintenie.

Összességében a *terminusjelölt* megnevezés jól tükrözi a terminusalkotás folyamatának dinamikáját, de a fordítás kontextusában, állandó megnevezésként félrevezető lehet az idegenítés eredményének leírására, hiszen a terminusjelöltek idővel beépülhetnek az adott szakterület terminológiájába, azaz terminussá válhatnak. Másképp: a honosítás – idegenítés ténye és eredménye „örök”, az nem változik, a terminus – terminusjelölt státusz azonban változhat. Egy olyan megnevezés lenne célszerű, amely a (már meghonosodott) *funkcionális ekvivalens* ellenpárjaként *állandó* jelleggel tudja leírni a két stratégia eredménye közötti különbséget – és ideális esetben megtartja az *ekvivalens* szót. Ebből a szempontból természetesen a *fordítási ekvivalens* sem feltétlenül jelent tökéletes megoldást. Így ez a téma további izgalmas szakmai diskurzus tárgya lehet.

6. Kitekintés

A fentiek összegzéseként a következő gondolatokat célszerű megfogalmaznunk. Egyrészt a fordítás során a két stratégia közötti választás – a terminusoktól a szöveg egészéig – több szintet is érint. Másrészt a különböző szinteken hozott döntéseknek nem feltétlenül kell összhangban lenniük. Míg az idegenítés a terminusok

esetében sokszor indokolt lehet (mert éppen a forrásnyelvi fogalmi rendszer hangsúlyozása a cél), addig a stílus és a regiszter tekintetében nem feltétlenül ez a mindenkor követendő stratégia.

A két stratégia közötti választást emellett az is befolyásolhatja, hogy a megrendelő milyen háttérrel rendelkezik. A laikus megrendelő – anélkül, hogy tudná – általában funkcionális megközelítést követ, azaz honosítást vár a fordítótól: olyan célnyelvi megoldásokat (akár szövegszinten, akár a terminusok szintjén), amelyekkel már maga is találkozott, mert időt töltött külföldön vagy megkérdezte gyorsan egy anyanyelvi ismerőst. Ezzel szemben az eltérő fogalmi rendszerek jelenségét jól ismerő megrendelők (például a jogászok) érzékenyebbek a honosítás veszélyeire, és ezért tudatosan kérhetnek idegenítést – gyakran anélkül, hogy nevén tudnák nevezni e stratégiát.

Mindezek miatt a honosítás és idegenítés dilemmájának, a stratégiáknak a tudatosítása és fejlesztése fontos feladata a szakfordítóképző intézményeknek. E tanulmány példáiból jól látható, hogy a fejlesztésnek több szinten kell megvalósulnia, azaz ki kell terjednie mind a műfajtranszfer-kompetencia, mind a terminológiai kompetencia fejlesztésére. Az oktatást, a komplex döntések tudatosítását ugyanakkor nagyban nehezíti az a tény, hogy a két stratégia nem válik el egyértelműen a szakirodalomban, és a megnevezések sem egységesek. A különböző megnevezések használata, az eszközök önálló stratégiaként való értelmezése ezért még bonyolultabbá teszi a választást. A tanulmány ennek tisztázáshoz is hozzá kívánt járulni.

Irodalom

- Arntz, R., Picht, H., Mayer, F. 2004. *Einführung in die Terminologearbeit. (Studien zu Sprache und Technik, Bd. 2)*. Hildesheim: Olms.
- Baaij, C. J. W. 2015. EU Translation and the Burden of Legal Knowledge. In: Šarčević, S. (ed.) *Language and Culture in EU Law. Multidisciplinary Perspectives. Law, Language and Communication series*. Farnham/Burlington: Ashgate Publishing Limited. 109–123.
- Bajčić, M. 2010. Challenges of Translating EU Terminology. In: Gotti, M., Williams, Ch. (eds) *Legal Discourse across Languages and Cultures*. Bern: Peter Lang. 1–19.
- Balogh D. 2020. *Műfajtudatosság a jogi szakfordításban és szakfordítóképzésben. Doktori értekezés*. Budapest: ELTE.
- Bart I., Klaudy K. 2008. *EU-fordítóiskola. Európai uniós szövegek fordítása angolról magyarra*. Budapest: Corvina.
- Bassnett, S. 2005. Bringing the news back home: Strategies of acculturation and foreignisation. *Language and Intercultural Communication* Vol. 5. No. 2. 120–130.
- Bassnett, S., Lefevere, A. 1998. *Constructing cultures: Essays on literary translation* 11. Multilingual Matters.
- Bhatia, V. K. 1997. Translating legal genres. In: Trosborg, A. (ed.) *Text typology and translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 203–214.
- Biel, Ł. 2008. Legal terminology in translation practice: dictionaries, googling or discussion forums? *Skase Journal of Translation and Interpretation* Vol. 3. No. 1. 22–39.

- Biel, L. 2015. Phraseological profiles of legislative genres: complex prepositions as a special case of legal phrasemes in EU law and national law. *Fachsprache* Vol 34. No. 3–4. 139–160.
- Boronkay-Roe Zs. 2020. "Ki volt a tanítód. Hol jártál iskolába?" Az oktatással kapcsolatos angol nyelvű okiratok fordításáról. In: Szoták Sz. (szerk.) *A hiteles fordítás mint közfeladat*. Budapest: OFFI Zrt. 131–140.
- Catford, J. C. 1965. *A linguistic theory of translation: An essay on applied linguistics*. London: Oxford University Press.
- De Groot, G.-R. 1990. Die relative Äquivalenz juristischer Begriffe und deren Folge für mehrsprachige Wörterbücher. In: Thelen, M., Lewandowska-Tomaszczyk, B. (eds) *Translation and Meaning. Part I*. Maastricht: Rijkshogeschool Maastricht. 122–128.
- Dróth J. 2021. Fordítási stratégiák az elméletben és a fordítástechnika oktatásában. *Modern Nyelvoktatás* 27. évf. 3–4. szám. 99–107.
- Fata I. 2008. Funkcionális és fordítási ekvivalensek kontrasztív vizsgálata a magyar és német nyugdíjbiztosítás példáján illusztrálva. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Gödöllő: SZIE GTK. 14–23.
- Fischer M. 2010. *A fordító mint terminológus, különös tekintettel az európai uniós kontextusra*. Doktori értekezés. Budapest: ELTE.
- Fischer M. 2012. Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához I. Terminológiaelméleti alapkérdések a fordításban. *Fordítástudomány* 14 évf. 2. szám. 5–30.
- Fischer M. 2017. Kompetenciafejlesztés a szakfordítóképzésben – örök dilemmák, régi-új módszerek és a terminológiai kompetencia. In: Kóbor, M., Csikai Zs. (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez: A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Pécs: Kontraszt Plusz Kft. 17–49.
- Fischer M. 2018a. *Terminológia és fordítás. Válogatott terminológiaelméleti és fordítástudományi tanulmányok*. Pécs: Institutio.
- Fischer M. 2018b. Terminológiai tévhitek. In: Bocz Zs., Besznyák R. (szerk.) *Porta Lingua Tudásmegosztás, értékközvetítés, digitalizáció – trendek a szaknyelvoktatásban és -kutatásban*. 113–129.
- Fischer M., Lesznyák Á. 2013. A befogadó növekedéstől az inkluzív növekedésig – Terminusalkotás EU-kontextusban. In: Klaudy K. (szerk.) *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején: 40 éves az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 107–125.
- Fóris Á. 2007. A terminusok és a terminológiai rendszer. In: Heltai P. (szerk.) *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus anyaga. Gödöllő 2006. ápr. 10-12. MANYE Vol. 3*. Pécs, Gödöllő: MANYE, Szent István Egyetem. 15–27.
- Fóris Á. 2011. A magyar terminológia-politika elvei, a gyakorlat és az elmélet viszonya. In: Hires-László K., Karmacs Z., Márku A. (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép- Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 421–428.
- Fóris Á. 2020. *Fordítás és terminológia. Elmélet és gyakorlat*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.

- Fóris Á. 2021. Bevezető gondolatok a terminológiastratégiáról. In: Tamás D., Szoták Sz. (szerk.) *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. Budapest: Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt. (OFFI). 48–60.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 1996. *Termini im Kontext. Verfahren zur Erschließung und Übersetzung der textspezifischen Bedeutung von fachlichen Ausdrücken*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Gáspár E., Somssich R. 2019. A magyar jog fordítva: Az Igazságügyi Minisztérium átfo-gó fordítási projektje a magyar joganyag angol nyelvű elérhetőségének biztosítására. *Fontes Iuris: az Igazságügyi Minisztérium szakmai folyóirata* 2019 (1). 55–60.
- Heltai P. 2016. Kontrasztív elemzés a mai nyelvtanításban és fordításoktatásban. *Modern Nyelvoktatás* 22. évf. 1–2. szám. 3–30.
- House, J. 1977. *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Günter Narr Ver-lag.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly K. 2008. Genre transfer strategies and genre transfer competence in translation. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* Vol. 18. No.1. 37–53.
- Kis B. 2005. Automatikus terminológiakeresés számítógéppel – kísérlet. *Fordítástudo-mány* 7. évf. 1. szám. 84–96.
- Klaudy K. 2004. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2007. Fordítástudomány az ezredfordulón. In: Klaudy K. (szerk.) *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Kiadó. 33–43.
- Lauer, A. et al. (Hrsg.) 1996. *Übersetzungswissenschaft im Umbruch: Festschrift für Wolf-ram Wilss zum 70. Geburtstag*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Muráth J. 2010. Translation-oriented terminology work in Hungary. In: Thelen, M, Steurs, F. (eds) *Terminology in Everyday Life*. Philadelphia: John Benjamins. 47–61.
- Nida, E. A. 1964. *Towards a Science of Translating: with special reference to principles and procedures involved in Bible translating*. Leiden: Brill.
- Nida, E. A., Taber, C. 1982. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.
- Newmark, P. 1982. *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Press.
- Nord, C. 1997. *Translating as a purposeful activity*. Manchester: St Jerome.
- Pym, A. 2007. Natural and Directional Equivalence in Theories of Translation. *Target* Vol. 19. No. 2. 271–294.
- Roberston, C. 2011. Multilingual legislation in the European Union. EU and national legislative language styles and terminology. *Research in Language* 9. 51–67
- Rossenbeck, K. 1994. Enzyklopädische Information im zweisprachigen Fachwörterbuch. In: Schaefer, B., Bergenholtz, H. (Hrsg.) *Fachlexikographie: Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern. (Forum für Fachsprachen-Forschung. 23)*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 133–160.
- Šarčević, S. 1997. *New Approach to Legal Translation*. The Hague: Kluwer Law Interna-tional.
- Šarčević, S. 2000. Legal translation and translation theory: A receiver-oriented approach. In International Colloquium, 'Legal translation, theory/ies, and practice', University of Geneva. 17–19.
- Schleiermacher, F. 1813. Über die verschiedenen Methoden der Übersetzens. Reprinted in Störig, H. J. (ed.): *Das Problem des Übersetzens. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. 38-70. Trans. Douglas Robinson as "On the Different Me-*

- thods of Translating*”, Douglas Robinson, ed. *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche*. Manchester: St Jerome, 1997. 225–238.
- Snell-Hornby, M. 2006. *The of Translation Studies: New paradigms or shifting viewpoints?* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Somssich R. 2021. Nyelvfejlesztés és nyelvvédelem a magyar nyelvű uniós jogalkotásban. In: Kruzslicz P., Sulyok M., Szalai A. (szerk.) *Liber Amicorum László Trócsányi: Tanulmánykötet Trócsányi László 65. születésnapja alkalmából*. Szeged: SZTE ÁJK NRTI. 441–452.
- Strandvik, I. 2015. On Quality in EU Multilingual Lawmaking. In: Šarčević, S. (ed.) 2015. *Language and Culture in EU Law. Multidisciplinary Perspectives*. Law, Language and Communication series. Farnham/Burlington: Ashgate Publishing Limited. 141–169.
- Szabó H. 2008. A szótári ekvivalencia és a fordítási ekvivalencia viszonya. *Fordítástudomány* 10. évf. 1. szám. 61–70.
- Tamás D. 2019. *Bevezetés a jogi terminológiába a terminológus szemüvegén át*. Budapest: OFFI Zrt.
- Venuti, L. 1995. *The Translator’s Invisibility*. London: Routledge.
- Veresné Valentinyi K. 2022. A gépi fordítás kihívásai a szakfordítóképzésben. *Porta Lingua* 2022 1. szám. 69–80.
- Vermeer, H. J. 1978. Ein Rahmen für eine allgemeine Translationstheorie. *Lebende Sprachen* Vol. 23. No. 3. 99–102.
- Vermeer, H. J. 1996. *A Skopos Theory of Translation*. Heidelberg: TextconText.

A szinkronizálás terminológiájának újragondolása

Sereg Judit

E-mail: sereg.judit@btk.elte.hu

Kivonat: Az audiovizuális fordítás hazai és nemzetközi szakirodalmában is megfigyelhető, hogy a terminusokat sokféleképpen és nem egységesen használják az egyes kutatók. Ez a terminológiai széttagoltság néha a fogalmak zavarához vagy egymást átfedő, nem világosan definiált terminusok megjelenéséhez vezet. Tanulmányomban kísérletet teszek arra, hogy a nemzetközi és magyarországi audiovizuális fordítási terminusok, azon belül is kiemelten a szinkronizálással kapcsolatos terminusok rendszerét tisztázzam, és javaslatot teszek egy, a jövőbeni kutatások pontos körülhatárolását segítő terminusrendszer bevezetésére.

Kulcsszavak: audiovizuális fordítás, szinkronizálás, szinkronfordítás, terminológia, audiovizuális lokalizáció

1. Bevezetés

Az audiovizuális (AV) fordítás területének terminológiáját a nemzetközi és a magyarországi fordítástudományban egyaránt jellemzi a széttagoltság és a nem egységes terminológiahasználat (Díaz Cintas 2003, Orero 2004). Sokféle megnevezés élt a terület tág értelemben vett megnevezésére, többek között a filmfordítás (Snell-Hornby 1988, Polcz 2012), a multimediális fordítás (Gambier és Gottlieb 2001, Klaudy 2002), a multimédia-fordítás (Polcz 2012, Somodi 2013), a képernyőfordítás (*screen translation*) (Gottlieb 2000, Gambier 2003, O’Connell 2007, Polcz 2012, Somodi 2013).

A magyar terminológiánál figyelemreméltó, milyen távol van egymástól a szakmában dolgozók és az audiovizuális fordítást kutatók által használt terminusok köre.

A szakmai nyelvhasználatban az átszivárgó angol kifejezések jellemzők a meghonosodott, de sokszor egymást átfedő, nem szigorúan definiált fogalmak mellett. Ilyen például a *spotting*, azaz a feliratok időzítése (Sereg 2015, Zolczer

2015a), a VO (a *voice-over* rövidítése), azaz a hangalámondás (Sereg 2015, Juhász-Koch 2019a), vagy a *script*, azaz a fordításhoz használt, rendszerint transzkripcióval készült forrásnyelvi szöveggönyv. (Sereg 2020)

A szinkronizálás befogadói értékeléséről és a nyelvhasználatra gyakorolt hatásáról írt disszertációmban (Sereg 2020) már megkíséreltem felvázolni egy javaslatot az audiovizuális fordítással, és azon belül a szinkronizálással kapcsolatos terminusok rendszerére. Jelen tanulmányban ennek a rendszernek egy módosított, más kutatók meglátásait és a saját új gondolataimat figyelembe vevő változatát közlöm.

2. Szinkronizálás és a szinkronítások

A szinkronizálás fogalmát sok szerző definiálta az audiovizuális fordítás kutatásának kezdetétől. Caillé (1960) rövid definíciója így hangzik: „a szinkronizálás az eredeti dialógus helyettesítése a lefordított dialógusok felvételével” (ibid: 104, saját fordítás).¹

A magyar „szinkronizálás” fogalommal a legfőbb probléma az, hogy egyszerre jelenti a szinkronizálás teljes folyamatát, valamint azt, ahogy a szöveget összehangoljuk a képen látható információval, a szájmozgással és a forrásnyelvi megszólalás hosszával. A legtöbb országban erre a két folyamatra két külön kifejezést használnak. A teljes folyamatra használt megnevezés „[...]angolul a *dubbing*, *doublage* franciául, *doblaje* spanyolul, *doppiaggio* olaszul. Ezekben a nyelvekben a szöveg összehangolása a képpel és a megszólalások hosszával az, amit szinkronizálásnak (*synchronization* angolul, *synchronisation* franciául, *sincronización* spanyolul és *sincronismo* olaszul) neveznek” (Sereg 2020: 26).

A szinkronizálásra született sokféle, audiovizuális fordítással kapcsolatos definícióban is megjelennek a szinkronizálás folyamatának technikai aspektusai, hol központi, hol perifériális szerepben. Rowe (1960) az első, aki határozott megkülönböztetést tesz a szinkronizálás és a szinkronizálás céljára készült szinkron dialóg, illetve szinkronszöveg között. Szerinte a „szinkron, ez a kétségbeejtő elvárás, hogy amit a fordító *leír*, annak olyan szövegnek kell *tűnnie*, amit mintha valaki *elmondott volna*” (ibid: 116, kiemelés a szerzőtől, saját fordítás).²

Ebből látszik, hogy a szinkron ebben az esetben azt jelenti, hogy a fordítónak egy kifejezetten beszélt nyelvi szöveget kell megírnia, amit aztán majd el fognak mondani (Snell-Hornby 1997). Itt nem a technikai elvárásoknak való megfelelés a szinkron, hanem egy kifejezetten nyelvi, stilisztikai követelmény.

A szinkronizálás (*synchronization*) fogalma a későbbiekben sok szerzőnél már inkább azon technikai követelményeknek a figyelembevételét jelenti, amelyekre minden audiovizuális fordítónak figyelnie kell, amikor szinkront fordít. Ezeket a fordítást befolyásoló technikai követelményeket nevezem *szinkronításoknak*.

„A szinkronizálás folyamatában az a cél, hogy olyan célnyelvi hangsáv szülessen, amely összhangban van a szinkronizált film képi anyagával.” (Sereg 2020:

26) Ahhoz, hogy az összhang megszülessen, a forrásnyelvi szöveg különböző jellemzőihez kell igazítani a célnyelvi szöveget. A szinkronitások fajtáiról is több kategóriarendszer született az elmúlt évtizedekben. Herbst (1997) kétféle szinkronitást definiál, ezek egyike a szájszinkronitás, amelynek két fajtája van, a kvantitatív és a kvalitatív szájszinkronitás. Előbbi azt jelenti, hogy a célnyelvi szövegnek addig kell tartania, amíg a beszélő szája mozog, utóbbi a száj mozgásához, kerekítéséhez való igazításra vonatkozik. A szinkronitások másik fajtája Herbstnél (ibid) a magszinkronitás (*nucleous synchron*), vagyis az a követelmény, hogy a célnyelvi szövegnek igazodnia kell a képen látható gesztusokhoz és az elhangzó forrásnyelvi szöveg hangsúlyaihoz.

A szinkronitásokkal kapcsolatban leggyakrabban idézett szerző Chaume (2004), aki háromféle szinkronitást definiál. Az első a szájszinkronitás, amely a célnyelvi szöveg fonetikai igazítását jelenti a beszélők szájmozgásához, a második a kinetikus szinkronitás, vagyis az, hogy a szöveget igazítani kell a képen megjelenő beszélők gesztusaihoz és mozgásához, a harmadik pedig az izokronia, ami annyit jelent, hogy a célnyelvi hangzó szövegnek ugyanolyan hosszúnak kell lennie, mint az eredeti szövegnek. Ha megnézzük, láthatjuk, hogy határozott átfedésben vannak Chaume kategóriái Herbst szinkronitásaival. A szájszinkronitás tulajdonképpen megfelel a kvalitatív szájszinkronitásnak, az izokronia a kvantitatív, a magszinkronitás pedig a kinetikus szinkronitásnak. Bár a kategóriák hasonlóak, Chaume megnevezéseit szerencsésebbnek érezhetjük, mert jobban elkülöníthetőek és egyértelműbben utalnak a szinkronitások jellegére. Chaume kategóriáinak fordításai Polcznál (2012) és Seregnél (2015) szerepelnek, azonban ott szájszinkronként. Ennek hosszabb formáját azonban érdemes lenne bevezetni a kategóriák egységes megnevezésének érdekében.

Fodor (1976) alapműve tulajdonképpen a szájszinkronitás rendkívül részletes körüljárása. A fordítástudomány akkori fősodrát követi Fodor megnevezése erre, hiszen a tulajdonképpeni szájszinkronitást fonetikai ekvivalenciának nevezi. A Fodornál is megjelenő *dubbing* és *synchronization* nála tulajdonképpen szinonimák, bár a szerző lábjegyzetében szerepel, hogy a szinkronizálásnak más jelentése is van a filmes szakmában. Fodornak nem véletlenül a fonetikai ekvivalencia a vesszőparipája, már a szinkronizálásra adott definíciójából is kiviláglik, hogy az ő értelmezésében a fonetikai ekvivalencia megteremtése a szinkronizálás legfontosabb feladata. Szerinte „az új hangsávnak [...] úgy kell a képeknek megfelelnie, hogy az új szöveg hangjai a lehetőségekhez mérten a legtökéletesebben megfeleljenek a hangképző szervek látható mozgásának” (ibid: 9, saját fordítás).³ A szöveghű fordítás és a művészi értékek visszaadása a célnyelven ugyan megjelennek a megfelelő szinkron jellemzői között, de csak mint másodlagos kitételek a fonetikai ekvivalencia után. Fodor monográfiájának tudományos értéke vitathatatlan, azonban a valóság talaján mozogva hamar arra jutunk, hogy definíciója legalábbis idealisztikus.

Fodor után több szerző is felhívta a figyelmet arra, hogy a tökéletes szájszinkronitás csak a közeli képeknél igazán fontos, és hogy a nézők a szájszinkroni-

tás hibáival szemben elnézőbbek, ha a szöveg egyébként természetesen hangzik, és megfelel az izokronia követelményeinek (Whitman-Linsen 1992, Goris 1993, Herbst 1997, Chaume 2004, Polcz 2012). (Sereg 2020:27)

A nemzetközi terminológiában elérhető kétféle terminust, a *synchronization* és a *dubbing*ot mindenképpen szükséges lenne a magyar nyelvben is két külön terminussal megnevezni. A folyamat egészének leírására, igazodva a szakmai nyelvhasználatához, a **szinkronizálás** terminust javasolhatjuk, míg a technikai kötöttségekre a **szinkronítások**, az ezek megvalósulásának érdekében végzett folyamatokra pedig a **szinkronítások elérése** lehetne a megfelelő terminus.

3. Szinkronizálás és hangalámondás

A helyzetet tovább nehezíti, hogy a szinkronizálás mellett létezik egy másik fontos audiovizuális fordítási mód, a hangalámondás. Juhász-Koch 2022-es disszertációja részletesen körbejárja a hangalámondással kapcsolatos terminológiát, ezért ebben a tanulmányban erre a témára nem térek ki részletesen, csak annyiban, amennyiben szükséges a szinkronizálás tágabb kontextusának felrajzolásához.

4. Hangcsere és szinkronizálás

Baker és Hochel (1998) a *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* szinkronizálásról szóló bejegyzésében először a *dubbing* kategóriájába sorolja a szájszinkronítás követelményeinek megfelelő fordításokat, míg *revoicing*nak, vagy „hangcsere” nevezik azt a kategóriát, amely a szájszinkron követelményét figyelmen kívül hagyó audiovizuális fordítási módokat tartalmazza. Ezek a hangalámondásfordítás, a narrációfordítás, a hangos leírás és a szabad kommentár.

Sajnos ezt a terminológiai összeütközéseket feloldó kategorizálást a bejegyzés utolsó mondata felülírja, mivel a szerzők megjegyzik, hogy „a »hangcsere« gyakran használják általános értelemben. Ilyenkor a »hangcsere« magában foglalja a szóbeli nyelvi transzfer összes módját, beleértve a szájszinkronítás követelményének megfelelő szinkront is” (ibid: 75, saját fordítás).⁴ (Sereg 2020: 28)

A Baker és Hochel bejegyzéséből származó idézet jól példázza a magyar terminológia nehézségeit, ahol a szinkron különböző formáiban egyszerre jelent túl sokat és túl keveset a helyzettől függően. Ha definíciót keresünk a szinkronizálásra, Luyken és szerzőtársainak megfogalmazása kikerülhetetlen a szakirodalomban. Szerintük a szinkronizálás „az eredeti beszéd helyettesítése egy hangsávval, mely a lehetőségekhez mérten a leginkább megpróbálja követni az eredeti dialógus időzítését, megfogalmazását és a színészek szájmozgását” (Luyken et al. 1991: 31, saját fordítás).⁵

Baumgarten (2005) disszertációjában az okoz zavart, hogy amit először szájra írt szinkronizálásként nevez meg, azt a későbbiekben egyszerűen szinkronizálásként emlegeti, bár az első megnevezésből úgy tűnhet, mintha a szinkronizálás maga nem jelentené inherensen, hogy szájra írt. Igaz persze, hogy a szájra írt szinkron is csak akkor igazán szájra írt, amikor a képen megjelenik a beszélő – vagyis van egy száj, amire rá kell illeszteni a szöveget. Ez már talán szórszálhasogatás, de ha terminológiáról beszélünk, minden szónak kell, hogy legyen jelentősége. Ha a szinkronizálás kategóriája a hangcsere alkategóriája (ahogy én személy szerint észszerűnek érzem), és egy szinten szerepel a hangalámondással, akkor semmiképpen sem indokolt a szájra írt szinkronizálás használata. Ebben az esetben a szájszinkronitás az egyik szinkronitási követelmény, amely esetleg jelenetek szintjén egy adott audiovizuális alkotásnál lehet fontosabb (például egy mozifilmnél, arcközeli beállításnál), vagy kevésbé fontos (amikor például a beszélő képen kívül vagy éppen háttal van a kamerának).

Baumgarten szinkronizálás-definíciójával is hasonló a probléma, mint a korábbiakkal, véletlenszerűen szerepelnek benne a fordításra vonatkozó és a teljes folyamatra vonatkozó jellemzők.

A szinkronizálás az eredeti szöveg lecserélése egy hangsávra, amely hű fordítása az eredeti beszélt szövegnek, és amely megpróbálja reprodukálni az eredeti időzítését, megfogalmazását és szájmozgását. Az új hangsávot ezután összekeverik az eredeti zenét és a hanghatásokat tartalmazó hangsávval. A cél olyan illúzió teremtése, amely azt a benyomást kelti, hogy a képernyőn látható szereplők a célnyelven beszélnek, vagyis a közönség nyelvén. A film képi megjelenítése nem változik az eredetihez képest, de gyakran úgy szerkesztik, hogy lehetővé tegyék a lehető legoptimálisabb szájszinkront (Baumgarten 2005: 21, saját fordítás).⁶

Ha megnézzük a definíciót, láthatjuk, hogy egyes elemek (lecserélés egy hangsávra, keverés a zenét és hanghatásokat tartalmazó hangsávval, képi megjelenítés szerkesztése) kifejezetten *nem* a fordító „hatáskörébe” tartozó folyamatok. A hű fordítás, bármilyen megfoghatatlan is, már nyilván a fordításhoz tartozik, és itt megjelenik a három szinkronitásból legalább kettő: az időzítés reprodukálása az izokronia, a szájmozgás reprodukálása a szájszinkronitás követelményének való megfelelést fedi le. Az illúzió megteremtése már megint soktényezős jellemző, amiben talán a célnyelvi szövegnél is nagyobb szerepe van a szöveget képre olvasó színésznek és a felvett hangot keverő hangmérnöknek. A képi megjelenítés szerkesztésére vonatkozó félmondat pedig szinte már profetikus: 2005-ben egy audiovizuális alkotás képi anyagába semmiképpen sem nyúltak bele kizárólag azért, hogy optimálisabb szájszinkront lehessen elérni. Napjainkban azonban már olyan technológiát fejlesztenek, mely lehetővé teszi, hogy a képen szereplő színész szájmozgását igazítsák digitálisan a szinkronszövegre – vagyis lehetővé válhat a Ba-

umgarten által itt megjósolt jelenség, amikor a képet szerkesztik úgy, hogy a szövegve illeszkedjen, és nem fordítva. (respeecher.com)

Bármelyik definíciót is nézzük, egy probléma újra és újra felbukkan: bár sokszor a szerzők valójában csak a szinkronizálás „fordítói hatáskörbe” tartozó részéről beszélnek írásaikban, a definíciók rendszerint kitágítják a fogalmat, és rendezetlenül, de beemelik a szinkronizálási folyamat fordító hatáskörén kívül eső elemeit is, melyeknek adott esetben nem, vagy nagyon csekély hatása van a fordítói munkára vagy éppen a célnyelvi szöveg megformálására. (Például az, hogy az illúzió elérése érdekében a hangmérnök hogyan teremt hangszerkesztő programmal visszhangot, telefonhangot vagy éppen szabadtéri atmoszférát, vajmi kevés hatással van arra, hogyan írja meg a fordító a telefonban vagy éppen a parkban elhangzó célnyelvi szöveget.)

Ha pontosságra akarunk törekedni az audiovizuális fordításról készülő tudományos írásokban, szükséges egy, a nagyobb folyamatot és a fordítás konkrét folyamatát egyértelműen elkülönítő terminus bevezetése. Erre tesztek javaslatot a magyar szakirodalomban eddig megtalálható terminushasználat áttekintése után.

4. Terminológia a magyar szakirodalomban

Polcz (2012) disszertációjában és tanulmányaiban (Polcz 2008, 2009) nem foglalkozik kiemelten a szinkronizálás definíciójával. Tanulmányaiban a filmszövegfordítás, valamint a szinkronszöveg terminusokat használja, disszertációjában pedig a filmfordítás terminust alkalmazza a pragmatikai szempontból vizsgált szinkronizált tévésorozatrészek magyar szövegére, jóllehet ez a terminus tágabb értelmű. Filmfordítás alatt érthetünk bármilyen, filmek fordítására alkalmazott módot, így a filmek feliratainak fordítását, a filmek szinkronfordítását és akár a hangalámondás-fordítást is, amely pl. Lengyelországban máig bevett formája tévéfilmek fordításának is (Juhász-Koch 2019a). A filmfordítás Lakatos-Báldynál (2015) és Laskácsnál (2015) is bármilyen filmes anyag fordítását magába foglalja, legyen az szinkron vagy felirat. (Sereg 2020: 32)

A filmfordítás megnevezés ráadásul még egy réteget rúg a jelentésre, hiszen kizár belőle mindent, ami nem kifejezetten filmnek a fordítása. Ilyen szempontból akár amellett is érvelhetnénk, hogy a sorozatok fordítása nem tartozik bele ebbe a kategóriába, hiszen a sorozatok definíció szerint *nem* filmek.

Lakatos (2007) és Lakatos-Báldy (2015) az audiovizuális fordítás „megszokott” három kategóriája mellé emeli be negyedikként a hangbemondást, amelynek definíciója így hangzik: „egy film vetítése alatt, a tolmács/fordító jelen van a teremben és hangszórókkal vagy fejhallgatókkal összekapcsolt mikrofonba beszélve, a film dialóg listája alapján fordít. [...] A fordítást a teremben látható képhez igazodva végzi, oly módon, hogy hangja a vásznon megjelenő színészek hangjára kerül rá” (Lakatos 2007: 18).

A definíció alapján ez a mód is megfelel a hangalámondás fő jellemzőinek: a felmondott szöveg rákerül az eredeti hangsávra, a fordítás nagyjából igazodik a forrásnyelvi szövegösszokhoz, de nem felel meg a szájszinkronitás követelményének. Ilyen szempontból a hangbemondást észszerűbb a hangalámondás alkategóriájaként, egyfajta egyidejű hangalámondásként értelmezni.

Lakatos a szinkronizálást így definiálja:

A szinkronizálás azt jelenti, hogy az eredeti hangot egy másikkal helyettesítjük. A helyettesítés során meg kell tartani a következőket: 1) A szereplők megfelelését, azaz a szinkronizáló színész hangja és a vásznon megjelenő színész/nő megjelenése és gesztikulációja közötti harmóniát. 2) A tartalmi megfelelést, azaz a szöveg új változatának és a film cselekményének a koherenciáját. 3) A vizuális megfelelést, azaz a hangképző szervek látható mozgása és a hallott hangok harmóniáját (ibid 2007: 17).

Jól látható, hogy a definíció itt is tartalmazza a szinkronítások követelményét újrafogalmazva. Az 1. pont a kinetikus szinkronitás (bár egy új tényező is benne van, vagyis a szinkronizáló színész és a vásznon megjelenő színész megjelenése közti harmónia, ami a szinkronrendező hatásköre, hiszen ő választja ki az adott szerep eljátszására legalkalmasabbnak tartott színészt, és ebbe a fordítónak rendszerint nincsen beleszólása). Vitatkozhatnánk még a „vászon” szóval is, hiszen ez a szinkronizálás definícióját kizárólag a mozifilmekhez készülő szinkronokra szűkíti le, és nem számíthatna bele például a televíziós forgalmazásra szánt műsorok szinkronizálása. A 2. pont a Baumgarten-féle „hű fordítás” egyfajta reiterációja, amit akár úgyis megfogalmazhatnánk, hogy a forrásnyelvivel funkcionális ekvivalencia (Nida és Taber 1982) viszonyban levő célnyelvi szöveg alkotása a cél. A 3. pont pedig egyértelműen a szájszinkronitást fogalmazza meg. Érdekes a definícióban az is, hogy preskriptíven fogalmaz, vagyis azt írja le, milyennek kellene lennie a szinkronizálásnak, nem azt, hogy milyen.

Juhász-Koch (2019b) a korábban Bakernél és Hochelnél (1998) is azonosított csapdába esik, és míg egy ponton „hangalámondással szinkronizált adásokról” (ibid: 25) ír, később már a „hangalámondást a szinkronizálással és a feliratozással szembeállítva tárgyalja tovább” (Sereg 2020: 33).

A *revoicing* magyar megnevezésére Juhász-Koch és Sereg (2018) a *hang reprodukálása* magyar terminust javasolja, Somodi (2015) pedig az *újrhangosítás* terminust használja. Mivel a hangosításnak van saját jelentése (koncert- és rendezvénytechnikával kapcsolatban), ez a szokatlan szóalkotás sem tűnik a legszerencsésebb megoldásnak, míg a *hang reprodukálása* magyarázatként megfelel, de terminusnak hosszú. Ehelyett javasolhatjuk a **hangcsere** terminus bevezetését.

Ebben az értelemben a hangcsere esetében „a szöveget (vagy annak tartalmát) a célnyelven is hangzó beszédként rögzítik” (Juhász-Koch 2019: 81), így beletartozik a szinkronizálás, a hangalámondás, a szabad kommentár, a narráció és a hangos leírás is, amelyet itt az angol *audio description* magyar megfelelőjeként használók.

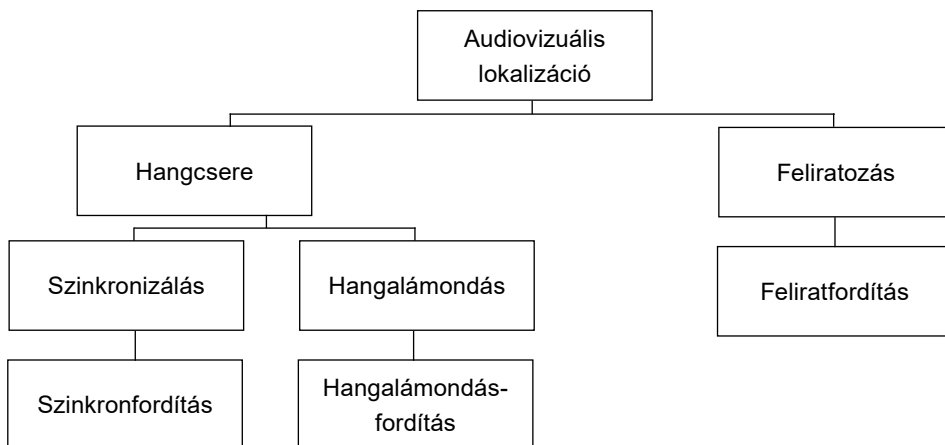
A magyar terminológia-használat rövid áttekintése is megmutatja, hogy még nem alakult ki egy egyezményes, minden jelenséget azonnal beazonosíthatóvá tevő rendszer az audiovizuális fordításhoz köthető fogalmakról. A legfőbb kategóriák megnevezésére és a szinkronizálás további felosztására teszek kísérletet a tanulmány hátralevő részében.

5. Szinkronfordítás, hangalámondás-fordítás, feliratfordítás

Disszertációmban (Sereg 2020) felvázoltam a szinkronizálással kapcsolatos terminusok egy lehetséges rendszerét. Az azóta eltelt időben a további gondolkodás és más AVF-kutatók visszajelzései alapján szükségesnek láttam ennek a rendszernek az átdolgozását. Az új javasolt terminusrendszer továbbra is elsősorban a szinkronizálással kapcsolatos terminusokra tér ki.

A terminusok helyét azonban érdemes tisztázni egy tágabb közegben. A „tágabb közeg” megnevezése már önmagában gondot jelent, ugyanis egy fontos elkülönítésre szükség van: a technikai tényezőket, vagyis azt, hogy ténylegesen megtörténik a hang felvétele színészekkel, hogy ezt a hangot lecserélik/ráhelyezik az eredeti hangsávra, vágják és utómunkát végeznek rajta, valamilyen módon szükséges jeleznünk a terminológiánk rendszerében. Az audiovizuális fordítás kategória azonban tartalmazza a félrevezető „fordítás” szót, amely kifejezetten a célnyelvi szöveg forrásnyelvi megformálását jelenti. A legtágabb kategóriának ezért az audiovizuális lokalizációt javaslom. Ez a megnevezés magába foglalja a szöveg átültetését a célnyelvre és a célkultúra közegébe, de emellett beletartozik a tartalom technikai értelemben vett lokalizációja is – vagyis minden fentebb említett része a folyamatnak is beletartozik. Ebben az értelemben az audiovizuális fordítás egy fontos, a többi folyamattal szoros együttműködésben létező *részfolyamatként* értelmezhető, melyre hatással van az összes többi folyamat. Az 1. ábrán rendszerbe foglaltam a korábbi fejezetekben ismertetett szakirodalmak, a magyar terminológia és a saját javasolt módosításaim alapján létrehozott rendszert, melynek legtágabb kategóriája az **audiovizuális lokalizáció**. Az ábrán szerepel a feliratozás, de ennek alkategóriáira és definíciójára nem térek ki.

1. ábra: Az audiovizuális lokalizáció rendszere

A legtágabb kategóriaként bevezetett audiovizuális lokalizáció nem új terminus, sőt, jó lehetőséget teremt ahhoz, hogy közelítsük egymáshoz a szakma és a kutatók által használt terminológiát. A fordítóirodák és szinkronstúdiók régóta nevezik lokalizációnak az olyan munkákat, melyek során a szöveg célnyelvi verziójának elkészítése mellett a szöveget formai, technikai és kulturális szempontból is igazítani kell a célközönség igényeihez. Az Andovar fordítóiroda nemzetközi honlapján az alábbi definíciót adja az audiovizuális lokalizációra:

Az audiovizuális lokalizáció az audiovizuális tartalom igazításának folyamata egy adott célpiachoz fordítással és a regionális kontextus beépítésével. Az AV lokalizáció célja, hogy kulturális narratívát és kontextust adjon a tartalomhoz egy konkrét piac fogyasztói számára. (Bussey 2019, saját fordítás)⁷

Láthatjuk, hogy ez egy kifejezetten szakmai definíció, mégis jól rávilágít arra, miért van szükségünk erre a tágabb kategóriára, ha el akarjuk kerülni a terminológiai zavart. Bár a technikai lokalizáció követelményét nem tartalmazza, mégis beleérthetjük abba, hogy kiemeli: kontextust is kell adni a tartalomhoz. Ez a kontextus akár a megfelelő audiovizuális fordítási mód kiválasztását, és az ezzel járó technikai követelményeknek való megfelelést is magába foglalhatja.

Bár az audiovizuális fordítást kiváltó (vagy annak tágabb kategóriájaként használható) terminusként még nem jelent meg a szakirodalomban, mégis találhatunk ebbe az irányba mutató szakirodalmi forrásokat. Chaume (2016) a média globalizálódásával járó folyamatok velejárójaként említi, hogy az audiovizuális fordítás fogalma és fajtái is változnak, tágabbak lesznek, egyre több mindent magukba foglalnak. A fordítás maga is több lesz fordításnál, transzkreáció (*transcreation*), mely a szöveg fordításán túl számos tényezőt figyelembe vesz. A lokalizáció fogalma már régen összeforrt a fordítással, a videojátékok esetében soha nem is

beszéltünk fordításról, ezekenél a tartalmaknál valamiért rögtön a videojáték-lokalizáció vált a megszokott terminussá (O'Hagan 2018).

Az audiovizuális lokalizáció fogalmának bevezetése tehát lehetővé teszi, hogy megtartsuk azokat a technikai folyamatokat is magukba foglaló megnevezéseket, amelyekre már kitértem a korábbi fejezetben: ezek a **hangsere** és a **feliratozás** kategóriái. Ez a megközelítés egyébként egybecseng Chaume (2016) felosztásával, aki az audiovizuális fordítás két fő kategóriájaként a *revoicingot* és a *captioninget* sorolja fel. Igaza van, amikor azt írja, hogy az audiovizuális tartalmak lokalizációja kétféle módon történhet tág értelemben: vagy a képen megjelenő írásos szöveggel (ez a **feliratozás**) vagy egy új, célnyelvi szöveget tartalmazó hangsáv beillesztésével, vagyis **hangszerével**.

A pontos definíciók értelmében **szinkronizálásnak** nevezem a teljes folyamatot, amelynek eredménye egy célnyelvi, szinkronizált hangsáv (vagyis egy olyan hangsáv, mely megfelel a szinkronitások követelményeinek). Ennek a folyamatnak részfolyamata a fordítás, de részfolyamatai azok a gyártási szakaszok is, amelyek a szinkronstúdióban zajlanak. Ehhez Lakatos (2007) definícióját veszem alapul, melynek része a forrásnyelvi hangsáv helyettesítése egy célnyelvi hangsávval.

A **hangalámondás** az a folyamat, melynek eredménye egy célnyelvi, hangalámondott hangsáv (vagyis egy olyan hangsáv, amely nem, vagy csak részben felel meg a szinkronitások követelményeinek). Ennek a folyamatnak részfolyamata a fordítás, de részfolyamatai azok a gyártási szakaszok is, amelyek a szinkronstúdióban zajlanak.

A **hangsere** terminust annak tág értelmében használok, ahogy Baumgarten (2005) és Juhász-Koch (2019b). Ezzel az audiovizuális lokalizáció azon alkategóriájába kerül, mely magába foglal minden olyan audiovizuális lokalizációt, melynek során a forrásnyelvi hangsávot felváltja vagy letakarja egy célnyelvi hangsáv.

A **hangsere** párja a legáltalánosabb értelemben vett **feliratozás** lesz, mely minden olyan audiovizuális lokalizációt lefed, amelyben az audiovizuális tartalomra felkerül a fordított szöveget tartalmazó felirat. A feliratozáshoz itt megadott definíció csak az elkülönítést szolgáló munkadefiníció, a tanulmányban a feliratozás pontos definíciójára nem térek ki.

Amikor arról beszélünk, hogy a fenti lokalizációs célokra célnyelvi szövegnek kell készülnie, akkor gondolunk valójában **audiovizuális fordításra**. Annak érdekében, hogy a forrásnyelvi szöveg célnyelvi szöveggé alakítását el tudjuk különíteni a teljes folyamatától (még akkor is, ha annak alapvető hatása van a fordítás folyamatára), a három fő audiovizuális fordítási módot nevezhetjük **szinkronfordításnak**, **hangalámondás-fordításnak** és **feliratfordításnak**.

Ez az elkülönítés már csak azért is indokolt, mert az adott lokalizációs mód technikai követelményei sok szempontból meghatározzák a fordítás folyamatát és kötöttségeit is, ráadásul ezzel a három kategóriával valóban mindent le tudunk fedni. Ebben az értelemben szinkronfordításnak minősül a videojáték-lokalizáció, amennyiben a játékban szereplők célnyelven szólnak meg a lokalizált változatban, de szinkronfordítás a reklámok fordítása is, amennyiben az adott reklámot

szinkronizálják a célnyelvre. A videojáték-lokalizáció lehet viszont feliratfordítás, amennyiben a játékban a célnyelvi szöveg csak írott módon, feliratok formájában jelenik meg, és feliratfordítás lesz a rajongói feliratok készítése, az operafeliratozás stb. is. Hangalámondás-fordításként értelmezhetjük a dokumentumfilmek szövegének fordítását, amelyek a magyar piacra jellemzően hangalámondásos változatban kerülnek ki, de hangalámondás-fordítás lesz a lengyel piacra készülő mozifilmek szövegének elkészítése a hangalámondáshoz.

Az egyes kategóriák innentől kezdve tetszőleges módon tovább bonthatók és differenciálhatók, attól függően, hogy milyen szempontot akarunk kiemelni, esetleg milyen összehasonlításokat akarunk tenni az egyes fordítási módok alkategóriáin belül.

Ha csak a hivatalos, stúdióban készített szinkronizált audiovizuális tartalmakat kívánjuk tovább bontani, a fordított audiovizuális tartalom jellege alapján beszélhetünk **filmszinkronról** és **sorozatszinkronról**. Az audiovizuális tartalom forgalmazási módja alapján beszélhetünk **moziszinkronról** és **téveszinkronról**.

Ez utóbbi két kategória között érdemes lehet egy adott kutatásban különbséget tenni, mivel jelentős eltérés tapasztalható a készítés folyamatában egy adott szinkronstúdióon belül is. A mozifilmek szinkronjaira rendszerint több idő és figyelem jut, a nagy vászon miatt ezeknél kiemelten fontos a közeli képeknél a szájszinkronitás létrehozása is. A televíziós vagy újabban streaming szolgáltatón való bemutatásra szánt filmek és tévésorozatok szinkronjára általában kevesebb idő és erőforrás jut, ezért ezeknek gyorsabb tempóban kell elkészülnie, és mivel a kis képernyőn a szájmozgás is kevésbé látszik, általában kevesebb figyelmet szentelnek a nagyon pontos szájszinkronitásnak is. A fentiek alapján **moziszinkron** lehet minden olyan **szinkronfordítás**, amely kifejezetten moziban bemutatásra szánt filmhez készült, és **téveszinkron** minden olyan, amely kifejezetten televíziós forgalmazásra szánt audiovizuális tartalomhoz készült.

Érdemes lehet még definiálnunk a szinkronfordítás eredményeként létrejött célnyelvi szöveget. Ennek megnevezésére a **szinkronszöveg** terminust javaslom. Fontos elkülöníteni a fordító által elkészített célnyelvi szöveget attól, amely végül elhangzik a szinkronizálás teljes folyamatának végén elkészülő szinkronizált audiovizuális tartalomban, hiszen ebben lehetnek változtatások, melyeket a lektor, a szinkronrendező vagy a szinkronszínész hajtott végre. A fordító által leadott, felvételre szánt szöveget nevezhetjük **fordítói szinkronszövegnek**, míg a végleges, audiovizuális tartalomban elhangzó szöveget **végleges szinkronszövegnek**. Ennek az elkülönítésnek kutatásoknál lehet fontos szerepe.

A fentiek mellett még egy olyan kategória van, amelyet fontosnak tartok definiálni. Ez pedig a **fordítói szinkronszöveget** készítő nyelvi szakember, az audiovizuális fordító megnevezése. Mint azt már fentebb említettem, a szinkronszakmában az audiovizuális fordítás/audiovizuális fordító megnevezés nem használatos.

Audiovizuális fordítónak nevezhetünk minden olyan fordítót, aki audiovizuális tartalmak fordításával foglalkozik (ideértve akár a reklámok, videojátékok stb. fordítását is). Ha tovább akarjuk bontani, akkor érdemes azt az audiovizuális lo-

kalizációnál megfogalmazott kategóriák szerint tenni. Vagyis **feliratfordító**, aki feliratok fordításával foglalkozik (bármilyen tartalomhoz), **szinkronfordító**, aki kifejezetten szinkronizálás céljára készít szöveget, és **hangalámondás-fordító**, aki hangalámondás céljára készít fordítást. Természetesen egy audiovizuális fordító foglalkozhat párhuzamosan mindhárom fordítási móddal – ezért is van szükség a tág kategória megőrzésére. Ahogy disszertációmban (Sereg 2020) megjegyeztem, a szakmában még mindig a **szinkron dramaturg** megnevezés a legerjedtebb. Ez esetben mégsem érdemes követni a szakmai nyelvhasználatot a tudományos publikációkban, mert nem teszi lehetővé azt a megkülönböztetést, amit az itt javasolt hármas rendszer igen.

Az 1. táblázatban összefoglalom a fent kifejtett terminusokat és definícióikat. A definíciók ezekben az esetekben mind saját definícióim, melyeket a fentiekben ismertetett külföldi és magyar szakirodalom alapján alkottam meg. A táblázatban külön nem jelzem a definíciók alapjául szolgáló forrásokat, mivel egyik esetben sem vettem át teljes szövegével más szerző definícióját, azért, mert a rendszer teljességéhez minden esetben szükséges volt a meglévő definíciók pontosítása.

1. táblázat: *A disszertációban használt terminusok*

Terminus	Definíció
audiovizuális lokalizáció	Az audiovizuális tartalom átültetése a célnyelvi kultúrába és a megfelelő audiovizuális médiumba, figyelembe véve a nyelvi, a kulturális és a technikai követelményeket.
hangcsere	Az audiovizuális lokalizáció azon alkategóriája, mely magába foglal minden olyan lokalizációs eseményt, melynek során a forrásnyelvi hangsávot felváltja vagy letakarja egy célnyelvi hangsáv. Ebbe beletartozik a szinkronizálás és a hangalámondás , melyeknek alkategóriái lehetnek többek között a hangos leírás, a szabad kommentár, de a videojátékok lokalizációja és például a reklámfordítás is.
szinkronizálás	Folyamat, amelynek eredménye egy célnyelvi, szinkronizált hangsáv (vagyis egy olyan hangsáv, mely megfelel a szinkronitások követelményeinek). Ennek a folyamatnak részfolyamata a fordítás, de részfolyamatai azok a gyártási szakaszok is, amelyek a szinkronstúdióban zajlanak.
hangalámondás	Az a folyamat, melynek eredménye egy célnyelvi, hangalámondott hangsáv (vagyis egy olyan hangsáv, amely nem felel meg a szinkronitások követelményeinek). Ennek a folyamatnak részfolyamata a fordítás, de részfolyamatai azok a gyártási szakaszok is, amelyek a szinkronstúdióban zajlanak.

szinkronfordítás	A szinkronizálásra szánt audiovizuális termék forrásnyelvi szövegének átültetése a célnyelvre úgy, hogy a szöveg megfelel a három fő szinkronitás követelményének.
hangalámondás-fordítás	A hangalámondásra szánt audiovizuális termék forrásnyelvi szövegének átültetése a célnyelvre úgy, hogy a szöveg megfelel a hangalámondás szövegére vonatkozó követelményeknek.
szinkronszöveg	A szinkronfordítás terméke.
fordítói szinkronszöveg	A fordító által elkészített célnyelvi szöveg, mely a szinkronizálás során még módosításokon mehet át.
végleges szinkronszöveg	A szinkronizált tartalomban elhangzó célnyelvi szöveg.
moziszinkron	Minden olyan szinkronszöveg, amely kifejezetten moziban bemutatásra szánt filmhez készült.
tévészinkron	Minden olyan szinkronszöveg, amely kifejezetten televíziós forgalmazásra szánt audiovizuális tartalomhoz készült.
szinkronitás	A filmszinkronokra jellemző követelmények, a szájszinkronitás, a kinetikus szinkronitás és az izokronia követelményei.
szinkronitás elérése	A szinkronszövegre jellemző követelmények (szájszinkronitás, kinetikus szinkronitás, izokronia) létrehozását célzó folyamat.
audiovizuális fordító	Minden olyan fordító, aki audiovizuális tartalmak fordításával foglalkozik, ideértve a reklámok, videojátékok stb. fordítását is.

6. Összefoglalás

Tanulmányomban kísérletet tettem arra, hogy a nemzetközi és magyar szakirodalomban is sokszor következetlen terminológiahasználat helyett egy, az audiovizuális fordítás kutatásában, és azon belül a szinkronfordítás kutatásában jól használható, világos terminológiai rendszert javasoljak. A javasolt terminusok megszüntetik az egymást részben lefedő kategóriákat, és lehetővé teszik az adott kutatás során a további, a kutatás igényeinek megfelelő differenciálást.

Az itt javasolt terminológiai rendszer a 2020-as disszertációmban bemutatott rendszer jelentősen módosított változata. Ilyen tekintetben könnyen lehet, hogy nem végleges, de reményeim szerint lehetőséget nyújt a további szakmai és tudományos gondolkodásra a téma iránt érdeklődő kutatók körében.

Irodalom

- Baker, M., Hochel, B. 1998. Dubbing. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London/New York: Routledge. 74–76.
- Baumgarten, N. 2005. *The Secret Agent: Film dubbing and the influence of the English language on German communicative preferences. Towards a model for the analysis of language use in visual media. PhD Dissertation*. Hamburg: Universität Hamburg.
- Caillé, P.-J. 1960. Cinéma et Traduction. *Babel* Vol. 6. No. 3. 103–109.
- Chaume, F. 2004. Synchronization in dubbing: A translational approach. In: Orero, P. (ed.) *Topics in Audiovisual Translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 35–52.
- Chaume, F. 2016. Growing Diversity, Choice, and Enhanced Localization In: Esser, A. et al. *Media Across Borders – Localizing TV, Film and Video Games*. New York: Routledge. 68–84.
- Díaz Cintas, J. 2003. Audiovisual Translation in the Third Millennium. In: Anderman, G., Rogers, M. (eds) *Translation Today: Trends and Perspectives*. Clevedon: Multilingual Matters. 192–204.
- Fodor I. 1976. *Film Dubbing: Phonetic, Semiotic, Esthetic and Psychological Aspects*. Hamburg: Buske Verlag.
- Gambier, Y. 2003. Introduction. Screen Transadaptation: Perception and Reception. *The Translator* Vol. 9. No. 2. 171–189.
- Gambier, Y., Gottlieb, H. 2001. Multimedia, Multilingua: Multiple Challenges. In: Gambier, Y., Gottlieb, H. (eds) *(Multi)Media Translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Goris, O. 1993. The Question of French Dubbing: Towards a Frame of Systematic Investigation. *Target* Vol. 5. No. 2. 169–190.
- Gottlieb, H. 2000. *Screen translation. Six studies in subtitling, dubbing and voice-over*. Copenhagen: University of Copenhagen.
- Herbst, T. 1997. Dubbing and the Dubbed Text – Style and Cohesion: Textual Characteristics of a Special Form of Translation. In: Trosborg, A. (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 291–308.
- Juhász-Koch M. 2019a. Hangalámondás. In: Dróth J. (szerk.) *Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és a fordításoktatásban*. Budapest: L'Harmattan. 125–135.
- Juhász-Koch M. 2019b. A normalizáció mint fordítási stratégia a hangalámondás fordításában. *Fordítástudomány* 21. évf. 1. szám. 24–42.
- Juhász-Koch M. 2022. *A hangalámondás fordításának műfaji és nyelvi jellegzetességei angol–magyar nyelvi irányban. Doktori disszertáció*. Budapest: ELTE.
- Juhász-Koch M., Sereg J. 2018. Harrison, fordítsunk! Átváltási műveletek a filmfordítás oktatásában. *Modern Nyelvoktatás* 24. évf. 2–3. szám. 79–87.
- Klaudy K. 2002. *Bevezetés a fordítás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Lakatos Zs. 2007. *Kulturális reáliák egy spanyol film magyarra és portugálra fordított változatában. Doktori disszertáció*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Lakatos-Báldy Zs. 2015. Az audiovizuális fordítás sajátosságai és a filmfordítás mint interkulturális kommunikáció. *Apertúra* 10. évf. 2. szám. <http://uj.apertura.hu/2015/tel/lakatos-baldy-az-audiovizualis-forditas-sajatossagai-es-a-filmforditas-mint-interkulturalis-kommunikacio/#tab6> (letöltve: 2020. 04. 28.)

- Laszkács Á. 2015. Filmfordítás – nyelvi, művészi, kulturális közvetítés. *Apertúra* 10. évf. 2. szám. http://uj.apertura.hu/2015/tel/laszakacs_filmforditas-%E2%88%92-nyelvi-muveszi-kulturalis-kozvetites/ (letöltve: 2020. 04. 28.)
- Luyken, G-M., Herbst, T., Langham-Brown, J., Reid, H., Spinhof, H. 1991. *Overcoming Language Barriers in Television: Dubbing and Subtitling for the European Audience*. Manchester: European Institute for the Media.
- Nida, E. A., Taber, C. 1982. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E.J. Brill.
- O’Connell, E. 2007. Screen translation. In: Kuhiwczak, P., Littau, K. (eds) *A Companion to Translation Studies*. Clevedon/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters. 120–133.
- O’Hagan, M. 2018. Game Localization, In: Pérez-Gonzales, L. *The Routledge Handbook of Audiovisual Translation*. New York: Routledge. 48–51.
- Orero, P. 2004. Audiovisual Translation: A new dynamic umbrella. In: Orero, P. (ed.) *Topics in Audiovisual Translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. VII–XIII.
- Polcz K. 2008. Az angol javaslattevő forma által megjelenített diskurzusaktusok a filmszövegek fordításában. *Fordítástudomány* 10. évf. 2. szám. 5–21.
- Polcz K. 2009. Oh My God – Ó, te jó ég! Vallási tartalmú indulatszók és indulati kifejezések az angol nyelvű filmszövegek magyar fordításában *Fordítástudomány* 9. évf. 2. szám. 36–55.
- Polcz K. 2012. *Konvencionálisan indirekt beszédaktusok az angol-magyar filmfordításban. Doktori disszertáció*. Budapest: ELTE.
- Rowe, T. L. 1960. The English Dubbing Text. *Babel* Vol. 6. No. 3. 116–120.
- Sereg J. 2015. Bevetés az audiovizuális fordításba – egy féléves szeminárium tanmenetének kialakítása. *Fordítástudomány* 17. évf. 1. szám. 19–34.
- Sereg J. 2020. *A szinkronnyelv befogadói értékelése és hatása az anyanyelvi nyelvhasználatra. Doktori disszertáció*. Budapest: ELTE.
- Snell-Hornby, M. 1988. *Translation Studies: An Integrated Approach*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Snell-Hornby, M. 1997. Written to be Spoken: The Audio-Medial Text in Translation. In: Trosborg, A. (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 277–290.
- Somodi J. 2013. Fordítói jelenlét a japán filmek magyar fordításában. *Fordítástudomány* 15. évf. 1. szám. 75–91.
- Whitman-Linsen, C. 1992. *Through the Dubbing Glass: The Synchronization of American Motion Pictures into German, French and Spanish*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Zolczer P. 2015. A feliratozás elméletéről, gyakorlatáról és didaktikájáról. *Fordítástudomány* 17. évf. 1. szám. 5–18.

Internetes források

- Bussey, S. 2019. *Exploring Various Aspects of AV Localization*. <https://blog.andovar.com/aspects-av-localization#:~:text=AV%20localization%20is%20the%20process,consumers%20in%20a%20specific%20market.> (letöltve: 2022. 10. 11.)
- What is Synthetic Film Dubbing: AI Deepfake Technology Explained*. 2021. Respeecher Blog. <https://www.respeecher.com/blog/synthetic-film-dubbing-ai-deepfake-technology-explained> (letöltve: 2022. 10. 14.)

Jegyzetek

A szövegben szereplő idézetek eredeti nyelvű változatai

- ¹ [...] doubler c'est enregistrer un dialogue traduit en le substituant au dialogue original
- ² [...] *synch*, the unhinging requirement that what he *writes* will *look* as if it were being *said*,
- ³ [...] has to be matched with the picture in a way that the new speech sounds coincide with the visible movements of the articulatory organs as perfectly as feasible.
- ⁴ „Revoicing” is sometimes used as a generic term to refer to all methods of oral language transfer, including lip-synch dubbing.
- ⁵ [...] the replacement of the original speech by a voice track which attempts to follow as close as possible the timing, phrasing and lip movements of the original dialogue.
- ⁶ Dubbing is the replacement of the original speech by a voice track¹⁸ which is a faithful translation of the original speech and which attempts to reproduce the timing, phrasing and lip movements of the original. The new voice-track is then mixed with the original music and the sound effects track. The aim is to create the illusion that the onscreen characters are speaking in the target language, i.e. in the language of the audience. The visual appearance of the film remains unaltered from the original, but it is usually edited so as to accommodate optimum lip synchronization.
- ⁷ AV localization is the process of customizing audiovisual content for a specific market by translating and adding regional context to it. The objective of AV localization is to add a cultural narrative and context to consumers in a specific market.

A dialógustolmácsolás kihívásai az üzleti világban: egy feltáró kutatás eredményei

Németh Anikó

E-mail: nemeth.aniko@gtk.bme.hu

Kivonat: A tanulmány egy 2021 januárjában készített interjúkon alapuló kis-mintás kutatásról számol be, amely az üzleti életben zajló dialógustolmácsolás kihívásait és a tolmácsok megküzdési stratégiáit vizsgálta 10 magyar anyanyelvű profi tolmács megkérdezésével. A kutatás célja, hogy feltárja a képzett és tapasztalt tolmácsok nyelvi és nyelven kívüli nehézségeit az üzleti és a vállalati kontextusban zajló tolmácsolás során, továbbá azonosítsa a dialógustolmácsolás kihívásaira adott megoldásaikat. A tanulmány először a fogalmakat ismerteti, majd az interjúk kutatás eredményeit tárgyalja. Olyan kérdéseket jár körül, mint a nemek kérdése, a cégek belső és külső kommunikációja, a tárgyaló felek közötti feszült viszony, a tolmácsok térbeli elhelyezkedése, a nyelvi és nyelven kívüli nehézségek, amelyek mind hatással lehetnek a tolmácsokra, ezáltal a teljesítményükre is. Az elemzés az érzelmileg terhelt helyzetek megoldásakor alkalmazott tolmácsolási stratégiák bemutatásával zárul.

Kulcsszavak: dialógustolmácsolás, versenyszektor, nyelvi és nyelven kívüli nehézségek, megküzdési stratégia, puha készségek

1. Bevezetés

Tanulmányom a MANYE Fordítástudományi Kutatások I. online konferenciáján 2021. május 28-án *Az üzleti tolmácsok nehézségei és megküzdési stratégiái* címmel elhangzott előadás átdolgozott, írott változata. A felmérés célja az volt, hogy az üzleti és a vállalati környezetben zajló dialógustolmácsolás teljes kontextusának figyelembevételével feltárja a tolmácsok szerepéből, feladataiból és az ügyfelek elvárásaiból fakadó nyelvi és nyelven kívüli nehézségeket, illetve azonosítsa a tolmácsokat váratlan döntési kényszer elé állító tolmácsolási szituációkat, valamint ezekre a problematikus helyzetekre adott válaszaikat. A feltáró kutatás félig struk-

turált interjú vizsgálatra épült, amelyben tolmács szakképzettséggel rendelkező magyar anyanyelvű (magyar A nyelvű) tolmácsok vettek részt.

A tanulmányban először áttekintem a dialógustolmácsolás és az üzleti tolmácsolás meghatározását a tolmácsolástudományi szakirodalom alapján, majd a kommunikációtudomány szakirodalmának segítségével elkülönítem az üzleti és a vállalati kommunikáció színtereit. Ezt követően összefoglalom a szakirodalomban nevesített tolmácsolási stratégiákat, különös figyelmet szentelve a tolmácsok megküzdési stratégiáinak (*coping tactics*). A szakirodalmi áttekintést követően ismertetem a lefolytatott kvalitatív kutatás módszertanát, végül rátérek a felmérés eredményeire. Mindezek fényében összegzem a dialógustolmácsolás üzleti és vállalati kontextusban feltárt sajátosságait, nehezítő körülményeit, megoldást igénylő helyzeteket, továbbá a tolmácsok ezen helyzetekre adott megoldásait. Lezárásként pedig kijelölöm a további lehetséges kutatási irányokat.

2. Szakirodalmi háttér és elméleti keretek

Ebben a fejezetben mindenekelőtt áttekintem azokat a fogalmakat, amelyek a kutatás témájával kapcsolatban felmerültek, valamint a tolmácsolástudományi és a kommunikációtudományi elméleteken keresztül bemutatom vizsgálatom elméleti keretét.

2.1 A dialógustolmácsolás definíciója és sajátosságai

A tolmácsolástudományban a 90-es évek végétől kezdődően egyre több tolmácsoláskutató foglalkozik nemzetközi szinten a szemtől-szemben zajló interakcióra épülő dialógustolmácsolás sajátosságainak feltárásával. A dialógustolmácsolás elnevezést Wadensjö (1993, 1998) nyomán Mason (1999, 2001) vezeti be, amelynél a hangsúly a kommunikációs felek közötti interakción és annak kontextusán van, ami nem más, mint „tolmáccsal közvetített kommunikáció szemtől-szemben lezajló spontán interakcióban” (Mason 1999: 147 – saját fordítás). A dialógustolmácsolás jellemvonásai: (1) a dialógus, (2) a spontán beszéd, (3) a szemtől-szemben (*face-to-face*) zajló információcsere és legtöbbször (4) a konszekutív mód (Mason 2009). Tekintettel arra, hogy a tolmácsolás általában szemtől-szemben zajlik, a tolmácsra nagyobb szerep hárul azzal, hogy irányítja az információcserét (*exchange*), és koordinálja a résztvevők közötti beszélőváltást (Roy 1996; Wadensjö 1998; Jacobson 2009). Mivel a tolmács fizikailag is jelen van és látható, a kommunikációban részt vevőknek azonnali visszajelzésre van lehetőségük, véleményt nyilváníthatnak, megszólíthatják a tolmácsot mind verbális, mind nonverbális eszközök segítségével (Horváth 2015).

Más kutatók az interakcióban részt vevő felek között közvetítő tolmácsra helyezik a hangsúlyt, ők az összekötő (*liaison*) tolmácsolás elnevezést használják erre a tolmácsolási fajtára (Gentile et al. 1996; Alexieva 1997; Erasmus et al. 1999). Amint azt egy korábbi tanulmányomban kifejtettem, a dialógus- vagy összekötő

tolmácsolás ugyanazt a tolmácsolási helyzetet jelöli, következésképpen szinonimaként használhatók, az eltérő terminus csupán abból ered, hogy az elnevezésben éppen mire helyezük a hangsúlyt, a kommunikációs felek közötti dialógusra, vagy a felek között közvetítő, őket összekötő tolmácsra (Németh 2021).

Ez a fajta elmozdulás a monologikus szövegtől a dialogikus szöveg tanulmányozása felé egyfajta szemléletváltást hoz magával a tolmácsolástudományban, amely Pöchhacker nyomán „dialógus alapú interakciós paradigma”-ként (*dialogic discourse-based interaction paradigm*) lett ismert (Pöchhacker 2004: 78–79). Pöchhacker (2004), az interakció társadalmi kontextusa felől szemlélve, kétféle típust különböztet meg: a társadalmak közötti (*inter-social*) és a társadalmon belüli (*intra-social*) tolmácsolást. Az első kategóriába sorolja – többek közt – az üzleti (*business*), a diplomáciai és a katonai tolmácsolást, amikor is társadalmak vagy nemzetek érintkeznek egymással. A második kategóriába pedig a többnyelvű társadalmon belüli közösségi (*community*) tolmácsolást, ide tartozik például a jogi, a bírósági és az egészségügyi tolmácsolás is. Egy másik felosztás, az interakció formája szerint, két nagy kategóriát állít egymással szembe: a multilaterális, ritualizált keretek között zajló konferenciatolmácsolást és a bilaterális, szemtől-szemben zajló interperszonális dialógustolmácsolást (Pöchhacker 2015). Ez utóbbi felosztás Seresi (2016) taxonómiájával is egybevágh, annyi eltéréssel, hogy a dialógustolmácsolás helyett Seresi a „nem konferenciatolmácsolás” megnevezést használja.

2.2 Az üzleti és a vállalati tolmácsolás szinterei

Az üzleti tolmácsolással nemzetközi és hazai szinten eddig kevés tolmácsoláskutató foglalkozott. Az üzleti tolmácsolás Takimoto (2015) és Sato (2014) definíciója szerint is elsősorban a vállalatokhoz kapcsolódik, és nemcsak üzleti jellegű tárgyalásokat, hanem egyéb vállalaton belüli megbeszéléseket is ide sorolnak. Amint azt egy korábbi tanulmányban kifejtettem, ez utóbbi inkább a vállalati tolmácsolás kategóriájába tartozik, hiszen üzleti tolmácsolásra két magánszemély interakciójakor is sor kerülhet. Következésképpen nem minden vállalati tolmácsolás üzleti jellegű tárgyalás, és fordítva is igaz, hogy nem minden üzleti tolmácsolás minősül vállalati tolmácsolásnak (Németh 2021).

Üzleti vagy vállalati tolmácsolásra a leggyakrabban a vállalati kommunikációban van szükség. Borgulya (2011) definíciója alapján „a vállalati kommunikáció a vállalat intern, valamint extern csoportjai, továbbá a vállalat tagjai között folyó, a vállalati célokat szolgáló kommunikációs folyamatok összességét” jelenti (Borgulya et al. 2011: 86). Ennek az „információcserének tehát két fő iránya van: a vállalat tagjai között zajló belső (*intern*) és a vállalat tagjainak a környezettel folytatott külső (*extern*) kommunikációja” (ibid: 86). Ellenben az üzleti kommunikáció nem csak vállalatokhoz kötődik; egyéni vállalkozók, sőt magánszemélyek is folytathatnak üzleti célú beszélgetést. Borgulya az alábbiak szerint határozza meg az üzleti kommunikációt: „Az üzleti kommunikáció tehát egyének vagy vállalatok tagjainak üzleti célok elérése érdekében folytatott kommunikatív cselekvése” (ibid:

97). Míg az üzleti kommunikáció a gazdálkodási és üzleti célt helyezi előtérbe, addig a vállalati kommunikáció a szervezetre mint gazdálkodást folytató egységre is utal. A gyakorlatban azonban a vállalati kommunikáció jelentős része üzleti kommunikációnak minősül (Borgulya et al. 2011).

Az üzleti vagy a vállalati tolmácsok munkáját és teljesítményét – a nyelvi felkészültségen túl – nagy mértékben befolyásolják a tolmácsolási szituációt meghatározó tényezők. Az üzleti életben, a dialógustolmácsolás vizsgálata szempontjából, a legrelevánsabb műfajok a tárgyalással, egyeztetéssel járó események, többek között egy üzleti tárgyalás vagy egy vállalati értekezlet. A tolmáccsal közvetített üzleti és vállalati megbeszélések, értekezletek és tárgyalások pedig a nemzetközi tárgyalások kategóriájába tartoznak, ennél fogva a hatékony kommunikáció és sikeres tárgyalás lebonyolítása nagy felelősséget és aktív közvetítői szerepet ró a tolmácsokra, mindezzel komoly kihívások elé állítva őket (Németh 2021).

2.3. A stratégiák szerepe a tolmácsolásban

A tolmácsolással kapcsolatos kutatásokban a különböző szerzők eltérő elnevezéseket használnak a stratégiára, például 'taktika' (Gile 1995a), 'technika' (Jones 1998) vagy 'készség' (Setton 1999). A stratégia első pontos definíciója a fordítástudományban Lörschertől származik, aki úgy határozta meg a stratégiát, mint tudatos eljárást, amely a szövegsegmentek fordításakor segíti a fordítókat a problémáik megoldásában (Lörscher 1991: 76). Kalina (1998) megértést elősegítő stratégiákat és produkcióvezérelt stratégiákat különböztet meg. Az előbbihez tartozik a felkészülés, az input szegmentálása, valamint a következtetések. Míg a produkcióvezérelt stratégiák – amelyeket természetesen befolyásol a forrásszöveg – minden esetben a felhasználóra irányulnak, vagyis a létrehozott célnyelvi szövegnek működni kell a célnyelvi kultúrában. Ide tartoznak a stilisztikához, a helyes regiszter megválasztáshoz, a javításokhoz, az önkorrekcióhoz, a tévedések szándékos ki nem javításához, valamint a szóbeliség non-verbális jellemzőihez, az intonációhoz és a prozódiahoz kapcsolódó stratégiák (ld. Ahrens 2007).

Köztudott, hogy a tolmácsok különböző tevékenységeket párhuzamosan végeznek, és a rendelkezésükre álló erőforrásokat ezen tevékenységek között kell megosztaniuk, nagyobb erőfeszítést kifejtve hol az egyik, hol a másik tevékenységre. Gile (1995a, 2009) ezt a keretrendszert nevezi 'effort' (*erőfeszítés*) modellnek. Az erőfeszítést nem automatikus, hanem tudatos kognitív műveletnek tekinti a tolmácsolási folyamatban, azaz a kudarc megakadályozása vagy elkerülése érdekében alkalmazott szándékos stratégiák és alkalmazkodási taktikák összességét jelenti. Gile az előre eltervezett, konkrét cél elérése érdekében végrehajtott tetteket tekinti stratégiának, míg a taktika az azonnali cselekvések és döntések összességét jelenti (Gile 1995b, 2009). A taktikáknak három fajtáját különbözteti meg: (1) a megértéshez, (2) a megfogalmazáshoz kapcsolódókat, valamint (3) a megelőzési taktikákat, mint például a jegyzetelést. Pöchhacker (2004) folyamatvezérelt és produkcióvezérelt stratégiákról ír, míg az előbbi a nagy terhelést jelentő, beérkező

információval való megküzdést jelent (*coping strategies*), addig az utóbbi célja a hatékony kommunikáció megvalósítása. Seresi (2016) is tolmácsstratégiákról ír, G. Láng (2002) tolmácsstratégiáit egészíti ki néhány új elemmel, összesen 13 tolmácsstratégiát tekint át, amelyeket a tolmácsok a problémás helyzetek áthidalása érdekében alkalmaznak.

Egyetértek Lörcher (1991) és Gile (2009) stratégia meghatározásával a tekintetben, hogy a stratégia minden esetben valamilyen tudatos és szándékos cselekvést jelent, amelyet a tolmácsok a problémák vagy nehézségek megoldása és a kudarc elkerülése érdekében alkalmaznak. Gile (1995b, 2009) az elnevezések szintjén különbséget tesz egyrészt az előre eltervezett, másrészt az azonnali cselekvések és döntések között; míg az előbbit stratégiának, az utóbbit taktikának, azaz franciául 'tactique', angolul 'coping tactic'-nak nevezte el. Úgy vélem, a taktika elnevezés a magyar nyelvben félrevezető lenne, így a tolmácsolási nehézségek azonnali megoldására inkább a technika elnevezést javaslom. A kutatásomban a nyelvi és nem nyelvi nehézségek felől közelítem a tolmácsok megoldásait, ezért a tágabb értelmezést választom, ideértve a tolmácsok által a nehézségek leküzdése érdekében meghozott, előre eltervezett és azonnali döntéseket is. Ennélfogva a tanulmányomban mindvégig a megküzdési stratégia elnevezést fogom használni.

2.4 Az üzleti és a vállalati dialógustolmácsok megküzdési stratégiái

Amint azt már láttuk az előző részekben, a dialógustolmácsok szerepe a nyelvi és kulturális közvetítésen túl egyéb feladatokat is magában foglal, mint a koordináció vagy az aktív részvétel a három- vagy többszereplős társalgásban. Így a tolmácsolás során előforduló nehézségeik és esetlegesen felmerülő problémáik is ezzel összhangban növekednek. Tehát nemcsak nyelvi, kulturális és interperszonális kihívásokkal szembesülnek, hanem egyéb problémák is felmerülhetnek, amelyek a kontextusból, a résztvevők közötti hatalmi és erőviszonyokból, a kommunikációs felek tárgyalási stratégiáiból és taktikáiból, a közöttük lévő konfliktusokból, illetve a beszélőváltások koordinálásából eredhetnek. Ehhez társulnak az üzleti és a vállalati kommunikáció kontextusával összefüggő egyéb befolyásoló tényezők és sajátos jellemzők. Mindezen kihívások és nehézségek kezelése különféle stratégiákat igényel a dialógustolmácsok részéről.

Korábbi empirikus kutatások eredményei is megerősítik azt, hogy a tolmácsok tudatosan, valamilyen cél elérése érdekében alkalmazzák az egyes stratégiákat. Setton (2003) tanulmányában felveti, hogy a jövőben az egyéni stratégiai megoldások további tanulmányozására lenne szükség. Kérdésként vetődik fel tehát, hogy az üzleti és a vállalati kontextusban zajló dialógustolmácsolásban mi okozhat nehézséget, kihívást, esetleg problémát a tolmácsoknak, és azokkal szemben milyen megküzdési stratégiákat alkalmaznak. A továbbiakban az ügyfelek és a tolmácsok közötti megbízási viszonyt fogom megvizsgálni. Nyilvánvalóan mindkét fél a sikeres együttműködésre törekszik, ehhez azonban, a tolmácsok szemszögéből nézve, fontos lenne ismerni az ügyfelek elvárásait.

2.5 Az ügyfelek elvárásai

Pöchhacker (2015) szerint a tolmácsoknak mint szolgáltatóknak – akik lehetővé teszik a két fél közötti kommunikációt – elsődlegesen a szolgáltatásukat igénybe vevők elvárásait kell teljesíteniük. Az ügyfelek elsősorban olyan egyének, akik részt vesznek a tolmáccsal közvetített kommunikációban, másodsorban pedig olyan személyek vagy intézmények, akik igénylik és fizetnek ezért a szolgáltatásért (Pöchhacker 2015). Az üzleti és vállalati szférában az ügyfelek lehetnek akár magánszemélyek, akár gazdasági vagy egyéb társadalmi céllal létrejött, profit- és nem profitorientált szervezetek is.

Az ügyfélelvárások feltérképezésének módszerei a kérdőíves felmérés, a fókuszcsoportos vizsgálat és az interjúkészítés. A konferenciatolmácsolás felhasználóinak elvárásait Bühler (1986) kérdőíves felméréssel térképezte fel. Ezeket az elvárásokat a tolmácsok és a tolmácsolás minőségének értékelésével kapcsolatban közvetett úton, az AIIC (Konferenciatolmácsok Nemzetközi Szövetsége) 47 konferenciatolmácsának megkérdezésével mérte fel. A megkérdezett konferenciatolmácsok körében végzett felmérés eredményében prioritást élvez az ügyfélelvárások teljesítése (Bühler 1986 idézi Pöchhacker 2015). Kurz (1993) – Bühler kritériumait részben felhasználva – szinkrontolmácsok részvételével megvalósult, három különböző szakmai konferencia ügyfelei körében végzett kérdőíves vizsgálatot, és arra a megállapításra jutott, hogy az ügyfelek nem támasztottak olyan magas elvárásokat, mint a professzionális tolmácsok, ugyanakkor mindkét megkérdezett csoport egyetértett a legfőbb prioritásokban, miszerint: (1) a célnyelvi szöveg üzenete egyezzen az eredeti jelentéssel, (2) a megnyilvánulások legyenek logikusak, (3) a terminológiát használják megfelelően és (4) az előadásmód folyamatos legyen (Kurz 1993 idézi Pöchhacker 2015). Azóta, Kurz és Bühler kritériumait felhasználva, számos replika kutatást végeztek különböző országokban és szakterületeken, de mindegyik a szinkrontolmácsolás módjára korlátozódott.

Ugyanakkor, az üzleti életben, a dialógustolmácsok szerepével és a velük szemben támasztott elvárásokkal kapcsolatban eddig kevés kutatást lehet felmutatni (Takimoto 2015; Karanasiou 2017; Sato 2014). Ennélfogva, a számomra ismert és hozzáférhető szakirodalom, valamint a jelenleg rendelkezésemre álló információk alapján megállapítható, hogy mind a hazai, mind a nemzetközi viszonylatban hiánypótló kutatásokra van szükség.

3. A kutatás ismertetése

A kutatás relevanciáját többek közt az adta, hogy az üzleti és a vállalati környezetben megvalósuló tolmácsolási megbízások – a saját és a tolmácskollégák tapasztalata alapján, valamint a fordítási iparág kimutatása alapján – gyakoriak a magyar nyelvi közvetítői piacon, ám kevés információval rendelkezünk ezekről a tolmácsolási eseményekről. Az okok elsősorban abban rejlenek, hogy nem könnyű au-

tentikus tolmácsolási eseményeket rögzíteni, és azokból adatokat gyűjteni az üzleti és a vállalati kontextusban, hiszen többnyire zárt ajtók mögötti tárgyalásokról, szenzitív adatokról és üzleti titkokról van szó (Ozolins 2015; Takimoto 2015; Bendazzoli et al. 2018). Bár nehéz tapasztalati úton, esetlegesen megfigyelőként adatokat gyűjteni az üzleti vagy vállalati tolmácsolásról, a kommunikációban részt vevő felek és a tolmácsok megkérdezésével bepillantathatunk a színpalak mögé, és egy eddig kevésbé feltárt területet is feltérképezhetünk.

Ezt a kutatási úrt kísérli meg betölteni a témában készülő disszertációm is. Az első kutatási szakaszban két oldalról, a tolmács és a megbízó ügyfél szemszögéből kívánom feltárni az üzleti életben zajló dialógustolmácsolás kihívásait, továbbá azokat a megküzdési stratégiákat, amelyeket a tolmácsok a váratlan, nehéz, döntést igénylő helyzetekben alkalmaznak. Jelen felmérés a tolmácsok szemszögéből vizsgálja a feltárni kívánt sajátosságokat és megoldásokat. Egy későbbi tervezett tanulmányban pedig az ügyfelek szemszögéből világítok rá az üzleti életben zajló dialógustolmácsolás kihívásaira és a tolmácsok által alkalmazott jógyakorlatokra.

3.1 A kutatás módszertana és a kutatási eszköz

Az üzleti életben közreműködő dialógustolmácsok véleményét kvalitatív kutatás keretében, félig strukturált interjú módszerével térképeztem fel. A mintavétel nem véletlenszerűen történt, hanem előre meghatározott kritériumok mentén, személyes ismeretség alapján vagy ajánlás útján kértem fel tolmácsokat az interjúra. A vizsgálatba bevont adatközlők kiválasztásának kritériumai a következők voltak: (1) tolmács szakképzettség, (2) minimum 5 éves tolmácsolási tapasztalat, (3) tolmácsolási tevékenységét szabadúszóként végzi. A felmérésben 10 fő tolmács szakképzettséggel rendelkező, tapasztalt szabadúszó tolmács vett részt. A női és férfi tolmácsok egyenlő arányban szerepeltek a kutatásban. Jóllehet köztudott, hogy a hazai és a nemzetközi viszonylatban is több a női tolmács, mint a férfi. Ennek ellenére azért választottam mégis a kiegyensúlyozott arányt, mert szerettem volna képet kapni arról is, hogy létezik-e valamiféle eltérés a női és a férfi tolmácsszerepekben. Jelen felmérésbe nem vontam be azokat a tolmácsokat, akik rendelkeznek ugyan szakképesítéssel, de főállású tolmácsként dolgoznak egy vállalatnál, mivel az alkalmazottként dolgozó tolmácsok esetében a vállalati hierarchiában elfoglalt helyük hatással van a munkatársakkal kialakított kapcsolatra, továbbá a munkaszerződésük és a munkaköri leírásuk kiköthet bizonyos feltételeket. Ennélfogva jobban biztosítható a vizsgálatba bevont minta homogenitása, valamint a kutatásban begyűjtendő adatok összehasonlíthatósága.

Az interjúkat 2020 decemberében és 2021 januárjában Zoom programmal készítettem, az interjúk videós rögzítéséhez, az adatok kutatási célú felhasználásához valamennyi adatközlő hozzájárult. Az interjúk egyenként 60–90 percig tartottak, az alapadatok felvétele jegyzeteléssel történt, ez a rész nem lett videóra rögzítve. A teljes felvett videóanyag összesen 10 órát tesz ki, amelynek átírását és anonimizálását manuálisan, átírást segítő program nélkül végeztem el. Az interjúk felépi-

tését tekintve két nagy részre oszthatók. Az elsőben az alapadatokra kérdeztem rá, valamint a tolmácsolási megbízások gyakoriságát és jellegét érintő kérdéseket tettem fel. A második részben összesen 6 irányított és 1 nyitott kérdésre kerestem választ (ld. Függelék). A továbbiakban az interjúk eredményeit ismertetem.

4. Az eredmények bemutatása

Az interjúk első részében a tolmácsolási megbízások gyakoriságával és jellemzőivel kapcsolatban vettem fel adatokat. Ezek jól számszerűsíthetők, így az összehasonlításuk is könnyebb.

Az interjúk második részében az üzleti világban, a szemtől-szemben zajló dialógustolmácsolás során szerzett tolmácsolási tapasztalatokra, a felmerült nehézségekre, kihívásokra és azok megoldásaira kérdeztem rá. Tekintettel arra, hogy a kutatás kvalitatív, feltáró jellegű, a kinyert adatok legfeljebb bizonyos tendenciákat jelezhetnek előre, amelyek validitását egy nagyobb mintán mindenképpen fontos lenne majd a későbbiekben vizsgálni.

4.1. Az interjúk első része: munkatapasztalat és a tolmácsolási megbízások jellemzői

Ami a munkatapasztalatot illeti, minden megkérdezett legalább 5 éves tolmácsolási tapasztalattal rendelkezett, 4 főnek 5–10 év közötti, további 4 főnek 10–20 év közötti és 2 főnek több mint 20 éves munkatapasztalata van. A tolmácsok munkanyelveit tekintve 3 fő 3 munkanyelvvvel dolgozik, 5 fő két munkanyelvvvel és 2 főnek egy munkanyelve van. A mintában szereplő adatközlők mindegyikének szerepelt a nyelvkombinációjában az angol, emellett 6 fő franciával, 2 fő némettel, 2 fő olasszal és 1 fő spanyollal is dolgozik.

A tolmácsolási megbízások jellegéről az alábbi adatsorok adnak pontosabb képet (1. táblázat). Az adatközlőket anonimizáltam, az N a női tolmácsokat, az F a férfi tolmácsokat jelöli. Az átlagok számításakor két tizedesjegyre kerekítettem, a tolmácsolási munkák gyakoriságánál pedig a számtani középértéket vettem figyelembe. Tekintettel arra, hogy az adatközlők szinkrontolmácsolást is vállalnak, s mivel a szinkrontolmácsolási munkák díjazása magasabb, ezért – az arányok torzítását elkerülendő – nem díjbevétel alapján, hanem a tolmácsolási megbízások számához viszonyítva vizsgáltam a dialógustolmácsolási és a magánszektorból érkező munkák arányát.

1. táblázat *Az adatközlők tolmácsolási megbízásainak jellemzői*

Adatközlők	N1	N2	N3	N4	N5	F1	F2	F3	F4	F5	Átlag
Tolmácsolási munkák gyakorisága (nap/hó)	15	1	12	2,5	6,3	2	7,5	7	8	6,5	6,78
Magánszektorból érkező megbízások aránya (%-ban kifejezve az összes tolmácsolási megbízáshoz képest)	99	90	100	10	90	90	100	95	95	50	81,9
Dialógustolmácsolási munkák aránya (%-ban kifejezve az összes tolmácsolási megbízáshoz képest)	40	65	15	30	40	90	5	80	60	50	47,5
Összesen (nap/hó)	5,94	0,59	1,80	0,08	2,27	1,62	0,38	5,32	4,56	1,63	2,64

Az első adatsor a havi tolmácsolási megbízások számát mutatja napokban kifejezve, természetesen még a COVID-19 világjárvány előtti időszakra vonatkoztatva. A legkevesebb a havi 1 tolmácsolási nap, a legtöbb a havi 15 tolmácsolási nap, az összes megkérdezettre vetítve ez havi 6,78 tolmácsolási napot jelent.

A második adatsor a versenyszférából érkező megbízások arányát mutatja az összes tolmácsolási megbízáshoz képest százalékban kifejezve. Érdekes megfigyelni, hogy két adatközlő kivételével szinte mindenki a magánszektorból kapja a tolmácsolási megbízásainak legalább 90%-át. Az összes megkérdezettre vetítve az átlag 81,9%-ot tesz ki, ami arra enged következtetni, hogy a tolmácsolási munkák nagy része – legalábbis a megkérdezettek körében – nem az állami, hanem a magánszektorból érkezik. A harmadik adatsor a dialógustolmácsolási munkák arányát mutatja az összes tolmácsolási megbízáshoz képest százalékban kifejezve. Ebben az esetben teljes mértékben kizártuk a kabinos szinkrontolmácsolást. Egyértelműen látszik, hogy a dialógustolmácsolási munkák arányát tekintve elég nagy a szórás, a megkérdezettek felénél kevesebb, mint 50 %. Mindez az összes megkérdezettre vetítve 47,5 %-ot jelent, amiből az látszik, hogy a tapasztalt és szakképesítéssel rendelkező tolmácsok átlagosan valamivel több szinkrontolmácsolási megbízást kapnak vagy vállalnak, mint dialógustolmácsolást.

Az utolsó adatsorban a havi tolmácsolási napokat súlyoztam a magánszektorból érkező, valamint a dialógustolmácsolási megbízásokkal, azaz az 1. adatsort a 2. és 3. adatsorral. Összességében a megkérdezettekre vetítve az a tendencia figyelhető meg, hogy a havi 6,78 tolmácsolási napból 3,22 tolmácsolási napot dialógustolmácsként dolgoznak, és ebből nagyobb részt, összesen 2,64 tolmácsolási napot pedig a magánszektorban. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy sokan a szabadúszó tolmácsolás mellett egyéb tevékenységet is végeznek, a kevesebb megbízást elvállalók pedig valószínűleg főállás mellett tolmácsolnak.

Jóllehet a minta elég kicsi, és messzemenő következtetéseket a fenti adatokból nem tudunk levonni, de az egyértelműen kijelenthető, hogy a szakképzett tolmácsok körében a versenyszférából érkező tolmácsolási megbízások aránya jelentős. Az eredményekből az is kimutatható, hogy a dialógustolmácsolás az üzleti életben létező és nem elhanyagolható műfaj, ami a tudományos kutatások iránti igényt még inkább felerősíti.

4.2 Az interjúk második része

Az interjúk második részében hat irányított és egy nyitott kérdést kaptak a megkérdezettek. Ez a rész kizárólag az üzleti életben zajló dialógustolmácsolás során szerzett tolmácsolási tapasztalatokra helyezte a hangsúlyt.

Az első és a második kérdés az ügyfél és a megbízást elvállaló tolmácsok interperszonális kapcsolatában a nemek kérdéskörét vizsgálta. A harmadik és a hatodik kérdéskör a kommunikációs szituációk tolmácsolásra gyakorolt hatását kívánta feltárni a cégek külső és belső kommunikációjában, valamint a tárgyalópartnerek közötti feszült viszony esetén. A negyedik és ötödik kérdés a tolmácsok térbeli elhelyezkedése, térhasználat, jelenléte vagy távolléte, valamint a tolmácsolási teljesítményük közötti összefüggéseket vette górcső alá. A hetedik a dialógustolmácsolás során megjelenő nyelvi és nyelven kívüli nehézségekre, kihívásokra kérdezett rá, külön figyelmet szentelve azon módszereknek és jógyakorlatoknak, amelyek a kényes vagy kínos helyzetek megelőzését vagy megoldását szolgálták.

4.2.1 Nemek közötti egyenlőség a gyakorlatban

Az első kérdés arra vonatkozott, hogy a dialógustolmácsoknak számít-e az ügyfél neme. Az interjúban kapott válaszok egybehangzóak voltak. Az ügyfél neme nem releváns, kevésbé számít a tolmácsoknak, akik nem válogatnak, hanem ügyfélként, emberként tekintenek a megbízójukra. E tekintetben a férfi és a női tolmácsok is hasonló véleményen voltak. Néhányan azonban megemlítették (2 említés), hogy az együttműködés szempontjából az ügyfél neme kevésbé fontos, ellenben az ügyfél pozíciója, a vállalatnál betöltött munkaköre, továbbá az adott ügyfél személyiségjegyei sokkal nagyobb jelentőséggel bírnak, mivelhogy „*egy vezetőnek vagy egy magasabb beosztású embernek dolgozni nagyobb stresszel jár*” (N2). Mindemellett az is felmerült, hogy az üzleti tárgyalásnál ritkábban dolgoznak nőkkel (2 említés). Ugyanakkor a férfi tolmácsok kiemelték, hogy szakmai viselkedésben nem tesznek különbséget férfi és női ügyfél között, minden esetben az ügyféligények, az ügyfélelvárások teljesítésén van a hangsúly. Az interperszonális viselkedésben pedig igenis van különbség aszerint, hogy férfival vagy nővel dolgoznak, a magánélethez hasonlóan a nőkkel nőként, azaz udvariasabban bántanak.

A második kérdés azt vizsgálta, hogy a megkérdezettek érezték-e a tolmácsolási megbízások során bármiféle (pozitív vagy negatív) megkülönböztetést a ne-

mük miatt. Ennél a kérdésnél az eredmények ismertetését a megkérdezettek neme szerint külön tárgyalom.

A női tolmácsok válaszaiból egyértelműen az derült ki, hogy szinte mindenkinek volt már kellemetlen tapasztalata, éreztek már bizalmatlanságot az ügyfél részéről, főként bizonyos férfiasnak tartott területeken, például műszaki témákban. Egyik női tolmács arról számolt be, hogy vele a már megkötött megbízási szerződést is felbontották, mert csak utólag derült ki az autóiparban dolgozó megrendelő számára a tolmács neme. Ezen kívül a női tolmácsok mindegyike megemlítette, hogy férfi ügyfelek hozták már őket kellemetlen helyzetbe, szexuális vonatkozású utalásokkal, megjegyzésekkel, főként a karrierjük elején, de ma már határozott fellépéssel tudják kezelni az ilyen kínos szituációkat is. Emellett pozitív tapasztalatuk is volt, határozott szakmai fellépéssel és professzionális tolmácsolással mindig elnyerték az ügyfelek bizalmát, sőt, néha túlszárnyalták az elvárásaikat. Pozitív diszkriminációként említették még a női tolmácsokkal szembeni udvarias, előzékeny bánásmódot, amire – érdekes módon – csak az üzleti életben volt példa, az állami szektorban a gyakorlott tolmácsfelhasználók sokszor „*csak eszközt látnak a tolmácsban*” (N3).

Ezzel szemben egyik férfi tolmácsot sem érte negatív diszkrimináció. Ha a téma olyan volt, akkor az ügyfél már előre jelezte, hogy női vagy férfi tolmácsot szeretne. A férfi tolmácsok saját bőrükön nem tapasztaltak negatív megkülönböztetést, viszont hallottak róla kolléganóktól. Egy fő arról számolt be, hogy saját szemével látta, amint a férfi megbízó udvarolt a női tolmácsnak. Ugyanakkor pozitív diszkriminációról sem számoltak be, csak vélték vagy valószínűsítették, hogy az ügyfelek műszaki területen nagyobb bizalommal voltak irántuk.

Nemektől függetlenül ismét előkerült az ügyfél vállalati hierarchiában betöltött szerepe, többen is említették, hogy a vezetők udvariasabban viselkednek a tolmácsokkal, mint a beosztott munkatársak. Ugyanakkor az is elhangzott, „*ha a vezetővel vagyok, akkor kitüntetett a tolmács szerepe*” (N2). A megkérdezettek közül többen utaltak arra, hogy minél magasabb pozícióban lévő vezetőnek tolmácsolnak, annál nagyobb megbecsülésben és kitüntetett szerepben részesülnek a tolmácsok is. Tehát az ügyfél státusza, rangja a tolmácsra is rávetül. Ebben a tekintetben hasonló megállapításra jutottak a közösségi tolmácsolást kutatók is, „*a közösségi tolmácsok a társadalom hatalommal nem rendelkező, perifériára szorult tagjait szolgálják, és ez sajnos tükröződik a feléjük irányuló kedvezőtlen társadalmi megítélésben*” (Jancsi 2003: 79).

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az ügyfél neme egyáltalán nem releváns, ellenben a vállalati hierarchiában betöltött pozíciója, rangja annál nagyobb súllyal esik latba a dialógustolmácsoláskor a tolmácsok szemszögéből. Ami a tolmácsok pozitív vagy negatív diszkriminációját illeti, kijelenthető, hogy a női tolmácsoknak – elsősorban műszaki témájú területen – jobban kell bizonyítaniuk, hogy egyenrangú szakemberként tekintsenek rájuk az ügyfelek. Ezzel szemben a férfi tolmácsok előnyösebb helyzetben vannak, hiszen esetükben ez a fajta előítélet vagy bizalmatlanság a műszaki témájú tolmácsolásoknál kevésbé jelenik meg.

4.2.2 A kommunikációs szituációk hatása a tolmácsra és a tolmácsolásra

A harmadik és a hatodik kérdéskörben a különféle kommunikációs szituációk tolmácsokra és a tolmácsok teljesítményére gyakorolt hatását vizsgálom. A harmadik kérdésnél arra szerettem volna választ kapni, hogy a kommunikációtudomány szakirodalmában nevesített vállalati külső és belső kommunikáció között éreznek-e valamiféle különbséget a tolmácsok, és ha igen, akkor milyen hatása van a tolmácsolásra. A hatodik kérdésben pedig arra voltam kíváncsi, hogy a tárgyalófelek közötti feszültség vagy nézeteltérés hogyan befolyásolja a tolmácsok viselkedését és teljesítményét.

Azon tolmácsok véleménye (n=9), akik jellemzően a versenyszektorban dolgoznak, egybehangzó volt arra vonatkozóan, hogy érezhető a különbség a vállalatok külső és belső kommunikációjában. Az előbbi esetében nagyobb a kommunikáció tétje, ezért a tolmácsok stresszesebbnek, érzelmileg megterhelőbbnek ítélték meg a külső kommunikációban zajló tolmácsolást. Az ügyfelek kommunikációs stílusa hivatalosabb, távolságtartóbb, magázódó, a szavaikat jobban megválogatják, a viselkedésük kimért, egyfajta megfelelési kényszer jellemzi őket. Mindez nagymértékben befolyásolja a tolmácsok mozgásterét is. A tárgyaló felek közötti formalizáltabb viszony miatt nehezebb az esetleges félreértések tisztázása, a tolmácsolás közbeni azonnali visszakerdezés – ez pedig a dialógustolmácsolás egyik sajátossága. A tolmácsok kellőképpen mérlegelik ilyenkor a visszakerdezés lehetőségét, tartva hitelességük vagy szakmaiságuk megkérdőjelezésétől. Figyelembe véve ezt a nehézséget, a tolmácsok alaposabban és jobban felkészülnek az ilyen tolmácsolási helyzetekre, megbízóik pedig – amennyiben nem áll rendelkezésre felkészülési anyag – készek több időt szánni a tolmácsok felkészítésére, információval való ellátására, mivel mindenki érzi a tárgyalás vagy megbeszélés súlyát.

Ezzel szemben a belső kommunikáció légkörét barátságosnak, befogadónak, kötetlenebbnek, a kommunikációs stílust tekintve pedig informálisnak, tegeződőnek vélték. A megbízó és a tolmács közötti interperszonális kapcsolatok emberközelibbek. Mindazonáltal a belső kommunikációban az ún. műhelynyelv, a zsargonyszerű nyelvhasználat, a kódolt kommunikáció gyakran okoz tolmácsolási nehézséget, mivel a szaknyelvi kommunikációt alapvetően az határozza meg, hogy ki, kivel és milyen kölcsönös ismeretek alapján kommunikál (Heltai 2006). Előnye azonban az ilyen helyzeteknek, hogy könnyebb a félreértések tisztázása, a kommunikációs zavarok eloszlátása, hiszen azonnali visszakerdezéssel vagy pontosítással a tolmács bármikor élhet. Többen is megemlítették, hogy a belső kommunikációban nagyobb hangsúlyt kap az üzenetek pontos átadása, mintsem azok megformálása. Továbbá azt is kihangsúlyozták, hogy fontos gyorsan feltérképezni és átlátni a belső erőviszonyokat, relációkat, a felettes-beosztott kapcsolatokat, mivel kulcsfontosságú azok ismerete a tolmácsolás szempontjából. Az is elhangzott, hogy rendszeres, visszatérő megbízások esetén a tolmács nagyobb háttérismerettel, esetlegesen bennfentes információkkal is rendelkezik, jól ismeri a belső erőviszonyokat, a szakzsargont, a felek kommunikációs stílusát, és szinte már munkatárs-

ként, kollégaként kezelik. A kellemes munkakörnyezet pozitív hatással van a tolmácsolásra, a tolmácsok kevésbé érzik stresszesnek ezeket a helyzeteket.

Ellenben az üzleti világban jogosan merül fel a kérdés, hogy a tolmács kinek a pártján álljon, lehet-e semleges, vajon létezik-e kettős lojalitás? Mivel a kérdést korábban már több írásban is tárgyalták (Csörgő 2013, Sato 2014), megválaszolására most részletesen nem térnék ki, azt azonban a megkérdezettek a jelen kutatásban is megemlítették, hogy elsősorban a megbízójuk – azaz, aki a tolmácsolási díjat fizeti – igényeit tartják szem előtt. Jellemző válaszok: „Nyilván számít az, hogy nekem ki a konkrét megbízó ügyfelem. Szerintem nekem kötelességem valamennyire a saját ügyfelem álláspontját erősíteni, még hitelesebbé tenni” (N1); „[...] nekem lojálisnak kell lennem, de azért pártatlannak mindkét fél felé. Viszont valóban a megbízó érdekeit kell képviselnem” (N5). Így üzleti tárgyalásnál az is előfordulhat, hogy a megbízó saját kollégájával folytat beszélgetést, majd megkéri a tolmácsot, hogy ebből semmit se tolmácsoljon a másik félnek. Ugyanakkor az ügyfelek sokszor bele sem gondolnak abba, hogy ezzel a tolmácsot hozzák kínos helyzetbe, akinek a hitelessége forog ilyenkor kockán, hiszen a másik fél számára nem derül ki, hogy a tolmács miért hallgat. Ezekben a helyzetekben a tolmácsok a kommunikatív szándéknak eleget téve gyakran tesznek olyan megnyilatkozásokat, amelyek az eredetiben nem hangzottak el, például: „*belső egyeztetés folyik*” (F1). Wadensjö (1998) ezt a tolmácsolási stratégiát „*non-rendition*”-nek nevezi. Néhány tapasztaltabb tolmács arról számolt be, hogy ezekben az esetekben határozottan arra kéri a megbízójukat, ne hozzák őket ilyen kínos helyzetbe, és csak az hangozzon el, amit nekik tolmácsolni szükséges.

A kommunikációs felek közötti feszültség vagy nézeteltérés kérdését vizsgálva a megkérdezettek véleménye szintén egybehangzó volt. Ezekben a tolmácsolási szituációkban gyakran kerülnek kínos helyzetbe azáltal, hogy a felek belevágnak egymás szavába, párhuzamosan beszélnek, ezzel szinte teljesen ellehetetlenítik a tolmácsolást. Elmérgesedett helyzetben akár trágár, vulgáris szavak is előkerülhetnek, amelyeknek nem a nyelvi átültetése okoz problémát, hanem az, hogy a feszültséggel teli szituációk érzelmileg nagyon megterhelők a számukra, ilyenkor nehezebb megőrizni a semlegességüket. A megkérdezettek kiemelték, hogy tisztában vannak vele, mindent pontosan egyes szám első (E/1.) személyben kell tolmácsolniuk, de ezt a gyakorlatban nem mindig lehet megvalósítani. Ennek különböző okai lehetnek, például amikor a két fél egymás szavába vágva beszél, akkor elsősorban moderátorként viselkednek a tolmácsok. Az érzelmileg megterhelő helyzetekben, racionálisan, elvonatkoztatva próbálnak közvetíteni. Volt, aki úgy nyilatkozott, hogy a feszültség a tolmácsolás minőségére nem hat ki, viszont sokkal jobban lefárasztja, megterheli. Többen nyilatkoztak úgy, hogy bizonyos helyzetekben finomítanak, árnyalják az elhangzott kifejezéseket, nem hajlandók trágár kifejezéseket használni. Amikor az ügyfelek kifejezetten megkérték őket a szó szerinti tolmácsolásra, akkor kiléptek a szerepükből, és a kommunikáció indirekt formáját választva egyes szám harmadik (E/3.) személyben tolmácsoltak. Az is előfordult, hogy átadták az üzenetet, majd megjegyzést fűztek hozzá, hogy nem pontosan így

hangzott el. Például: „és ekkor szóltam az ügyfélnek, hogy ne haragudjon, most nekem szó szerint kell fordítanom” (N5).

Néhányan arról is beszámoltak, hogy az üzleti életben a tárgyalási stratégia részeként előfordul az ügyfelek közötti tárgyalásban az erőfölény, a hatalom fitogtatása, a másik lekicsinylése. Sőt, néhány tolmács (2 említés) beszámolt arról, hogy az ügyfél egy-egy félreértésnél a tolmácsot hibáztatta, miközben ez nem volt megalapozott, és mint később kiderült, az ügyfél csak taktikázott, mert menteni akarta a saját helyzetét. Például: „[A] megbízóm kvázi azzal próbált takarózni, [hogy] volt valamilyen tolmácsolási gikszer, félreértelmezték a tolmácsolás miatt, és ezért nem sikerült valamit a projekten belül teljesíteni” (N3). Ezzel az etikátlan lépéssel a megbízó szakmailag lejáratta és rossz fényt vetett a tolmácsra. A tárgyalást követően azonban a tolmácsok minden esetben jelezték az ügyfélnek, hogy ez a magatartás etikátlan volt, és ezzel a tolmácsok hírnevét rontják.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a megkérdezettek a vállalatok külső kommunikációjában stresszesebbnek érzik a tolmácsolást, míg a belső kommunikáció kötetlen, baráti, informális légköre pozitív hatással van a teljesítményükre. A kényes, kínos kommunikációs helyzetek nehézséget és kihívást jelentenek a tolmácsolásban, és érzelmileg jobban megterhelik a tolmácsot.

4.2.3 A tolmácsok térbeli elhelyezkedése: jelenléti vs. távtolmácsolás

Abban mindannyian egyetérthetünk, hogy a konferencia- és a dialógustolmácsolás esetén is egyaránt kulcsfontosságú a tolmács számára, hogy jól hallja és lássa a beszélő(ke)t, láthassa a hallgatóságát és azok is jól hallják őt, továbbá vetítéskor rálásson a prezentációra, és az lehetőség szerint olvasható távolságban legyen tőle. Bármennyire is evidenciának tűnnek ezek a feltételek, a valóságban nem mindig sikerül valamennyi kitételnek eleget tenni. A kabinos konferenciatolmácsolástól eltekintve a tolmácsok általában szabadon alakíthatják a térbeli elhelyezkedésüket a tolmácsoláskor.

A negyedik és ötödik kérdéskörnél azt vizsgáltam, hogy az üzleti életben közreműködő dialógustolmácsok milyen szempontok szerint határozták meg térbeli elhelyezkedésüket a tolmácsolás során, és mindezt hogyan érvényesítették. Továbbá arra is rákérdeztem, milyen módon befolyásolja a tolmácsolást az, ha jelenléti módban vagy valamilyen internetes platformon kell dolgozniuk. Ez utóbbi kérdést azért tartottam időszerűnek, mert a COVID-19 világjárvány következtében bevezetett veszélyhelyzet miatt szinte minden aktív tolmács megtapasztalhatta már a távtolmácsolás előnyeit és hátrányait, így volt összehasonlítási alapuk.

Az adatközlők válaszaiból kiderült, hogy a térbeli elhelyezkedést több fontos szempont határozza meg, többek között a tolmácsolás nyelve vagy a tolmácsolás módja. A válaszokból kiderült, hogy magyar viszonylatban az angol nyelv esetén nem feltétlenül igényel minden résztvevő tolmácsolást, ilyen helyzetekben előfordul, hogy csak korlátozott számú ügyfélnek biztosítanak tolmácsolást, gyakran szinkron módban, azaz a tolmács fülbe sűgva dolgozik a tolmácsolást igénylők mellett, vagy

vegyes módon, félig fülbe sűgva és egyes megszólalásoknál pedig konzekutív módon. A kizárólag konzekutív tolmácsolást igénylő helyzetekben a megkérdezettek egyöntetűen a következő szempontokat tartották elengedhetetlenek: (1) a fő beszélő(ke)t minden esetben jól kell látni és hallani, továbbá (2) a hallgatóságot és (3) a megbeszélés tárgyát is látniuk kell, legyen az prezentáció egy kivetítón, tervrajz, gép vagy berendezés, vagy akár a műtéti beavatkozást igénylő beteg.

A válaszokban egyéni preferenciák is megjelentek. Van, aki tárgyaláskor az asztalnál, a célszemélyek mellett ülve szeret elhelyezkedni azért, hogy kényelmesen tudjon jegyzetelni; van, aki a beszélővel szemben foglal inkább helyet, és van, aki mellette. Többen protokolláris szempontokat is figyelembe véve az ügyfél bal oldalán elhelyezkedve, de legtöbbször a terem és a környezet adottságaihoz mérten választják ki a számukra legmegfelelőbb helyet. A tolmácsolást nehezítő körülmények közé sorolták például a kötelező maszkviselést és az olyan helyzeteket, ahol a fent felsorolt szempontok nem teljesültek, és azon nem, vagy csak nehezen tudtak változtatni. A legszélsőségesebb esetként egy bírósági tolmácsolást említettek, amikor a tolmács a maszkot viselő beszélő mögött ült több méterrel, és az elhangzottakat az ügyfelének halkán fülbe sűgva kellett tolmácsolnia.

A jelenléti és a távtolmácsolás összehasonlításakor a megkérdezettek ugyan tisztában voltak ez utóbbi előnyeivel is, de a felsorolt negatívumokat tekintve többségük (6 említés) a személyes jelenléti igénylő tolmácsolást részesítette előnyben. Érdekes megfigyelni, hogy néhány adatközlő (3 említés) nyitott volt az online platformok tolmácsolás során történő használatára, sőt, új lehetőséget látott benne. A távtolmácsolás pozitívumaiként a hatékonyabb időkihasználást, a nagy földrajzi távolságok könnyebb áthidalását, valamint az új tolmácsolási piacokhoz való hozzáférést említették meg, amelyek mögött egyértelműen az utazásra fordított idő és költségek megspórolása áll. Az online platformok további előnye – tekintettel a COVID-19 járvány miatt kialakult helyzetre –, hogy a résztvevők személyes jelenlétét nélkülözve biztonságosabbak, illetve egyfajta védelmet nyújtanak azoknak, akik nem kedvelik a személyes, szemtől–szemben zajló tolmácsolást.

A negatívumok között egyértelműen a technikai feltételek hiányosságait (rossz kép- és hangminőség) említették, amelyek nemcsak a percepciót, hanem a non-verbális elemek korlátozott hozzáférése miatt a megértést és az értelmezést is gátolták. A megkérdezettek fárasztóbbnak tartották a távtolmácsolást, mivel az a koncentrációs képességet rendkívül igénybe veszi. A jelenléti dialógustolmácsoláshoz viszonyítva sokkal nagyobb a tolmácsok kognitív terhelése. Ez a megállapítás egyébként összhangban van annak a kutatásnak az eredményével, amelyet ugyanebben az időszakban folytattak le szinkrontolmácsok körében (Seresi és Lángos 2021). További ügyféligenyként jelenik meg a technikai berendezések tesztelése a tolmácsolási napot megelőzően, ami plusz feladatot és időráfordítást igényel a tolmácsok részéről. Ugyanakkor az is negatívumként merült fel, hogy a technikai adottságok miatt könnyebb hang- és videófelvételt készíteni, jóllehet korábban a dialógustolmácsolásnál ez a lehetőség fel sem merült. A probléma ezzel az, hogy az ügyfelek sokszor magától értetődőnek veszik, és meg sem kérdezik a

tolmácsokat, holott ez külön megbeszélés és díjazás tárgya kell hogy legyen. A megkérdezettek többsége negatívumnak tekintette a személyes kapcsolattartás hiányát, illetve megjegyezték, hogy a személytelenség akadályozza az interperszonális dinamika működését, ráadásul dialógustolmácsoláskor a beszélőváltásokat is nehezebb koordinálni.

Mindezeket figyelembe véve kijelenthetjük, hogy a tolmácsok tisztában vannak a tolmácsolás nélkülözhetetlen feltételeivel, a percepció és a produkció tekintetében egyaránt, ugyanakkor készek alkalmazkodni a hely adottságaihoz, és amennyiben a körülmények engedik, felhívják a figyelmet például a tolmácsolást leginkább elősegítő ültetési rendre, vagy távtolmácsolás esetén a szükséges technikai feltételek meglétére. Az ügyfelek tudatosítására, a tolmácsolás előtt kialakítandó optimális ültetés jelentőségére, valamint a tolmácsolási körülmények átbeszélésére, amelyek hozzátartoznak a sikeres tolmácsoláshoz, már Eszenyi (2020) is utalt a *Susotázs* című cikkében. Ebből a szempontból a magánszektorban – szemben a hatósági tolmácsolással – sokkal rugalmasabban alakíthatók a tolmácsolás körülményei, és az ügyfelek készséggel fogadják meg a tolmácsok javaslatait, amennyiben az a felek érdekeit szolgálja, és a szolgáltatás minőségét is javítja. Ugyanakkor elmondhatjuk, hogy a nem jelenléti formában zajló dialógustolmácsolásnál még nem kiforrott – legalábbis jelen kutatás időpontjában – a technológiai háttér, így a rosszul megválasztott tárgyalási helyszín, vagy a technikai feltételek hiányossága nehezítő tényezőnek minősül a tolmácsoláskor. Emellett még nem tisztultak le a megbízó ügyfél és a tolmács szerződéses viszonyát szabályozó adminisztrációs folyamatok és szerződéskötési keretfeltételek sem.

A dialógustolmácsoknak tehát mind a jelenléti formában, mind az online platformokon zajló tolmácsolásnál nagy szükségük van olyan puha készségekre, mint a rugalmasság és az alkalmazkodóképesség, hogy az adott esetben ideálisnak nem mondható körülmények között is biztosítani tudják a felek közötti zavartalan és gördülékeny kommunikációt, vagy a mostoha körülményeket figyelembe véve eleve nem is vállalják már a megbízást.

4.2.4 Nyelvi és nyelven kívüli nehézségek és a tolmácsok megküzdési stratégiái

Ennél a kérdésnél azt szerettem volna feltérképezni, milyen nyelvi, illetve nyelven kívüli nehézségek okoztak az üzleti életben zajló dialógustolmácsolás során kihívást a tolmácsoknak, és azokat milyen stratégiákkal oldották meg. Az interjúban ez a kérdés hangzott el utolsóként, de a megkérdezettek már előre, az interjúra történő felkéréskor megkapták azt. A nyelvi és nyelven kívüli elemeket, valamint a stratégiákat külön tárgyalom. Először a nyelvi nehézségeket veszem sorra, majd a tolmácsok azok leküzdésére alkalmazott stratégiáit, ezután a nyelven kívüli nehézségeket tekintem át, végül a tolmácsok bevetett megküzdési stratégiáinak ismertetésével zárom a részt.

Nyelvi nehézségként – többek között – a viccek, anekdoták tolmácsolását, a trágár kifejezések átültetését, a megfelelő regiszter megválasztását nevezték meg.

Mindamellett a terminusok, a belső szakzsargon, a titulusok és a beosztások megfeleltetését sem könnyű megoldani. A nem anyanyelvi beszélők, akcentusok, valamint egyes idegen nyelvekben a nyelvi nemek használata is okozhat nehézséget. A tárgyalási kultúrák közötti eltérés is megnehezíti a tolmácsok munkáját. Itt arról számoltak be, hogy egyes nemzetek másként viszonyulnak például az áralku tárgyaláshoz, továbbá, hogy a magyarok agresszívebb, direkter stílusban tárgyalnak. Azt is megemlítették, hogy az általánosan elfogadott E/1. személyben tolmácsolást nem mindig tudják érvényesíteni, például a beszélőváltásoknál, ami a dialógustolmácsolás sajátja.

A megküzdési stratégiák között többen arról számoltak be, hogy szóviccek esetén jelzik, hogy lefordíthatatlan, a durva, trágár kifejezéseket általában finomítják, vagy akár ki is kerülnek. Ismeretlen kifejezések, terminusok esetén körülírnak, vagy az intralingvális explicitálás módszerével élve, ott helyben kérnek segítséget, pontosítást a szakembertől. Titulusok, nehezen megfeleltethető beosztások esetén idegenítenek, vagy éppen honosítanak. Az eltérő tárgyalási kultúrák esetén pedig olykor mediátorként vagy koordinátorként lépnek fel a tolmácsok. Kínosnak vélt helyzetekben gyakran kilépnek az E/1. személyből, és E/3. személyben foglalják össze az elhangzottakat, ezáltal deiktikus eltolódás következik be a tolmácsszerepben. Minden esetben törekednek azonban a terminusok egységes és következetes használatára, még akkor is, ha az ügyfél maga nem így jár el.

A nyelven kívüli nehézségekkel kapcsolatban több szempont elhangzott már az irányított kérdéseknél, így ennél a résznél már csak azokat emelem ki, amelyekről eddig még nem esett szó, majd az egyes problémákat követően ismertetem a megkérdezettek megoldásait, azaz a tolmácsok megküzdési stratégiáit. Nehézségként említették a háttérismeret, a szakterület ismeretének hiányát, vagy amikor nem kapnak a tolmácsok felkészülési anyagot. Ezeket a helyzeteket szerződéskötéssel próbálják előre kivédeni (3 említés). Legrosszabb esetben a helyszínen kérdeznek vagy kérnek pontosítást. A tolmácsolási körülmények, vagyis hogy gyártósornál vagy tárgyalóasztalnál zajlik-e az esemény, legtöbbször eleve adottak, így azokon nehezen lehet alakítani. Ha környezetvédelmi vagy egészségügyi szempontból veszélyes a munkakörnyezet, a megbízótól védőfelszerelést, például munkavédelmi sisakot vagy bakancsot, a munka megkezdése előtt néha még oktatást is kapnak. Amennyiben pedig vállalják a tolmácsolási megbízást, beleegyezési és titoktartási nyilatkozatot is aláíratnak velük (1 említés). Az egyik legérzékenyebb pontot talán az jelentette, amikor a kommunikációban részt vevő partnerek közül a tárgyalás mindkét nyelvét értő és beszélő fél a tolmács tudását kérdőjelezte meg, nyilvánosan lejáratva őt, s közben saját tudását fitogtatta. Ilyenkor a megkérdezettek nem tehetek mást, mint udvariasan megköszönték a segítséget és a pontosítást. Végül az interjúkból az is kiderült, hogy Magyarországon a dialógustolmácsolási munkákhoz a tolmácsok nem tudnak váltópartnert vinni, illetve az ügyfelek sokszor lekicsinylik ezt a fajta tudást és képességet, mintha bármelyik másik kétnyelvű munkatársuk el tudná végezni a munkát.

A megkérdezettek tapasztalatait és a jógyakorlatokat összegezve a tolmácsok a kényes szituációkban is mindvégig professzionálisan viselkednek, azaz higgadtan, megfelelő önkontrollt gyakorolva, magabiztos fellépésű szolgáltatóként. A gyakorló profi tolmácsok válaszaik megerősítik annak a kérdőíves felmérésnek az eredményeit, amelyet Lesznyák és Bakti (2018) a tolmácsolást és fordítást oktatók körében végzett a tolmácskompetenciák vizsgálatakor, miszerint a tolmácsolási gyakorlatban a személyiségjegyeket tartották a legfontosabbnak (Bakti 2020).

5. Eredmények összegzése

A felmérés feltárta, hogy a dialógustolmácsolás – az üzleti életben betöltött szerepéből adódóan – nagyobb tudományos figyelmet érdemelne. A nemi sztereotípiákkal kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a tolmácsok számára az ügyfél neme kevésbé számít, annál hangsúlyosabb szerepet kap viszont az ügyfél pozíciója, a vállalatnál betöltött munkaköre, a felek közötti hierarchikus, illetve hatalmi erőviszonyok. A tolmácsok nemét illetően felmerült, hogy a női tolmácsokkal szemben elsősorban a férfiasnak vélt szakterületeken, például műszaki témájú tolmácsoláskor nagyobb a bizalmatlanság, tehát jobban kell bizonyítaniuk, hogy egyenrangú partnerként tekintsenek rájuk. Valószínűleg a nőknek hasonló előítéletekkel kell megküzdeniük más foglalkozásban is, gondoljunk csak a női gépész- vagy villamosmérnökökre. Az üzleti világban a vezető beosztásban dolgozók és a tárgyalási jogosultsággal rendelkezők között azonban jellemzően kisebb a nők aránya.

Érdekes megállapításként merült fel, hogy a magánszektorban sokkal inkább veszik „*emberszámba*” a tolmácsokat (4 említés), szemben az állami szektorral és a közösségi tolmácsolással, ahol gyakran csak „*eszközként*” (N3) tekintenek rájuk. Néhány jellemző idézet ehhez a témához: „*nem érzem jól magam egy diplomáciai tolmácsolásban, ahol ezek a szigorú keretek engem megfojtanak. [ahol] semmibe vett elem vagyok, míg a gyári tolmácsolásnál emberszámba vesznek*” (F1); „*udvariassan, előzékenyen bánnak velem [...] az üzleti életben, ezzel szemben [...] állami megrendelők esetén csak ez eszközt látnak a tolmácsban*” (N3); „*nem szeretem ezeket a nagyon protokolláris jellegű tolmácsolási eseményeket*” (F2); „*egy gyárba szívesebben megyek tolmácsolni, mint egy minisztériumba, mert ott olyan karót nyeltem kell viselkedni*” (N5).

A vállalati kommunikáció vizsgálatokor egybehangzó vélemények születtek, miszerint a külső partnerekkel zajló kommunikációt stresszesebbnek, emocionálisan megterhelőbbnek érzik a tolmácsok, mivel nagyobb a tárgyalás tétje és sokkal több a bizonytalanság. A belső kommunikációban a szakzsargon használata, valamint a kódolt kommunikáció okoz kezdetben nehézséget, de rendszeres megbízás esetén a tolmács is elsajátítja az ügyfélspecifikus műhelynyelvet, és szinte csapattaggá válik. Többen említették, hogy ez a befogadó, barátságos, támogató környezet pozitívan hat a tolmácsolási teljesítményükre. A belső kommunikációban használt kötetlenebb, informális stílus miatt az is felvetődött, hogy a megkérdezettek

véleménye szerint az üzenet pontos átadására nagyobb hangsúlyt helyeznek az ügyfelek, mint annak megformálására.

A tolmácsolástudományban már többször vizsgált téma, a tolmács semlegesége és lojalitása is előkerült. Az üzleti világban talán hangsúlyosabban jelenik meg az, hogy a tolmácsok elsődlegesen a megbízást adó, fizető ügyfél elvárásait veszik figyelembe, azaz a kettős lojalitást nehezebb fenntartani. A kommunikációs felek közötti érdekellentét, feszült viszony nagymértékben megterheli a tolmácsokat és nehezíti a munkájukat. Ugyanakkor az ügyfelek nem tisztességes szándéka, amikor az üzleti tárgyalás taktikája arra épül, hogy a tolmácsot hibáztatják vagy járatják le, komoly etikai kérdéseket vet fel.

A dialógustolmácsolás kihívásai között említették a megkérdezettek, hogy – a konferenciatolmácsolás körülményeivel összehasonlítva – még jelenléti tolmácsoláskor sem mindig adottak azok a feltételek, hogy jól hallják és lássák a beszélőt. Ugyanakkor pozitívnak tekinthető, hogy az üzleti szektorban a tolmácsok térbeli elhelyezkedése rugalmasan változtatható szemben például egy bírósági tolmácsolással.

A tolmácsolást nehezítő nyelvi elemeknél a viccek, anekdoták, terminusok és a belső szakzsargon megfeleltetését, a nem anyanyelvi beszélők akcentusát, a nyelvi nemek átültetését, a durva, udvariatlan, agresszív stílus átültetését, valamint az E/1. személyben történő tolmácsolás következetes használatát említették. A nyelven kívüli elemeknél a fentebb felsoroltakon kívül említették a környezetvédelmi és egészségügyi szempontból is veszélyes munkakörülményeket, a háttéranyag vagy felkészülési anyag hiányát, továbbá azt, hogy magyarországi viszonylatban dialógustolmácsolásnál nehéz érvényesíteni a váltótárs szükségességét.

Összefoglalóan kijelenthetjük, hogy a fentebb felsorolt **nyelvi elemek** nagy része nemcsak az üzleti tolmácsolásban okoz kihívást a nyelvi közvetítők számára. Egyedüli sajátosságként talán az egyes szám harmadik személyben történő tolmácsolást emelném ki. A tolmácsolást nehezítő **nyelven kívüli elemek** közül azonban több olyan tényező is felmerült, amelyek az üzleti világ sajátosságaként értelmezhetők. Gondoljunk a kommunikációs partnerek közötti hierarchikus vagy hatalmi erőviszonyra, az ügyfelek eltérő, esetenként kevésbé tisztességes tárgyalási technikáira, valamint a vállalati külső és belső kommunikációra.

5.1. A dialógustolmácsok megküzdési stratégiái az érzelmileg terhelt helyzetekben

A feszült, érzelmileg terhelt helyzetekben a tolmácsok eltérő megküzdési stratégiákat alkalmaznak. A 2. táblázatban a megkérdezettek válaszaiból kinyert lehetséges megoldásokat foglalom össze, melyek alapján négy különböző tolmácsolási stratégia különböztethető meg.

2. táblázat: *Tolmácsolási stratégiák az érzelmileg terhelt helyzetekben (említések száma; n=10)*

Tolmácsolási stratégia	Stratégia nyelvi jellemzői	Említések száma
1. Finomított, árnyalt egyenes beszéd	E/1. személyben közvetít a tolmács, ugyanakkor enyhébb, finomabb kifejezéseket használ, a durva, trágár szavakat legtöbbször nem tolmácsolja.	8
2. Függő beszéd	E/3. személyben közvetít a tolmács, esetenként finomítja a kifejezéseket, vagy összefoglalja az elhangzottakat.	6
3. Visszakérdezést, pontosítást követő egyenes beszéd	A tolmács bizonytalansága a helyzetből fakad, ezért az üzenet közvetítése előtt legtöbbször visszakérdez. A megerősítést követően E/1. személyben tolmácsolja az megnyilatkozást.	1
4. Változtatás nélküli egyenes beszéd (normakövető)	A kialakult kényes helyzet nincs hatással a tolmács közvetítési stratégiájára, E/1. személyben tolmácsol az elhangzottak bármiféle megváltoztatása nélkül.	1

A válaszadók nagy többsége (8 említés) kijelentette, hogy a kényes, kínos szituációkban, érzelmileg túlfűtött helyzetekben finomítanak az elhangzottakon, enyhébb kifejezéseket használnak, a trágár, durva, illetlen kifejezéseket megpróbálják kikerülni, és nem azért, mert ezek nyelvileg problémát okoznak nekik, hanem az illendőségi és udvariassági szabályok betartására törekednek, vagy egyszerűen csak azért, mert a megegyezést szem előtt tartva nem kívánják a kommunikációs partnerek közötti feszült viszonyt tovább élezni.

Nyelvi síkon mindez abban nyilvánul meg, hogy ugyan az egyenes beszédet megtartják, tehát továbbra is E/1. személyben tolmácsolnak, de lexikailag más regiszterbeli kifejezéseket használnak, grammatikailag pedig a kevésbé direkt, udvariasabb megfogalmazásokat választják. Jellemző idézetek: „*Beleteszek sokszor egy Would you, Could you, May be, kifejezést, [a direkt megfogalmazás helyett], ...enyhítem, én ezt sokszor megcsinálom*” (F4); „*Ha durvul a helyzet, és trágár kifejezéseket használnak, akkor valószínűleg finomítok rajta, de ha kéri az ügyfél, hogy pontosan így mondjam el, akkor így adom át*” (F2); „*Kicsit enyhítettem, nem voltam annyira durva,[...] amikor elfajulnak a dolgok, a stratégiám az, hogy egy fokkal lejjebb megyek*” (N2); „*Azért egy picit elveszem ennek az élet*” (F1); „*Feszültség esetén talán tompítom az élet,[...] nem használhatok vulgáris és trágár szavakat*” (N4); „*Eleve biztos, hogy kihagytam volna, vagy finoman fogalmaztam volna*” (N5). Ezekben az egyeztetéssel járó helyzetekben a két fél között lezajló tárgyalás tartalmi és kapcsolati dimenziójára, továbbá a tárgyalás folyama-

tára is hatással van a tolmács közvetítési stratégiája. Bár e szándékos beavatkozást a jószándék vezérli, etikai szempontból azonban kérdéses, mennyiben és egyáltalán szabad-e módosítani az elhangzottakat.

A második stratégia esetén a szakképzett tolmácsok a tanult és tudatosan alkalmazott normakövető közvetítési módot megváltoztatják. A tolmácsok kilépnek a szerepükből, egyenes beszédéről függő beszédre váltanak. Ilyenkor általában nem tudnak azonosulni a beszélővel, így a kommunikáció indirekt formáját alkalmazva E/3. személyben fogalmazzák meg a megnyilatkozásokat. Az is előfordulhat, hogy bizonyos helyzetekben, például amikor több beszélő egymást követően, netán egymással párhuzamos beszél, nem engedve szóhoz jutni a tolmácsot, az E/1. személyben történő tolmácsolás félreértést okozna. A helyzetből fakadóan a tolmácsok a beszélőváltások tudatos elkülönítése miatt lépnek ki a szerepükből, esetenként a megnyilatkozáshoz tartozó személyt is megnevezik. Egy válaszadó olyan esetet is említett, amikor kifejezetten az ügyfél kérte őt arra, hogy ne E/1. személyben tolmácsoljon. Itt az ügyfélelváras teljesítése volt az elsődleges szempont, amely felülírta a normát. Jellemző idézetek: „*Talán annyit hozzáfűztem, hogy ...nem pont ebben a regiszterben hangzott el*” (N2); „*az ügyfél arra kért, hogy ne egyes szám első személyben beszéljen a tolmács. Megtévesztő tud lenni, ha a tolmács az idegen nyelvre tolmácsolva a beszélővel azonosulva egy másik nyelvtani nemet vesz fel*” (F3); „*Az egyetemen azt tanultuk, hogy egyes szám első személyben kell tolmácsolni, és ettől talán még traumatikusabb is. Most már ezt a szabályt egyébként sokkal lazábban alkalmazom*” (N4); „*Elmondom semlegesén, hogy mit mondott, majd megjegyzésben hozzáteszem, hogy ezt most nagyon dühösen mondta. [...] azért teszem, hogy átmenjen az információ*” (N1); „*körülirom, hogy most heves reakcióban kitört*” (N5).

A harmadik tolmácsolási stratégiát egy válaszadó említette, de a bizonytalanság feloldásának egyik teljesen életszerű és reális megoldása ez. A tolmács azért kérdez vissza, mert úgy érzi nem hallotta, nem értette jól az elhangzottakat, vagy az elhangzott információ ellentétes azzal, amit eddig tudott, és ilyenkor pontosítást, megerősítést vár az ügyféltől. Jelen esetben a tolmács tisztában volt azzal, hogy az elhangzott megnyilatkozás konfliktus kialakulásához vagy további elmérgesedéséhez vezethet. Egyfajta kapuőrként, a beszélgetés moderátoraként lépett fel, és mielőtt az üzenetet pontosan átadta volna, újbóli megerősítést várt. A tárgyalás folyamata ekkor rövid időre megakad, a tolmács kilép a közvetítői szerepből, és párbeszédet kezdeményez az előtte megszólaló féllel. Történhet ez visszakerdezés formájában vagy az elhangzottak megismétlésével is. Amennyiben megerősítést kap, a megnyilatkozást ezúttal módosítás vagy változtatás nélkül, E/1. személyben közvetíti. Például: „*[ha durva kifejezést használnak], durván kell visszaadni. Rossz esetben tényleg visszakerdezek, hogy azt mondta?*” (F5). A bizonytalanság a nyelvi közvetítőknél egyrészt fakadhat abból, hogy saját vélt szerepük összeütközik a valós szituációban betöltött szereppel, azaz a kommunikáció előmozdítása lenne a feladatuk, és nem annak a megakasztása.

A negyedik tolmácsolási stratégia esetén, amelyet tekinthetünk normakövető stratégiának, a tolmács E/1. személyben tolmácsol, és ügyel arra, hogy az elhangzottakat a lehető legpontosabban adja vissza a másik nyelven. Érdekes látni azt, hogy jelen kutatásban csupán egy megkérdezett nyilatkozott úgy, hogy egy konfliktusos, feszültséggel terhelt tárgyalási szituációban sem változtat a tolmácsolási stratégiáján, mivel *„én nem tehetem meg azt, hogy szűröm az információt. [...] nem szűrő vagyok, hanem nyelvi közvetítő, kizárólag egyes szám első személyben tolmácsolok”* (N3). Ez esetben a tolmács tényleg képes volt megőrizni higgadságát, függetleníteni tudta magát az eseményektől, nem riadt vissza a kínos szituációtól sem.

Jelen kutatás feltárta, hogy a normakövető tolmácsolási stratégiától több esetben és több megkérdezett (8 említés) is eltért a feszültséggel teli tárgyalási szituációkban. Ennek okai sokrétűek lehetnek. A kommunikációs problémák elkerülése érdekében egyrészt elengedhetetlen a függő beszéd használata (6 említés) a beszélőváltások érzékeltetésekor, másrészt homlokzatvédő stratégiaként is szolgál a tolmács számára olyan esetekben, amikor kínos vagy kényes kijelentéseket kell tolmácsolnia, és a szerepéből kilépve érzékeltetni próbálja a ténytől vagy a stílustól való elhatárolódását. A megküzdési stratégiák kiválasztásában ugyanakkor nem figyelhető meg jelentős eltérés női és férfi tolmácsok között. Míg a finomított, árnyalt egyenes beszéd használatát egyenlő arányban választották, a függő beszéd használata inkább a női tolmácsokra volt jellemző. Mindezek fényében fontos lenne mélyebben és átfogóbban vizsgálni a dialógustolmácsolás kihívásait és a tolmácsok megküzdési stratégiáit.

6. Következtetés és kitekintés

A tanulmány az üzleti világban zajló dialógustolmácsolás kihívásait, valamint a tolmácsok megküzdési stratégiáit mutatta be saját kismintás, kvalitatív interjúk kutatási eredményeim alapján. A kutatás elsődleges célja az volt, hogy feltérképezze a versenyszektorban közreműködő tolmácsok dialógustolmácsoláskor fellépő nyelvi és nyelven kívüli nehézségeit, továbbá ezen problémák megoldását célzó stratégiáikat. Másrészt pedig azon sajátosságok és eltérések beazonosítását szolgálta, amelyek elsődlegesen az üzleti szektorban zajló tolmácsoláskor jelentkeznek. A kutatás korlátjaként egyrészt a kis mintát említhetjük, másrészt azt, hogy a feltárt sajátosságok önbevalláson alapulnak.

Az adatok ellenőrzését, pontosítását egyrészt egy nagymintás kérdőíves felmérés szolgálná, amelyben további tolmácsokat kérdezzük meg. Másrészről üzletemberekkel tervezek interjúk készíteni, amely kutatás a tolmácsok perspektívájából már megvilágított sajátosságok mélyebb és átfogóbb vizsgálatát tenné lehetővé. Mindamellet a kutatás készülő disszertációm első kutatási fázisát jelenti, amely egy konkrét jelenséget – az üzleti életben zajló dialógustolmácsolás kihívásait – a kommunikációban résztvevő egyik fél, a tolmács szemszögéből vizsgálja. A kö-

vetkező lépésként ugyanezen jelenséget a megbízó ügyfél szemszögéből tervezem megvizsgálni, amelyben különös hangsúlyt helyezek az ügyfelek tolmácsokkal és a tolmácsolással szembeni elvárásainak feltérképezésére. A későbbiekben fontos lenne jelen kutatás eredményeit egy kvantitatív kutatásban is tesztelni, azzal a céllal, hogy az eredmények érvényességét egy nagyobb mintán is igazolni lehessen. A gyakorlati szempontokat szem előtt tartva pedig a kutatások hiánypótló jelleggel gyűjthetnék egybe a dialógustolmácsok által alkalmazott és bevált jó gyakorlatokat.

Irodalom

- Ahrens, B. 2007. Pauses (and other prosodic features) in simultaneous interpreting. *Forum* Vol. 5. No. 1. 1–18.
- Alexieva, B. 1997. A typology of interpreter-mediated events. *The Translator* Vol. 3. No. 2. 153–174.
- Bakti M. 2020. Visszafogott extrovertáltság és intuíció. Tolmácskompetencia-modellek. In: Szabó Cs., Bakti M. (szerk.) *Iránytű a tolmácsolás oktatásához*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 17–36.
- Bendazzoli, C., Russo, M., Defrancq, B. (eds) 2018. Special Issue: New findings in corpus-based interpreting studies. *InTRAlinea*. <http://www.intraline.org/specials/article/2304> (letöltve: 2022. 08. 22.)
- Borgulya Á., Dévényi M., Dobrai K., Somogyvári M. 2011. *Kommunikáció az üzleti világban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bühler, H. 1986. Linguistic (semantic) and extra-linguistic (pragmatic) criteria for the evaluation of conference interpretation and interpreters. *Multilingua* Vol. 5. No. 4. 231–235.
- Csörgő Z. 2013. Kihez és mihez legyen lojális a bírósági tolmács? *Fordítástudomány* 15. évf. 2. szám. 51–71.
- Erasmus, M., Mathibela, L., Hertog, E., Antonissen, H. (eds) 1999. *Liaison Interpreting in the Community*. Hatfield: Van Schaik.
- Eszenyi R. 2020. Susotázis. In: Szabó Cs., Bakti M. (szerk.) *Iránytű a tolmácsolás oktatásához*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 59–86.
- G. Láng Zs. 2002. *Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről*. Budapest: Scholastica.
- Gentile, A., Ozolins, U., Vasilakakos, M. 1996. *Liaison Interpreting: A Handbook*. Melbourne: Melbourne University Press.
- Gile, D. 1995a. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Gile, D. 1995b. *Regards sur la recherche en interprétation de conférence*. Lille: PUL.
- Gile, D. 2009. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. second edition. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Heltai P. 2006. Szakmai kommunikáció és szaknyelv. In: Silye M. (szerk.): *Porta Lingua – Utak és perspektívák a hazai szaknyelvoktatásban és kutatásban*. Debrecen: Center Print Nyomda. 37–42.

- Horváth I. 2015. *Bevezetés a tolmácsolás pszichológiájába*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Jacobson, H. E. 2009. Moving beyond words in assessing mediated interaction: Measuring interactional competence in healthcare settings. In: Angelelli, C. V., Jacobson, H. E. (eds) *Testing and Assessment in Translation and Interpreting Studies. A call for dialogue between research and practice.*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 49–70.
- Jancsi B. 2003. A közösségi tolmácsolás. *Tudásmenedzsment* 4. évf. 1. szám. 76–84.
- Jones, R. 1998. *Conference Interpreting Explained*. Manchester: St. Jerome Press.
- Kalina, S. 1998. *Strategische Prozesse beim Dolmetschen: Theoretische Grundlagen, empirische Fallstudien, didaktische Konsequenzen*. Tübingen: Günter Narr.
- Karanasiou, P. P. 2017. *Fulfilling the interpreting mandate in Business Negotiation Meetings. The perspectives of interpreters and clients*. Doktori disszertáció. Edinburgh: Heriot-Watt University. Elérhető: <https://core.ac.uk/download/pdf/161941171.pdf> (letöltve: 2022. 10. 04.)
- Kurz, I. 1993. Conference Interpretation: Expectations of different user groups. *The Interpreters' Newsletter* No. 5. 13–21.
- Lesznyák M., Bakti M. 2018. *Trainers' Perceptions on Translation Competence*. Elhangzott: Translation Research – Translator Training Konferencia, Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem. 2018. május 24–26.
- Lörscher, W. 1991. *Translation performance, translation process and translation strategies*, Günter Narr: Tübingen.
- Mason, I. (ed.) 1999. Dialogue Interpreting. Special issue. Studies in Intercultural Communication. *The Translator* Vol. 5. No. 2.
- Mason, I. (ed.) 2001. *Triadic Exchanges – Studies in Dialogue Interpreting*. Manchester: St. Jerome.
- Mason, I. 2009. Dialogue interpreting. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. (2nd ed.). London, New York: Routledge. 81–84.
- Németh A. 2021. Üzleti és vállalati tolmácsolás a dialógustolmácsolás kontextusában. *Fordítástudomány* 23. évf. 2. szám. 66–91.
- Ozolins, U. 2015. Ethics and the role of the interpreter. In: Mikkelsen, H., Jourdenais, R. (eds) *The Routledge Handbook of Interpreting*. London, New York: Routledge. 319–336.
- Pöchhacker, F. 2004. Dolmetschen – Translation – Interaktion: Wege zu einem neuen Paradigma in der Dolmetschwissenschaft. In: Müller, I. (ed.) *Und sie bewegt sich doch... Translationswissenschaft in Ost und West Festschrift für Heidemarie Savelvsky zum 60. Geburtstag*. New York, Oxford, Wien: Peter Lang. 247–262.
- Pöchhacker, F. (ed.) 2015. *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. London: Routledge School. 27–45.
- Roy, C. 1996. An interactional sociolinguistic analysis of turn-taking in an interpreted event. *Interpreting* Vol. 1. No. 1. 39–67.
- Sato N. 2014. *A vállalati és üzleti tolmács kettős lojalitása a magyar-japán és a japán–magyar interperszonális kommunikációban*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK. <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/satonoriko/diss.pdf> (letöltve: 2022. 08. 22.)
- Seresi M. 2016. *Távtolmácsolás és távoktatás a tolmácsolásképzésben*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. http://www.eltereader.hu/media/2016/07/Seresi_TAVTOLMACSO-LAS_READER.pdf (letöltve: 2022. 08. 22.)

- Seresi M., Láncoš P. 2021. *A kognitív terhelés változása online szinkrontolmácsplatform használatakor*. Elhangzott: MANYE Fordítástudományi Kutatások I. konferencia. Online térben. Zoom platform. 2021. május 28.
- Setton, R. 1999. *Simultaneous Interpretation. A cognitive-pragmatic analysis*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Setton, R. 2003. Models of the interpreting process. In: Collados Aís, A., Sabio Pinilla, J. A. (eds) *Avances en la investigación sobre la interpretación*. Granada: Comares. 29–91.
- Takimoto, M. 2015. Business Interpreting. In: Pöchhacker, F. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. London, New York: Taylor & Francis Group. 38–40.
- Wadensjö, C. 1993. Interpreting in crisis: The interpreter's position in therapeutic encounters. In: Mason, I. (ed.) 2001. *Triadic Exchanges – Studies in Dialogue Interpreting*. Manchester: St. Jerome. 71–86.
- Wadensjö, C. 1998. *Interpreting as Interaction*. London, New York: Longman.

FÜGGELÉK

A tolmácsokkal készült interjúk kérdései (Az interjúbeszélgetés kb. 60 percet vett igénybe.)

Első rész

Demográfiai adatok és tolmácsolási tapasztalat:

- Adatközlő neme:
 nő férfi
- Adatközlő korcsoportja:
 30 év alatt 30 és 55 év között 55 felett
- Adatközlő szakképesítése:
 fordító tolmács mindkettő
- Adatközlő anyanyelve és munkanyelvei:
anyanyelv:
munkanyelv(ek):

Munkatapasztalat és jellemzői:

- tolmácsolási tapasztalat (években):
- tolmácsolás gyakorisága (napokban kifejezve):
heti v. havi v. éves átlagban:

7. új és visszatérő ügyfél aránya / a tolmácsolási megbízásokon belül (%-ban):
alkalmi / új ügyfél:
állandó ügyfél:
8. szinkron és a követő (konzekutív) mód aránya / a tolmácsolási megbízásokon belül (%-ban):
szinkron:
követő (konzekutív):
9. üzleti és állami (hatósági) megrendelések aránya / a tolmácsolási megbízásokon belül (%-ban)
Üzleti szektor:
Állami / hatósági szektor:

Második rész

Az üzleti és vállalati tolmácsolásra vonatkozó kérdések (fókuszpontok köré szervezve)

1. Van-e hatása / számít-e az, hogy az ügyfeled férfi vagy nő?
2. Éreztél-e valaha bármiféle (pozitív vagy negatív) megkülönböztetést a nemed miatt? Volt-e valamilyen nemiséggel kapcsolatos megnyilvánulásban részed?
3. Milyen kihatása van a tolmácsolásra, ha a vállalati ügyfél belső, illetve külső kommunikációjában kell közvetíteni?
4. Az üzleti tolmács térbeli elhelyezkedését / pozícióját tekintve milyen szempontokra ügyelsz? Hova és ki mellé ülsz vagy állsz?
5. A jelenlegi pandémiás helyzetet figyelembe véve, sokan megtapasztalhattuk már az online tolmácsolás körülményeit. Kihat-e a tolmácsolásodra az, hogy személyesen vagy online veszel részt a kommunikációban? Ha igen, milyen módon?
6. Van-e hatása a tolmácsolásodra, ha feszültség vagy nézeteltérés van tárgyalópartnerek között? Ha igen, milyen módon?
7. Az eddigi tapasztalatod alapján milyen nyelvi és nem nyelvi nehézségekkel / kihívásokkal találkozottál az üzleti tolmácsolás során? Majd hogyan reagáltál, hogyan oldottad meg ezeket a helyzeteket? Köszönöm, ha megemlítesz néhány példát (természetesen név és adatok nélkül)!

Az utószerkesztés hatása a neurális gépi fordítás lexikai kohéziójára angol–magyar szakfordításokban

Szlávik Szilárd

E-mail: szlavik.szilard@btk.elte.hu

Kivonat: A jelen tanulmány Hoey (1991) ismétlésmodellje segítségével igyekszik feltárni a teljes utószerkesztés hatását a neurális gépi fordítással készült szövegek lexikai kohéziójára, pontosabban a lexikai ismétlések mintázatára, valamint a szöveg makropropozicionális tartalmára. Az itt bemutatott kvalitatív, feltáró kutatás az elemzett korpuszra vonatkozóan megállapította, hogy az utószerkesztők a vizsgált jellemzőket jobban eltávolítják a forrásnyelvi szövegtől, mint ahogyan azt a gépi fordítás teszi, ezáltal az utószerkesztés jobban hasonlíthat a fordításhoz, mint a lektoráláshoz. A megfigyelések emellett azt is alátámasztják, hogy a szövegtípusnak hatása lehet az utószerkesztési műveletekre. A vizsgálatok eredményei alapján három hipotézis fogalmazódott meg, amelyek lehetséges jövőbeli kutatási irányokat jelölhetnek ki.

Kulcsszavak: neurális gépi fordítás, utószerkesztés, Hoey ismétlésmodellje, lexikai ismétlések, makropropozicionális tartalom

1. Bevezető

A gépi fordítás (machine translation, MT) megjelenésével és fejlődésével fokozatosan növekszik az utószerkesztés (post-editing, PE) szerepe is, amely a gépi fordítás útján előállított szövegek módosítását jelenti. Az utószerkesztés célja többféle lehet, a szakirodalomban és a fordítóiparban leggyakrabban az ún. részleges és a teljes utószerkesztéssel találkozhatunk. A teljes utószerkesztés célja, hogy a célnyelvi szöveg elérje a szakfordítók által készített fordítások minőségét, míg részleges utószerkesztésnél csupán az információ megfelelő átvitelét ellenőrzik, stilisztikai jellegű beavatkozásokra nincs szükség (az utószerkesztés típusairól lásd pl. ISO 18587:2017). Az utószerkesztésnek jelenleg számos definíciója és értelmezése létezik. A kutatók egy része a lektorálással rokon folyamatnak tartja (pl. Lommel 2018), míg mások élesebben elkülönítik a kettőt (pl. Nitzke 2016), hiszen a lektor

Hivatkozás: Szlávik Sz. 2023. Az utószerkesztés hatása a neurális gépi fordítás lexikai kohéziójára angol–magyar szakfordításokban. *Fordítástudomány* 25. évf. 1. szám. 68–80.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.25.1.4>

(szak)fordító által készített szövegekkel dolgozik, az utószerkesztő pedig olyannal, amelyet gép alkotott. Emellett olyan nézetek is megjelentek, amelyek szerint az utószerkesztett szöveget még külön lektorálni is szükséges (vö. Szlávik 2022a).

Ha elfogadjuk azokat a megközelítéseket, amelyek alapján az utószerkesztés teljesen új feladatkört jelent, azt is feltételezhetjük, hogy a gépi fordítások bizonyos jellemzői nagyfokú eltérést mutatnak a „klasszikus” humán fordításokhoz képest. Mivel a gépi fordítást – fordítástámogató (CAT) rendszerrel együtt alkalmazva – szegmensekre (jellemzően mondatokra) alkalmazzuk, feltételezhető, hogy az eljárás során módosulnak bizonyos szövegszervező eszközök, amelyek szövegszintű hatása a gép számára nem megfelelően azonosíthatók (pl. olyan utalószavak, amelyek más mondatokra utalnak vissza).

Habár a gépi fordítás szélesebb körben történő alkalmazása csak az utóbbi években, a neurális gépi fordítás megjelenésének köszönhetően terjedt el a magyar nyelvre vonatkozóan, számos nyelvészeti, illetve fordítástudományi megközelítésű kutatás és tanulmány látott napvilágot ezen a területen (pl. Eszenyi és Dóczy 2020, Lesznyák et al. 2021, Götz 2022, Szlávik 2022a, 2022b). A fordítómotorral fordított szöveg mint speciális szövegtípus leírása és kutatása azonban számtalan megválaszolatlan kérdést tartogat még a magyar és a nemzetközi fordítástudomány számára.

Jelen kutatás Hoey (1991) ismétlésmodelljének segítségével tárja fel a lexikai ismétlés különféle típusainak szövegen belüli szerveződésében tetten érhető eltolódásokat, amelyek a neurális gépi fordítás következtében lépnek fel, továbbá megvizsgálja azt, hogyan módosulnak ezek az eltolódások utószerkesztés során.

A kutatás, bár Károly (2014) alapján abból a feltételezésből indul ki, hogy vannak ilyen eltolódások, alapvetően mégis feltáró, kvalitatív jellegű, így célja elsősorban hipotézisek felállítása és lehetséges kutatási irányok kijelölése.

2. A kutatás elméleti háttere

2.1. Fordítás és szövegnyelvészet

A fordítástudományban csak az 1980-as évek elején jelennek meg az első olyan jelentősebb tanulmányok, amelyek szövegnyelvészeti módszereket alkalmaznak a fordítások elemzése során (Klaudy 1997). Nem sokkal később, bár viszonylag csekély számban, de a magyar fordítástudományban is megjelennek a két tudományterületen átívelő művek, melyek közül a legjelentősebb Klaudy (1987) *Fordítás és aktuális tagolás* című könyve, amelyben oroszról magyarra fordított szakszövegek aktuális tagolásának fordítási kérdéseit vizsgálja. Ide tartozik még Klaudy tanulmánya (2004), melyben ugyanezt a témát angol–magyar vonatkozásban dolgozza fel, Seidl-Pécs (2011) doktori értekezése, amelyben számítógéppel, korpusznyelvészeti eszközök segítségével hasonlítja össze autentikus és fordított szövegek lexikai kohéziós mintázatát, valamint Károly számos tanulmánya (pl. Károly 2002, 2007 és 2010) és *Szövegkohérenca a fordításban* (2014) című monográfiája.

A felsoroltak közül a jelen tanulmány szempontjából Károly 2010-es kutatása a leginkább releváns. A tanulmány célja az volt, hogy Hoey (1991) ismétlésmodellje segítségével – melynek részletes bemutatása a 2.2. fejezetben található – rávilágítson a lexikai ismétlések eltolódása és a makropropozicionális tartalom eltolódása közötti kapcsolatra magyar–angol humán fordítások segítségével. Károly úgy foglalta össze eredményeit, hogy a lexikai ismétléseknek inkább kvalitatív eltolódása figyelhető meg, azaz bizonyos ismétléstípusok helyett más típusú ismétlések jelennek meg. A 20 elemzett fordítás alapján megállapítja, hogy az ún. centrális mondatok hálózata (vagyis a szöveg makropropozicionális tartalma; erről bővebben ld. 2.2. rész) csupán két esetben maradt változatlan a forrásnyelvi szöveghez képest, ami Hoey alapján azt jelenti, hogy a többi esetben a szöveg makrostruktúrája megváltozott, így koherenciaeltolódás keletkezett. Károly a forrásnyelvi és célnyelvi mátrixok között háromféle típusú különbséget fedezett fel:

- A kötelékek száma megegyezik, de nem ugyanazon mondatok között (20-ból 5 esetben).
- A kötelékek száma eltérő és nem is ugyanazon mondatok között állnak fenn (20-ból 13 esetben).
- A centrális mondatok száma eltérő (20-ból 10 esetben). Ebben a csoportban mindkét irányú változás előfordult.

Károly (2010) kutatása azért releváns számunkra, mert a felfedezett eltolódásokkal kapcsolatos vizsgálódások a jelen kutatásnak is részét alkotják.

2.2. Hoey ismétlésmodellje

A jelen kutatásban alkalmazott elemzési módszerek elméleti alapja Hoey (1991) ismétlésmodellje, aki a szövegkohéziót a lexikai ismétlésrelációk szemszögéből tanulmányozta. Elmélete szerint a szövegben a lexikai ismétléseknek köszönhetően ún. ismétléskapcsolatok (*link*) keletkeznek, amikor a beszélő vagy az író valamit megismétel, hogy azt új információval egészíthesse ki. Hoey a lexikai ismétléseket négy csoportra osztja: megkülönböztet egyrészt ismétléseket (*repetition*) és parafrázisokat (*paraphrase*), majd ezeken belül egyszerű (*simple*) és komplex (*complex*) típusokat. Ezt a négy csoportot a kutatás korpuszából kiemelt példákkal az 1. táblázat szemlélteti.

1. táblázat: *A lexikai ismétlések típusai Hoey (1991) modelljének megfelelően*

Egyszerű lexikai ismétlés <i>vaccina – vakcinák</i>	Komplex lexikai ismétlés <i>oltás – beoltott</i>
Egyszerű parafrázis <i>védőoltás – vakcina</i>	Komplex parafrázis <i>erős – gyenge</i> <i>tanár – tanít – oktat</i> <i>Szputnyik V – védőoltás</i>

Az egyszerű lexikai ismétlés (Hoey 1991: 53) olyan lexikai elem újraemléltetésére vonatkozik, amely már derivációs változás nélkül (esetleg csupán inflexiók módosítással) előfordult a szövegben. Példaként egy főnév egyes- és többesszámát említi, mivel ez a két alak ugyanazon paradigmán belül fordul elő, de ide sorolhatók a magyar főnevek ragozott alakjai is. Komplex lexikai ismétlésről (Hoey 1991: 55) akkor beszélünk, ha a két lexikai elem közös lexikai morfémából ered, de formailag mégsem azonosak (pl. az *oltás* és a *beoltott* szavak, amelyek mindketten az *olt* morfémából erednek, habár még szófajuk sem azonos.) Egyszerű parafrázis (Hoey 1991: 62) esetén egy lexikai elem egy másik elemet helyettesít úgy, hogy a jelentés nem válik sem jobban, sem kevésbé specifikussá (pl. *védőoltás* és *vakcina*). Ugyanitt megemlíti azt is, hogy ennek felismerése olykor szubjektív lehet, ezért konzervatív megközelítést kell alkalmazni. A cél, hogy inkább zárjuk ki a kérdéses eseteket, mintsem hogy tévesen figyelembe vegyük őket. A lexikai ismétlés negyedik csoportja a komplex parafrázis (Hoey 1991: 64-65). A jelenség tágran értelmezve azt jelenti, hogy az egyik fogalom magában foglalja a másikat anélkül, hogy közös morfémájuk lenne. Praktikus okokból azonban Hoey ezt a fogalmat a következő jelenségre korlátozza:

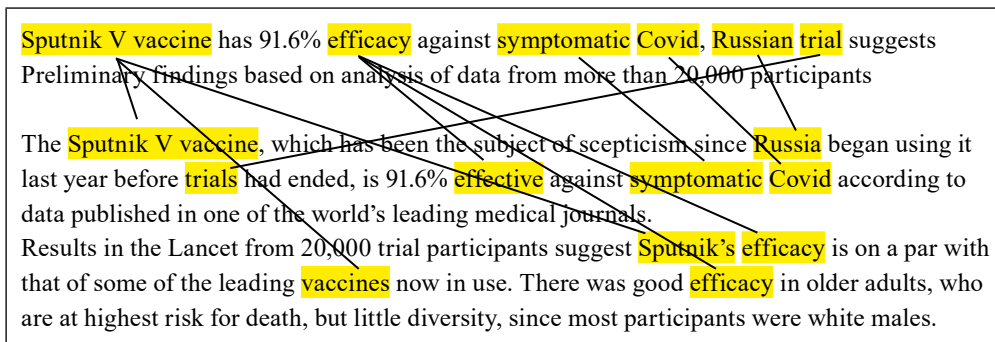
- antonímia (*erős – gyenge*)
- kapcsolatháromszög (*tanár – tanít – oktat*), amely azt jelenti, hogy két-két elem kapcsolata (*tanár – tanít*, valamint a *tanít – oktat*) egy harmadikat eredményez (*tanár – oktat*). Hoey elméletében ez a reláció akkor is fennáll, ha a közvetítő elem (itt: *tanít*) hiányzik.
- fölérendelés és koreferencia (*Szputnyik V – védőoltás*)

Fontos azonban megjegyezni, hogy a modell szerint a grammatikai elemek (névelők, prepozíciók, segédigék, tagadószók, kötőszavak stb.) nem vehetők figyelembe a lexikai ismétléskapcsolatok szempontjából.

Az elmélet alapján két mondat között egyetlen lexikai ismétlés (azaz egyetlen kapcsolat) nem elegendő ahhoz, hogy a mondatok közötti összefüggést megteremtse. Hoey úgy véli, legalább három ilyenre van szükség a szignifikáns kapcsolathoz, azaz egy kötelékhez (*bond*), hiszen ha ennél kevesebbet is figyelembe vennénk, akkor gyakorlatilag minden mondat minden másikkal szignifikáns módon kapcsolódna, és nem tudnánk meg semmit a szöveg kohéziójáról. A legalább három kapcsolatot (tehát egy köteléket) tartalmazó mondatokat centrális mondatoknak nevezi, amelyek felfogása szerint a téma kibontása szempontjából szükségesek és amelyek ezáltal a szöveg makropropozícióit, lényegét alkotják. A kötelékeket nem alkotó mondatok a szöveg marginális mondatai, amelyek elhagyhatók anélkül, hogy a szöveg globális jelentése megváltozna.

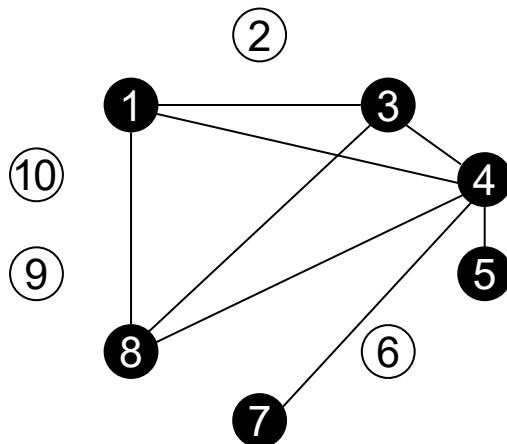
A szöveg makropropozíciójának azonosítása során a szöveg minden mondatát mindegyik másikkal össze kell hasonlítani. Az 1. ábra a jelen kutatás korpuszában szereplő egyik szövegrészlet első mondatának kapcsolódásait ábrázolja, ezt az elemzést kell elvégezni ugyanígy a többi mondat esetében is.

1. ábra: A korpusz egyik mondatának ismétléskapcsolatai a szöveg többi mondatával

A kapcsolódások és kötelékek feltérképezése után összeállítható a szöveg centrális mondatait összekötő kötelékek hálózata. A centrális mondatok (fekete jelöléssel) és kötelékeik rendszere a 2. ábrán látható módon szemléltethető.

2. ábra: Egy szöveg centrális mondatai és azok ismétléskötelékei

A 2. ábrán látható példa az egyik forrásnyelvi szöveg első tíz mondatának centrális mondatait (sötét alapon világos számozás) és az azok között megtalálható kötelékeket ábrázolja. Ebben a szövegrészletben tehát az 1., 3., 4., 5., 7. és 8. mondat centrális, illetve azok között van kötelék, amelyek egyenes vonallal össze vannak kötve (pl. 1. és 3., 1. és 4., 3. és 4. stb.).

2.3. Koller szövegtipológiája

Mivel a kutatás során arra is kerestem a választ, hogy van-e hatása a szöveg típusának a neurális gépi fordításra és az utószerkesztők munkájára, a fordítandó szövegeket Koller 1992-es szövegtipológiájából kiindulva csoportosítottam. Koller (1992) a tárgyilagos (nem irodalmi) szövegeket három csoportra osztja:

- olyan szövegek, amelyek túlnyomó részt általános nyelvi jellemzőkkel rendelkeznek és elsősorban nem szakmai kommunikációban fordulnak elő;
- olyan szövegek, amelyek a szaknyelv és az általános nyelv jellemzőivel is rendelkeznek és a szakember–laikus közötti kommunikációra szolgálnak;
- olyan szövegek, amelyek egy szaknyelv jellemzőivel rendelkeznek és a szakemberek közötti kommunikációra szolgálnak.

A választás azért esett erre a tipológiára, mert egyrészt a kutatás korpusza nem tartalmazott irodalmi szövegeket, másrészt a szövegek viszonylag csekély száma nem indokolja ettől részletesebb felosztást, hiszen még az is előfordulhatna, hogy minden forrásnyelvi szöveg különböző kategóriába esne, és nem is találnánk példát minden egyes kategóriára. Emellett a jelen tanulmány Koller kategóriáit egy kontinuum pontjaiként értelmezi, és ez alapján próbálja meg a vizsgált szövegeket a két végpont (általános nyelvi szöveg és szaknyelvi szöveg) közé elhelyezni.

3. Módszerek

3.1. Célok és kutatási kérdések

A kutatás célja a teljes utószerkesztés szövegnyelvészeti hatásainak jobb megismerése, pontosabban a teljes utószerkesztés hatásának feltárása a neurális gépi fordítással készült szövegek lexikai kohéziójára. A kutatás során az alábbi kérdésekre kerestem a választ:

1. Módosul-e a szövegben a lexikai ismétlések mintázata, és következésképp a szöveg makropropozicionális tartalma a neurális gépi fordítás és utószerkesztés során, az angol–magyar nyelvpárban?
2. Van-e összefüggés a szövegek típusa és a lexikai ismétléseken végzett utószerkesztői beavatkozások között?

Az első kutatási kérdéshez három alkérdés megválaszolására is szükség van:

- 1a. Milyen eltolódások észlelhetők a lexikai ismétlések mintázatában neurális gépi fordítás során?

- 1b. Milyen további eltolódások észlelhetők az így keletkezett szövegek teljes utószerkesztése során?
- 1c. A teljes utószerkesztés hatására a célnyelvi szöveg jobban vagy kevésbé hasonlít a forrásnyelvi szövegre a lexikai ismétlések szövegbeli mintázata szempontjából?

Bár a bevezetőben említettek szerint a jelen tanulmány kvalitatív, feltáró jellegű, s ebből kiindulva nem konkrét hipotézisekből indul ki (vö. Károly 2022), elvárásaim szerint sikerül eltolódásokat felfedezni, amelyek várhatóan hasonló természetűek lesznek, mint a Károly (2010) által, fordított szövegek alapján feltárt eltolódások. Amennyiben így van, az indokolható azzal is, hogy az utószerkesztésnek tulajdonképpen éppen azt a „különbséget” kellene áthidalnia vagy megszüntetnie, amelyet a gépi és a humán fordítások között feltételezünk, ezáltal a teljes utószerkesztésen átesett szövegeknél hasonló jellemzőket várhatunk el, mint a „klasszikus” humán fordítással készült szövegeknél.

3.2. Az utószerkesztés menetének bemutatása

A kutatás alapjául szolgáló korpusz a *Gépi fordítás utószerkesztése* elnevezésű szeminárium (ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék) eredménye, amely során az ELTE BTK fordító és tolmács (MA) szak négy végzős hallgatója és az ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program három elsőéves doktorandusza heti rendszerességgel különböző témájú, egyenként kb. 500-600 szavas, neurális fordítómotorral készült fordításokat kaptak utószerkesztésere (angol–magyar nyelvpárban). A gépi fordítási folyamat első lépése a Word formátumú forrásnyelvi szövegek beolvasása és szegmentálása volt a Trados Studio 2021 fordítástámogató szoftver segítségével. Ezt követően a szoftverben beállított Google neurális fordítómotor API segítségével a gépi fordítás is automatikusan lefutott még az előkészítési fázis során. Az így keletkezett célnyelvi szöveget – amely tulajdonképpen a fordítómotor nyers outputja, mindenféle további változtatás nélkül – Word formátumba mentettem, a forrásnyelvi szöveggel teljesen megegyező formátumban és elrendezésben. A hét résztvevő hallgatónak ezután hétről hétre el kellett végeznie a szövegek teljes utószerkesztését. A szemeszter végére 51 magyar nyelvű, utószerkesztett fordítás készült, amely mind bekerült a kutatás korpuszába.

3.3. A korpusz bemutatása és a korpuszelemzés menete

A kutatás során elemzett korpusz három alkorpuszra bontható. Az első alkorpusz az interneten megjelent különböző típusú és műfajú, angol forrásnyelvi szövegekből tevődik össze. A szeminárium folyamán a résztvevők összesen 8 szöveg utószerkesztését végezték el (két sajtóhír, egy blogbejegyzés, egy betegtájékoztató, egy szerződésminta, két használati utasítás és egy termékismertető). A szövegek teljes terjedelme 4273 szó. Mivel azonban a kutatás során kézi elemzéseket végeztem, praktikus

okokból a szövegek első tíz mondatát vizsgáltam, így az első alkorpusz vizsgált részének terjedelme 1462 szó. A második alkorpusz az első alkorpusz magyar nyelvű, nyers gépi fordítása. Ennek teljes terjedelme 3656 szó, a fent említett okok miatt a vizsgált részletek szószáma 1260 szó. A harmadik alkorpusz a gépi fordítások utószerkesztett változatait tartalmazza. A szemeszter során összesen 51 ilyen szöveg készült, amelyek összesen 24268 szóból állnak, az elemzés során megvizsgált mondatok terjedelme 7811 szó. A fentieket összegezve az összeállított szövegkorpusz teljes terjedelme 32197 szó, amelyből az ismertetett korlátok miatt 10533 szónyi szöveget vettem figyelembe az elemzés és az eredmények megállapítása során.

A korpuszelemzés Hoey (2011) ismétlésmodellje alapján történt. A forrásnyelvi szövegek, gépi fordítások és utószerkesztések első 10-10 mondatának elemzése és a lexikai ismétléskapcsolatok azonosítása után összeállítottam a centrális mondatok és az azok közötti kötélekek hálózatát minden egyes szöveg esetében.

A kutatás megbízhatóságának növelése érdekében fél év elteltével a korpusz kb. 10%-án kontrollelemzést (Károly 2022) végeztem, melynek során az ismétléskapcsolatok feltérképezése 98%-ban megegyezett a korábbi vizsgálat eredményeivel, a kb. 2%-os eltérés azonban egyetlen esetben sem okozott változást a kapcsolódások révén létrejövő kötélekek, illetve a centrális mondatok hálózatának tekintetében. Ezért az elemzés megbízhatónak tekinthető.

4. Eredmények

4.1. A neurális gépi fordítás és az utószerkesztés hatása a lexikai ismétlődések hálózatára

A gépi fordítás során a mondatok száma egyszer sem változott meg. Ez a megállapítás nem csupán a vizsgált mondatok esetében igaz, hanem a teljes korpuszra vonatkozóan. Ez a jelenség valószínűleg azzal is magyarázható, hogy a gépi fordítást szegmentált szövegen végeztem, és a szegmentálás során a fordítástámogató szoftver jellemzően mondatokra bontja a szöveget. A vizsgált szövegrészeket tekintve a centrális mondatok száma az esetek kb. 2/3-ában változatlan maradt, illetve ezekben az esetekben ugyanazok a mondatok maradtak centrálisak, amelyek a forrásnyelvi szövegben is azok voltak. A mondatok számát az utószerkesztést végzők sem módosították jelentősen: az 51 szöveg közül 43-ban (kb. 84%) nem történt ilyen jellegű változás.

A kötélekek számát, illetve a mondatokhoz, valamint a centrális mondatokhoz viszonyított arányukat a gépi fordítás ritkán változtatta meg a korpusz 8 forrásnyelvi szövegének fordítása során, azonban ha mégis, úgy az arányok növekedése volt megfigyelhető (2. táblázat). Ez azt jelenti, hogy vagy a kötélekek száma nőtt (2 szövegnél), vagy a mondatokhoz (2 szövegnél) és a centrális mondatokhoz viszonyított arányuk (3 szövegnél) nőtt, melynek köszönhetően a szöveg kohéziója a lexikai ismétlések szemszögéből szorosabb lett.

2. táblázat: *A kötélekek számának és azok mondatokhoz, ill. centrális mondatokhoz viszonyított arányának változása gépi fordítás során*

	Csökkent	Nem változott	Nőtt
Kötélekek száma	0 szöveg	6 szöveg	2 szöveg
Köt./mondat-arány	0 szöveg	6 szöveg	2 szöveg
Köt./centr. m.-arány	0 szöveg	5 szöveg	3 szöveg

Utószerkesztés során a centrális mondatok száma a neurális fordítómotorral fordított szöveghez képest általában nem változik (38 eset, 74%), csupán néhány esetben figyelhető meg csökkenés (8 eset) vagy növekedés (5 eset). A 2. táblázatban, a gépi fordításra vonatkozó arányok esetében azonban az utószerkesztés során jelentősebb átrendeződés figyelhető meg (3. táblázat). Míg a kötélek/centrálismondat-arány 19 esetben változott (kb. 37%), a kötélek/mondat-arány változása a vizsgált szövegek közel felénél, 23 esetben (kb. 45%) volt megfigyelhető. Ezekben az esetekben csökkenést és növekedést egyaránt meg lehetett figyelni, a növekedések száma azonban minden alkalmazott mutatószám esetében magasabb volt. Az érintett utószerkesztett szövegek pontos számát és arányait a 3. táblázat mutatja be.

3. táblázat: *A kötélekek számának és azok mondatokhoz, ill. centrális mondatokhoz viszonyított arányának változása a gépi fordítások utószerkesztése során*

	Csökkent	Nem változott	Nőtt
Kötélekek száma	5 szöveg (9,8%)	31 szöveg (60,7%)	15 szöveg (29,5%)
Köt./mondat-arány	11 szöveg (21,5%)	28 szöveg (55%)	12 szöveg (23,5%)
Köt./centr. m.-arány	3 szöveg (5,8%)	32 szöveg (62,8%)	16 szöveg (31,4%)

A forrásnyelvi és az utószerkesztett szövegeket összehasonlítva a makropropozicionális tartalom változását 17 esetben (kb. 33%) lehetett megfigyelni. Károly (2010) megállapításaiból kiindulva az eltolódásokat az alábbi szempontok alapján is megvizsgáltam:

a) A kötélekek száma nem változik, de azok nem ugyanazon mondatok között vannak.

A gépi fordítás során csupán egyetlen szöveg esetén figyelhető meg ez a jelenség, az utószerkesztett szövegeknél pedig 6 esetben változtattak ezen a hallgatón. A forrásnyelvi szöveget összehasonlítva az elkészült, utószerkesztett szövegekkel ez a szám – bár nem jelentősen – tovább nőtt, azaz tovább távolodik a szöveg a

forrásnyelvitől (9 szöveg, kb. 18%). Ez a változás egyébként tovább közelíti az eredményeket a Károly (2010) által elvégzett kutatásban megállapított arányokhoz, mivel ott ez a megfigyelés a szövegek egynegyedére volt igaz.

b) A kötelékek száma megváltozik és nem ugyanazon mondatok között vannak. A kötelékek számára és elhelyezkedésére a neurális gépi fordítás két esetben volt hatással, míg utószerkesztés során ugyanez a jelenség 19 esetben (kb. 37%) mutatkozott. Ha az utószerkesztett szövegeket a forrásnyelvi szövegekkel hasonlítjuk össze, 20 esetben találunk változást (kb. 39%), ami arra utalhat, hogy az utószerkesztés ebből a szempontból is jobban távolítja a célnyelvi szöveget a forrásnyelvitől.

c) A centrális mondatok száma megváltozik.

A centrális mondatok száma a géppel fordított szövegekben három esetben tért el a forrásnyelvi szövegtől, az utószerkesztői módosítások 13 szöveg (kb. 25%) esetében eredményeztek ilyen irányú változást. Az utószerkesztett változatok átlagát tekintve azonban az utószerkesztés nem okozott jelentős változást a forrásnyelvi és az utószerkesztett szövegek centrális mondatai számát tekintve.

4.2. A szövegtípusok és az utószerkesztői műveletek kapcsolata

A szövegtípusok szerinti csoportosítását Koller (1992) szövegtipológiája alapján végeztem, amelyben a nem irodalmi szövegeket (*Sachtexte*) alapvetően aszerint lehet osztályozni, hogy mennyire jellemző rájuk az általános vagy a szaknyelvi nyelvhasználat. Ebből kiindulva a korpusz szövegeit két csoportra osztottam. Az első csoportba (4. táblázat) azok a szövegek kerültek, amelyek inkább szaknyelvi szövegeknek, míg a másodikba (5. táblázat) azok, amelyek inkább általános szövegeknek tekinthetők, azaz Koller eredeti hármás felosztását a kevés számú szöveg miatt tovább egyszerűsítettem, továbbá – mivel Koller tipológiája leginkább kontinuumként tekinthető – a két csoporthoz sorolt szövegek között igyekeztem sorrendet felállítani aszerint, hogyan helyezkedhetnek el a kontinuum két végpontja (általános vagy szaknyelvi szöveg) között. Eszerint a szerződésminta a leginkább szaknyelvi, a blogbejegyzés a leginkább általános szöveg a kutatás korpuszában. A csoportosítás, illetve az eredmények összegzése alapján az látható, hogy míg az általánosabb szövegek esetében az utószerkesztés alapvetően az eddigiekben vizsgált mutatószámok növekedésével jár (5. táblázat), addig a szaknyelvi jellemzőkkel rendelkező szövegeknél gyakran előfordul, hogy a számadatok csökkennek vagy változatlanok maradnak (4. táblázat). A táblázatokban a növekedést ↑, a csökkenést ↓ jelzi, amennyiben nem történt változás, azt ↔ jelöléssel szemléltettem.

4. táblázat: *A szaknyelvi szövegek lexikai ismétlési hálózatának eltolódásai az utószerkesztés során*

	Centrális mondatok száma	Kötélékek száma	Kötélék/mondat-arány	kötélék/centrális mondat-arány
Szerződésminta	↓	↓	↓	↓
Betegtájékoztató	↓	↓	↓	↔
Használati u. I.	↔	↔	↔	↔
Használati u. II.	↑	↑	↑	↑
Termékismertető	↔	↔	↔	↔

5. táblázat: *Az általános szövegek lexikai ismétlési hálózatának eltolódásai az utószerkesztés során*

	Centrális mondatok száma	Kötélékek száma	Kötélék/mondat-arány	kötélék/centrális mondat-arány
Sajtócikk I.	↑	↑	↑	↑
Sajtócikk II.	↔	↑	↑	↑
Blogbejegyzés	↑	↑	↑	↑

5. Összegzés

Feltáró jellege révén jelen kutatás célkitűzése elsősorban az volt, hogy összefüggéseket tárjon fel és hipotéziseket fogalmazzon meg a neurális gépi fordítás és az utószerkesztés lexikai ismétlések hálózatára, s ezek keresztül a makropropozicionális tartalomra gyakorolt hatásaira vonatkozóan. A cél elérése érdekében két fő kérdést fogalmaztam meg.

Az első kérdés és a hozzá tartozó alkérdések arra vonatkoztak, vajon felfedezhető-e eltolódások a lexikai ismétlések hálózatában géppel fordított és utószerkesztett szövegekben angol–magyar nyelvpárban, valamint hogy az utószerkesztés közelíti-e a célnyelvi szöveget a forrásnyelvihez vagy még nagyobb eltolódást okoz-e. Jelen korpuszra támaszkodva úgy tűnik, hogy a neurális gépi fordítás a centrális mondatok számát nem változtatja meg vagy növeli – a gépi fordítások centrális mondatai utószerkesztés során csak elvétve módosulnak. Ez alapján az első hipotézis így fogalmazható meg:

H1: A neurális gépi fordítás az angol FNY-i szöveg centrális mondatait jól megőrzi vagy megfelelően módosítja a magyar célnyelvi szövegben, így az alkalmas lehet a szövegek makropropozíciójának átvitelére.

A kötelékek száma és a vizsgált arányok gépi fordítás során nem változnak vagy nőnek, illetve utószerkesztés során gyakran tovább nőnek (de ezzel ellentétes irányú változás is előfordul). A forrásnyelvi és az utószerkesztett szövegek összehasonlítása során a vizsgált korpusz azt mutatta, hogy az utószerkesztők a vizsgált jellemzőket jobban eltávolítják a forrásnyelvi szövegtől, mint ahogy azt a gépi fordítás teszi. Ha a lexikai ismétlések rendszerét a szöveg általános jellemzőihez soroljuk, amelyeket elsősorban a fordítók és nem a lektorok alakítanak (Robin 2018: 181), úgy a következő hipotézist fogalmazhatjuk meg:

H2: Az utószerkesztés nagyobb mértékben távolítja a lexikai ismétlések hálózatát a forrásnyelvi szövegtől, mint a neurális gépi fordítás, e tekintetben az utószerkesztés közelebb állhat a fordításhoz, mint a lektoráláshoz.

Az második kérdés arra irányult, hogy létezik-e valamilyen összefüggés a szövegtípus és az utószerkesztés miatt bekövetkező lexikai ismétlési hálózat eltolódásai között. Az elemzés során a jelen korpusz esetében az általános szövegek mutatószámai szinte minden esetben növekedtek, míg szaknyelvi szövegek esetében számos esetben csökkenés is tapasztalható. Az eredmények alapján a harmadik megfogalmazott hipotézis:

H3: Az utószerkesztési műveletekre hatása van a szövegtípusoknak is.

Az eredmények értelmezése során mindenképpen figyelembe kell venni, hogy a tanulmányban közölt megállapítások – már csak a korpusz méretéből adódóan is – csupán a ténylegesen elemzett szövegekre, a vizsgált nyelvpárra (angol–magyar) és az alkalmazott neurális gépi fordítórendszerre érvényesek. A megállapítások általánosításához és a felállított hipotézisek ellenőrzéséhez nagyobb méretű, a jelenleginél homogénebb korpuszon történő elemzésekre van szükség.

Irodalom

- Eszenyi R., Dóczy B. 2020. Rage against the machine – will post-editing assignments outnumber translations in the future? In: Besznyák R., Szabó Cs., Fischer M. (szerk.) *Fit-for-Market Translator and Interpreter Training in the Digital Age*, Wilmington: Vernon Press. 119–134.
- Götz A. 2022. *A hallgatói utószerkesztés tanulságai*. Konferenciaelőadás. Elhangzott: XIV. Miskolci Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Miskolc. 2022. január 25.
- Hoey, M. 1991. *Patterns of Lexis in Text*. Oxford: Oxford University Press.
- ISO 18587:2017 *Translation Services – Post-editing of machine translation output*.
- Károly K. 2002. *Lexical Repetition in Text*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó. DOI: [10.1556/9789634543121%C2%A0](https://doi.org/10.1556/9789634543121%C2%A0)

- Károly K. 2010. Shifts in repetition vs. shifts in text meaning: A study of the textual role of lexical repetition in non-literary translation. *Target* Vol. 22. No. 1. 40–70. DOI: [10.1075/target.22.1.04kar](https://doi.org/10.1075/target.22.1.04kar)
- Károly K. 2014. *Szövegkoherencia a fordításban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Károly K. 2022. A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály 27–58. DOI: [10.21862/kutmodszertan1/3](https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/3)
- Klaudy K. 1987. *Fordítás és aktuális tagolás. Nyelvtudományi értekezések 123*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1997. *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica. DOI: [10.1556/9789634541936](https://doi.org/10.1556/9789634541936)
- Klaudy K. 2004. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 389–407. https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/8860/Nyelv_es_forditas.pdf?sequence=1
- Koller, W. 1992. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg/Wiesbaden: Quelle & Meyer. DOI: [10.1075/target.5.2.19wil](https://doi.org/10.1075/target.5.2.19wil)
- Lesznyák M., Bakti M., Serman E. 2021. *Hibatípusok vizsgálata a humán fordításban és a gépi fordítás utószerkesztésében*. Konferenciaelőadás. Elhangzott: MANYE Fordítástudományi Kutatások 1. 2021. május 28. <https://many.hu/hirek/forditastudomanyi-kutatasok-1/>
- Lommel, A. 2018. Where’s my translation jetpack? *Proceedings of Translating and the Computer* 40.
- Nitzke, J. 2016. Post-Editing – Auch noch Korrekturlesen? *MDÜ – Fachzeitschrift für Dolmetscher und Übersetzer*. Vol. 62. No. 1/16. 24–37.
- Robin E. 2018. *Fordítástudományi értekezések III.: Fordítási univerzálék és lektorálás*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. https://www.eltereader.hu/media/2018/12/robin_RE-ADER_2022.pdf
- Seidl-Péché O. 2011. *Fordított szövegek számítógépes összevetése. Autentikus magyar szövegek és fordítás eredményeként létrejött célnyelvi magyar szövegek lexikai kohéziós mintázatának összehasonlító elemzése*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK FTT <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/seidlpecholivia/diss.pdf>
- Szlávik Sz. 2022a. A gépi fordításhoz kötődő alapvető terminusok, definíciók és a közöttük lévő ellentmondások. *Fordítástudomány* 24. évf. 1. szám 87–103. DOI: [10.35924/fordtud.24.1.6](https://doi.org/10.35924/fordtud.24.1.6)
- Szlávik Sz. 2022b. *A neurális gépi fordítómotorok típusának és fejlődésének jelentősége az utószerkesztés kutatásában*. Konferenciaelőadás. Elhangzott: TransELTE 2022. 04. 07. Budapest.

Fordítók és hallgatók tapasztalatai a frazémák megfeleltetéséről – két kérdőív elemzése

Laszlóczki László

E-mail: laszloczki.laszlo@gmail.com

Kivonat: A jelen tanulmány két kérdőív elemzéséről szól, amelyek feltárják a frazémák (több tagból álló, átvitt értelmű állandósult szókapcsolatok) ismeretét, használatát és fordítási nehézségeit. Az egyes kérdőívek két célcsoportnak készültek: az egyiket már végzett és gyakorló fordítók kapták, a másikat még végzés előtt álló fordító szakos hallgatók töltötték ki. Mindkét felmérés a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg frazémáit és azok megfeleltetéseit vizsgálja. A frazémák fordítása nincs a fordítástudományi kutatások és az oktatás középpontjában, ezért a hallgatók nagy része azt emelte ki, hogy az oktatás során szívesen hallana többet a frazémák fordításáról. Számos kitöltő (fordító és hallgató egyaránt) úgy fogalmazott, hogy szerencsés volna, ha nagyobb figyelmet kapnának ezek a magas szintű kreativitást és fordítási kompetenciát igénylő, átvitt értelmű állandósult szókapcsolatok. Érdekes, hogy számos kitöltő látott fantáziát a frazémák, továbbá a gépi fordítás és a mesterséges intelligencia esetleges jövőbeli kapcsolatában.

Kulcsszavak: frazéma, frazémafordítás, kérdőív, gépi fordítás, fordításoktatás

1. Bevezetés

A technikai és technológiai fejlődésnek köszönhetően manapság a fordítástudomány figyelme elsősorban olyan részterületekre irányul, mint a gépi fordítás, utószerkesztés, lokalizálás stb., és emiatt számos egyéb terület kutatása háttérbe szorul. A frazémákról (szólásokról, közmondásokról) számos gyűjtemény, gyakorlókönyv, tanulmány, szakdolgozat és doktori disszertáció látott napvilágot (Földes 1987; Bárdosi 1997, 2015; Dörnyei és Thurell 1999; Forgács 2004, 2007, Makkai és Kontra 1987; Makkai et al. 1995), viszont fordításukról jóval csekélyebb mennyiségű a szakirodalom (Klaudy 2007; Klaudy és Kovács 2016; Kovács 2016), pedig ez is kutatásra váró terület. A frazémák megfeleltetése magas fokú anyanyelvi és idegennyelvi jártasságot, kreativitást, leleményt, valamint naprakész fordítói

Hivatkozás: Laszlóczki L. 2023. Fordítók és hallgatók tapasztalatai a frazémák megfeleltetéséről – két kérdőív elemzése. *Fordítástudomány* 25. évf. 1. szám. 81–98.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.25.1.5>

kompetenciát igényel a fordítótól (Klaudy 2005: 57). A mesterséges intelligencia világában megfigyelhető az a törekvés, hogy a fordítással kapcsolatos feladatokat rábizzuk egy szofisztikált szoftverre (Maylath 2013: 41), viszont a frazémák fordítása esetében ez nem mindig járható út.

2. A kutatás módszertana

Kutatásomban kijelöltem két egymáshoz hasonló, de mégis jól elkülöníthető célcsoportot: a már végzett és gyakorló fordítókat, továbbá a végzés előtt álló fordítószakos hallgatókat, hogy kérdőíves vizsgálattal felmérjem, mit gondolnak a frazémák fordításáról.

A kérdőívek abban hasonlítanak egymásra, hogy a kérdések típusa alapján egyaránt tartalmaznak zárt (strukturált) és nyitott (nem strukturált) kérdéseket is. Zárt kérdésnél a kérdések alatt előre megadott válaszlehetőségek szerepelnek, melyekből egyet vagy többet lehetett választani a kitöltőnek. Ezeket a válaszokat könnyű kódolni és feldolgozni, viszont ebben az esetben a válaszadóknak nincs lehetőségük a kérdőíven levőtől eltérő választ adni vagy saját véleményüket megfogalmazni. Nyitott kérdések esetében nincsenek válaszlehetőségek, mert a kitöltő a saját maga fogalmazza meg válaszait. Ezek a válaszok nehezebben kódolhatók, hosszadalmas a feldolgozásuk, viszont megvan a lehetőség arra, hogy a bonyolultabb kérdésekre adott kifejtős válaszokban olyan értékes információt találunk az elemzés során, amire nem gondoltunk korábban (Fóris 2008: 125–126).

Törekedtem arra, hogy a kérdőíven szereplő kérdések világosak legyenek, olyanok, hogy egyértelmű választ lehessen rájuk adni. Igyekeztem nem feltenni olyan kérdést, amely bizalmas információt kér a kitöltőtől. Figyelembe vettem, hogy a kérdőív ne legyen túl rövid vagy túl hosszú, hogy a válaszadók egyfelől komolyan vegyék a kitöltést, másfelől ne veszítsék el a türelmüket a hosszúra nyúló kitöltés közben (Fóris 2008: 126–127). Mielőtt végleges formában küldtem volna ki a kérdőíveket, csináltattam egy próbakitöltést. Ebben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén Dr. Robin Edina volt segítségemre. Lehetővé tette számomra, hogy az egyik fordítástechnikai kurzusán élőben tesztelhessem a hallgatókkal a kérdőívemet: a közös kitöltés közben hangosan gondolkodtunk azon, hogy milyen továbbfejlesztendő területei vannak az általam összeállított mérési eszköznek.

A kitöltött kérdőív feldolgozása számítógépen történt. A Google Űrlap segítségével folyamatosan nyomon tudtam követni, hogy hányan töltötték ki és milyen válaszokat adtak az egyes kérdésekre. A folyamatos nyomon követés azért volt hasznos, mert a kérdőívek lezárása előtt már lehetett tudni, hogy nagyságrendileg milyen arányban oszlanak meg az egyes kérdésre adott válaszok, így már ekkor is értékes információkhoz jutottam. A kérdőívek lezárását követően az összes választ egyetlen Excel-fájlba importáltam. Az így létrejövő nagyméretű adatbázisban kérdésekre lebontva meg tudtam vizsgálni, hogy melyik kitöltő milyen

választ adott. Ez a feladat magas fokú precizitást és koncentrációt igényelt, és rendkívül időigényes volt. A kiértékelést követően megállapítottam, hogy az érdekességek mellett fordítástudományi szempontból számos új és hasznos eredményt hozott a két kérdőív.

3. A kérdőívek bemutatása

A fordítóknak szánt 18+1 kérdésem célja annak feltárása, hogy a gyakorló szakemberek ma milyen frazémafordítási eljárásokat alkalmaznak. A hallgatóknak szánt 22+1 kérdés pedig azt hivatott megvizsgálni, hogy a mai magyar fordításoktatás milyen mélységben foglalkozik a frazémákkal. A válaszadók anonimitása miatt név nélkül idézem a válaszokat.

Az első kérdőív (fordítói kérdőív) kitöltésére már végzett, gyakorló fordítókat kértem fel. Számos fordításkutatónak, oktatónak, nyelvi szakembernek juttattam el a kérdőívet, részben a magyarországi fordítók érdekképviselői szervezetein keresztül. Az e-mailek körbeküldése mellett nagy hasznát vettem egy népszerű közösségi oldalnak is (Facebook). Az itt található szakmai csoportokban a kitöltés mellé pozitív, biztató kommenteket is kaptam néhány alkalommal. Sikerült elérni, hogy 50 fő töltse ki a kérdőívet, így ennél a számnál le is zártam.

A második kérdőívem (hallgatói kérdőív) a fiatalabb generációnak, a fordító szakos hallgatóknak szólt. A célom az volt, hogy a lehető legtöbb hallgató töltse ki országshoz, viszont összesen csak 23 hallgató töltötte ki a kérdőívet. Magyarországon összes létező, fordításoktatással legalább szakirányú továbbképzés formájában foglalkozó egyetemnek továbbítottam a kérésemet, hogy küldjék el a fordító szakos hallgatóknak. Igyekeztem több csatornán is kommunikálni a szándékomat: hallgatói önkormányzatok, tanulmányi előadók, szakfelelősök, képzésvezetők, tanszékvezetők és intézetvezetők e-mail-címeire írtam. Számos esetben olyan választ kaptam, hogy nincs fordítóképzés az adott egyetemen, ellentétben az interneten fellelhető információval, vagy úgy tájékoztattak, hogy nem fogják továbbítani a kérésemet, mert az oktatók nem foglalkoznak a frazémákkal. Folyamatos, hónapokig tartó, többszöri próbálkozásom után úgy döntöttem, hogy 23 kitöltés után lezárom ezt a kérdőívemet is, és az eddig beérkezett válaszokat fogom elemezni. A hallgatóktól kapott válaszok száma minden erőfeszitésem ellenére alacsony. Ezért fenntartással kell kezelni az adatokat, emiatt inkább a jelenségek felmérésére koncentráltam, nem pedig a különbségek számszerűsítésre. Alternatíva lehetett volna, hogy lemondok ezekről a válaszokról, viszont akkor teljesen meghiúsult volna az összehasonlítás az 50 fordító válaszaival. A problémák feltérképezéséhez viszont a 73 kitöltést már elegendő kiindulási alapnak tartottam.

4. A kérdések és a válaszok elemzése

Rendhagyó módon nem hoztam létre két nagy fejezetet a fordítói és hallgatói kérdőívnek és azok elemzésének, helyett inkább összevontam őket, és eredményeiket egyszerre mutatom be. A csoportosítást a kérdések alapján végeztem, mert – természetesen néhány eltéréstől eltekintve – a két kérdőív nagyjából azonos kérdéseket tartalmaz. Törekedtem arra, egy-egy kérdést vagy összetartozó kérdéscsoportot, valamint a két megkérdezett csoport válaszát egy-egy bekezdésben ismertessem. Az elemzés végén mellékletként természetesen megtalálható mindkét kérdőív valamennyi kérdése és a lehetséges válaszok is. Az elemzésben helyenként szó szerint idézem a kérdéseket, a többi helyen átfogalmazva ismertetem őket. A közérthetőséget és az áttekinthetőséget szem előtt tartva a két csoportra vagy fordítóként vagy hallgatóként hivatkozom. Mindkét csoport válaszai közül idézek néhányat, ezeket dőlt betűvel szedem.

A megkérdezett hallgatók legfőképpen magyar–angol, de esetenként magyar–német vagy magyar–francia nyelvpárú képzésben vesznek részt. Átlagos életkoruk 32, a fordítóké pedig 42 év. A hallgatók átlagos életkora valószínűleg azért ilyen magas, mert a válaszadók több mint fele szakirányú továbbképzésen vesz részt (esetenként távoktatásos formában). A hallgatók másik fele pedig mesterképzés keretein belül végzi a fordítóképzést. A fordítók mindegyike fordít angol–magyar nyelvpárban legalább az egyik irányban. Az angol nyelv dominanciája mellett számos fordító dolgozik még német, orosz, olasz, spanyol, francia, portugál, cseh, svéd, norvég és holland nyelvről magyarra. Ez a széles paletta lehetőséget teremt arra, hogy a több nyelvpárban szerzett tapasztalattal rendelkező fordítók válaszaiból merítsek és vonjak le következtetést.

A fordítók átlagosan 14 éve dolgoznak fordítószakmában. A fordítói végzettségre adott válaszokból kitűnik, hogy ma a legnépszerűbb választás (kb. 40%) a szakirányú továbbképzés, ezt követi a mesterképzés (30%). Doktori fokozattal, specializációval vagy országos fordítóvizsgával csak nagyon kevés fordító (8–12%) rendelkezik.

A hallgatóknak arra is kellett válaszolni, hogy mikor hallottak először a „frazéma” kifejezésről, és milyen mélységben foglalkoztak/foglalkoznak velük a képzés során. A megkérdezettek fele csupán egyetemi tanulmányai során, néhányan középiskolában, többen viszont eddig még sosem hallottak a frazémákról. A válaszok túlnyomó többségében nem foglalkoztak velük, vagy csak érintőlegesen, de biztos, hogy nem volt alkalmuk különálló kurzus keretein belül elmélyedni a témában: *„Ha fordítás, tolmácsolás közben előjön egy-egy frazéma, akkor megbeszéljük annak a fordítását, esetleg néhány hasonlót, de külön nem foglalkozunk velük.”* A válaszokból értelemszerűen következik, hogy a hallgatók csak nagyon kis mértékben, alig foglalkoztak/foglalkoznak frazémafordítási eljárásokkal (7. kérdés): *„Nem tanultunk erre külön eljárásokat, ha van az adott frazémának angol megfelelője, akkor azt használjuk, ha nem ismerünk ilyet, akkor megpróbáljuk valahogy a hangulatát visszaadni.”* Arról, hogy a képzés során

eleendő ismeretre tettek-e szert a frazémákról (válaszlehetőségek: igen, többnyire, kevésbé, nem), a hallgatók fele úgy nyilatkozott, hogy kevésbé, egynegyede pedig egyáltalán nem szerzett megfelelő ismereteket. Éppen ezért a válaszadó hallgatók mintegy háromnegyede véli úgy, hogy nagyon is szükséges volna arra, hogy a képzés során sokkal részletesebben tanuljon a frazémákról.

Megvizsgáltam, hogy milyen nehézségekkel kell megküzdeniük a fordítóknak és a hallgatóknak, amennyiben frazémába ütköznek, és azt milyen módon feleltetik meg, milyen választási lehetőségeik vannak. A fordítók mintegy fele legalább négy-öt átváltási műveletet sorolt fel és hozzátette a saját fordítási tapasztalatát is (pl. „Általában egyszerű azonosítani a frazémákat. A problémát az szokta okozni, amikor a FNY-i szöveg frazémája a FNY kultúrájához kötődik, és úgy döntök, hogy a frazémát a CNY-i kultúrának megfelelően szeretném lefordítani. Pl.: *It's not my cup of tea.* – *Az angol kultúrához szorosan kapcsolódik a tea, ezért próbálom a frazémát úgy lefordítani, hogy a magyar kultúrához kapcsolódó megfelelő tartalmazó frazémát találjak (pl.: *not my cup of tea* – *nem kenyerem*) – ez sokszor feladja a leckét.*”). Kevesebb gyakorlati tapasztalattal és elméleti háttér híján a hallgatók az alábbiak szerint látják azt, ha fordítás során nehézségekbe ütköztek/ütköznek, ha egy frazémát azonosítanak a FNY-ben. Egy példa arra, hogy az egyik hallgató általában szavakat fordít: „Sokszor nem tudom, hogy van-e célnyelvi megfelelője és ha igen, akkor mi az. Illetve nehezkesebb lefordítani őket, mivel pl. a »bedobja a törölközőt«-nél először egy másik forrásnyelvi jelentésre kell gondolnom, pl. arra, hogy »feladja« és csak utána tudom azt átültetni a célnyelvbe, tehát egy extra lépést igényel.” „Szótárban és internetes keresőkben is nehéz megtalálni a megfelelőjét, sőt néha az értelmezését is, mivel a gépek intelligenciája/szótárak logikája többnyire csak a tükörfordítás szintjéig megy.” Az ekvivalencia biztosításának fontosságára utal az a hallgatói válasz is, hogy mekkora kihívást jelent „megérteni a pontos jelentést és megtalálni a CNY-i megfelelőt, elkerülni a tükörfordítást”.

Az átváltási műveletekkel (kihagyás, betoldás, felbontás, összevonás stb.) kapcsolatban határozott válaszokat kaptam a fordítóktól. A kitöltők fele teljesen tudatosan használja őket (pl. „Főleg a reáliák és kultúraspecifikus kifejezések esetében alkalmazok tudatosan kihagyást, magyarázatot, vagy kulturális behelyettesítést.”), 40%-uk már kevésbé tudatos (pl. „A műveletek nevét később tanultam meg, mint ahogy alkalmazni kezdtem őket. Tudatosan egyiket sem használom, de néha utólag rájövök, mit is csináltam.”), a fordítók 10%-a pedig egyáltalán nem ismeri az átváltási műveleteket. A hallgatók viszont nagyon vegyes válaszokat adtak, például: „nem végzem tudatosan, ha valami nem egyértelmű, akkor az interneten tájékozódok a jelentésről és az adott nyelvben található megfelelőjéről”, vagy „néha alkalmazom őket, de nem gyakran és nem tudatosan”, vagy „a tanultakat aktívan használom, a kompenzálást kevésbé. Leggyakrabban: átalakítás, összevonás, felbontás. Az antonim fordítást is alkalmazom, ha lehet és szükséges” vagy „nem igazán, el is felejtettem, hogy van ilyen, de azért sokat használom”.

A fordítóktól és a hallgatókról egyaránt érdekes és igen változatos válaszokat kaptam arra a kérdésre, hogyan döntenek el, hogy milyen módszert alkalmaznak egy frazéma megfeleltetésekor. A fordítók számos esetben odafigyelnek a kontextusra: („*célközönség és regiszter alapján döntök*”, „*a szöveg célját, a szerző által elérni kívánt hatást veszem figyelembe*”, „*stílus és szövegjegyek függvénye*”, vagy az a „*kérdés, hogy létezik-e minél közelebbi CNY-i frazéma, és az mennyire illeszkedik a CNY-i szövegbe*”). A hallgatók az előforduló szó szerinti fordításon túl a CNY-i megfelelőt gyors internetes keresés mellett körülírják, vagy „*esetleges célnyelvi párokkal vagy azonos jelentésű egyszerű megfogalmazásokkal*” kreatívan hidalják át a problémát. Az, hogy az említett nehézség esetében milyen módszert alkalmaznak a hallgatók, nagymértékben függ a kontextustól és a célnyelvi befogadóktól: „*Szöveggörnyezethez, szituációhoz illeszkedő módszert keresek, figyelek az eredeti frazéma hangulatára, stílusára, ill. mérlegelem, hogy a célnyelvi szöveg megértése és élvezhetősége szempontjából a célnyelvi olvasó számára melyik előnyösebb*”. Viszont több hallgató azt válaszolta, hogy nem tudja, nem ismer megfelelő módszereket, vagy attól függ, hogy egyszerűen talál-e célnyelvi frazémát vagy sem.

A fordítók a következő, igen sokféle válasszal indokolták azt az esetet, ha a FNY-ben nincs frazéma, ennek ellenére frazémával fordítanak a CNY-ben. A válaszok csoportosítása után törekedtem mindegyik féle válaszból egy-egy frappáns megfogalmazást kiemelni: „*a szöveg típusa*”, „*a stílus tükrözése*”, „*magyaros lesz így a szöveg*”, „*amikor egy filmbéli helyzet úgy kívánja*”, „*nagyon ritkán*”, „*ha a FNY-en bemutatott jelenségre a CNY-ben van egy kifejezőbb megnevezés*”, „*Ilyen maximum ösztönösen szokott történni, ha nagyon odakívánczik a magyar szövegbe egy frazéma. Főleg olyan szövegeknél fordul elő, ahol az eredeti nagyon »lapos«, és ingert érzek, hogy kicsit feldúsítsam (holott ez nem biztos, hogy üdvözlendő megoldás)*” és „*fordításnál a FNY-i üzenet átadása nagyon fontos, ha ez csak egy kreatív megoldással lehetséges, szerintem nincs akadálya a CNY-i frazémának*”. Jól látható, hogy a fordítók szerint számos szempont meghatározó lehet egy ilyen döntési helyzetben. Ugyanerre a kérdésre a hallgatók a következőket válaszolták: „*általában függ a szöveg műfajától is, de leginkább csak abban az esetben alkalmazom, ha nincs a FNY-ben, ha egyből beugrik egy jó megoldás*” vagy „*egyelőre fel sem merült bennem, hogy így tegyek, de ha a szövegnek »jót tesz«, akkor lehet, hogy alkalmaznék frazémát*”. Egy hallgató akkor tenne így, „*amennyiben ezáltal izesebb, érzékletesebb lesz a fordítás.*”

A fordítás önálló, egyéni (magányos) munkának tűnik, viszont sok esetben igenis csapatmunka. A fordításokra kapott visszajelzések rendkívül fontosak a fordítóknak és a hallgatóknak egyaránt. Ezért megkérdeztem a kérdőívek kitöltőit, hogy szoktak-e a frazémákkal (és megfeleltetéseikkel) kapcsolatos bármilyen visszajelzést kapni. A magyarországi (és főleg a globális) fordítópia szereplőit, lehetőségeit és nagy méretét tekintve megdöbbentő, hogy a válaszadó fordítók majdnem 80%-a semmilyen visszajelzést nem kap a munkájáról. Érdekes viszont, hogy aki igennel válaszolt, úgy nyilatkozott, hogy „*dicsérettel illették az alkal-*

mazott frazémát az eredetisége miatt”, „a lektorok értékeli a (ritka) frazémákra talált megoldásaimat” vagy „nagy felelősség van a fordító vállán és ha nem pontos a munkája, akár okozhat másoknak károkat is”, továbbá „ez általában nem a javítás, hanem a jobbítás kategóriája. Volt, hogy a megrendelő visszaegyszerűsítette a frazémát, mert vagy nem ismerte azt, vagy mert úgy ítélte meg, hogy a célközönségnek az megfelelőbb”. A válaszadó hallgatók közel 80%-a ugyanúgy semmilyen visszajelzést nem kapott a frazémákkal és megfeleltetéseikkel kapcsolatban, mint a fordítók, a kép azonban itt negatívabb: aki kapott, azt többnyire a „nem megfelelő stílusú megoldás” vagy „nem ekvivalens frazéma alkalmazása” miatt kritizálták. Érdekes kitérni az alábbi válaszra is: „Szakportálon (sport) néha számonkérlik, hogy az ismert külföldi kifejezések helyett miért nem magyart használunk. De feliratoknál is volt néha értetlenség, amikor a hely/ időhiány miatt bővíszkedni kellett, de ott elfogadták.”

Arra a kérdésre, miszerint a fordítónak van-e felelőssége abban, hogy a fordítás által új frazémák kerülnek be és honosodnak meg a CNY-ben, a válaszadó fordítók elsöprő többsége (84%) felelt igennel. Ez azt mutatja, hogy a fordítók tudatában vannak annak a ténynek, hogy munkájuk nagy kihívással és nem kevesebb felelősséggel jár. Ezt úgy indokolták, hogy „az első használatkor várható, hogy mások is az általam használt kifejezést veszik majd át”, „van felelőssége, hiszen a fordítók egy részének munkája elismert platformokon (pl. szakfolyóiratokban, megbízható internetes oldalakon publikálva) jelenik meg”, „felelőssége van, hiszen más fordítók is forrásként felhasználhatják saját fordításukban, így terjedhetnek mind a helyes, mind a megkérdőjelezhető fordítások, nem utolsósorban pedig az információ módosítja a befogadó/célközönség tudásrendszerét”, „nyelvi divathullámokat indítva és felerősítve közreműködhetnek a keletkező frazémák elterjesztésében, meghonosításában”, vagy úgy vélték, hogy „folyamatosan változik a világ, ezáltal a nyelv is: a fordítóknak muszáj naprakésznek lenniük a legújabb szóhasználati trendekkel és következetesen, szabályosan kell eljárniuk minden esetben”. Szembetűnő, hogy a válaszadó hallgatók fele-fele arányban vélekedtek igennel és nemmel. A fordítók válaszával összehasonlítva ez azt mutatja, hogy a hallgatók még nincsenek tisztában azzal a ténnyel, hogy (jelenlegi vagy leendő) munkájuk nagy kihívással és nem kevesebb felelősséggel jár. Azok, akik igennel válaszoltak az előző kérdésre, úgy vélekednek, hogy „alapvetően a fordítónak a célnyelv jellegzetességeit kéne szem előtt tartania, viszont, ha vannak olyan frazémák, amelyek elterjedőben vannak, de esetleg még nem honosodtak meg teljesen, azokat is nyugodtan használhatja” vagy „igyekezni kell ezt [a célnyelvben még nem elterjedt frazémát – LL] elkerülni, de ha nincs elfogadható magyar megfelelő, akkor néha nyelvújítani kell”. Érdekes gondolkodásról árulkodik az a válasz is, hogy „nem biztos, hogy minden esetben az a jó, ha költőt játszunk. Én kezdőként csak akkor csinálnék ilyet, ha a FNY-en is neologizmusokkal játszott a szerző.”

Lévén a frazémák megfeleltetése az egyik legnagyobb leleményességet igénylő szegmense a fordítói munkának (Klaudy 2006: 15), napjaink fordítóipari technológiai vívmányainak széles körű alkalmazása mellett érdekes válasz szü-

letett arra, hogy a fordítók vajon ugyanúgy feleltetnek-e meg egy többször előforduló FNY-i frazémát és ugyanúgy járnak-e el, amennyiben CAT-eszközöket használnak. A válaszadók közel kétharmada a szoftverek segítségével (de nem helyett) inkább bízik saját kreatív megoldásában, még ha ez azt is jelenti, hogy a több ízben előforduló frazémát nem mindig feleltetik meg ugyanúgy. A CAT-eszközök széles körű oktatása és alkalmazása mellett igen változatos válaszok született arra, hogy a hallgatók vajon ugyanúgy feleltetnek-e meg egy többször előforduló FNY-i frazémát, és ugyanúgy járnak-e el, amennyiben CAT-eszközt használnak. Összességében kiderült, hogy a hallgatók jobban ragaszkodnak a frazémák ugyanolyan megfeleltetéshez, mint a fordítók, ami igaz a CAT-eszközt használók és CAT-eszközt nem használók körére is.

A hallgatóknak egy olyan kérdésre is válaszolniuk kellett, amely arra vonatkozott, hogy célszerűnek tartanák-e, ha a CAT-eszközök használata során a fordítói rács mellett a találatoknál megjelenne, hogy az adott kifejezés frazéma (pl. felső indexben PHR). A hallgató 70%-a vélné hasznosnak ezt a funkciót, mert „*így alternatívák felsorolása is lehetővé válik*”, továbbá, ahogy egy hallgató írja, azért lenne előnyös, mert ha „*egy hosszú fordítás során éppen nem veszem észre, hogy a FNY-i szöveg frazémát tartalmaz, hanem szó szerinti fordítással félre lehet az értelem, illetve hasznos lenne bizonyos FNY-i részekre frazématalálatokat kapni, melyek egy-egy FNY-i szegmens fordítását sokkal szebbé tennék*”. Jó ötletnek tűnik az is, hogy „*talán, ha külön listára lehetne gyűjteni őket (és nem együtt a terminológiával)*”. A nemmel válaszolt hallgatók nagy része nem használ CAT-eszközt, így nem tudja megítélni, hogy mennyire lenne hasznos ez a funkció.

Arra a két kérdésre, hogy milyen mértékben elengedhetetlen, hogy kreatív legyen a fordító egy frazéma megfeleltetése során, igen határozott választ adtak a fordítók. A válaszokat egy hatfokú skálán (0: egyáltalán nem, 5: a lehető leginkább) kellett bejelölni. Szembetűnő, hogy a 0, 1 és 2 lehetőségeket senki sem választotta. A válaszadók közel egyharmada 3-assal, közel egynegyede 4-essel, közel fele pedig egyértelműen 5-össel szavazott. Ebből kitűnik, hogy a kérdőív kitöltői mind úgy vélik, hogy a frazémák megfeleltetése magas fokú anyanyelvi és idegen nyelvi jártasságot, kreativitást, leleményt, valamint naprakész fordítói kompetenciát igényel a fordítótól. A skálán jelölt szavazatukat úgy indokolták, hogy „*A fordító a saját világmépen/értékrendjén/kreativitásán át szűri a FNY-i szöveget, vannak nyilvánvaló esetek, amikor mindig ugyanúgy kell megfeleltetni egy frazémát, de ha a FNY-i író nem túl kreatív, akkor a fordítónak kell annak lennie, hogy ne untassa az olvasót.*” „*A fordítás rendkívül nagy kreativitást igényel. Rengeteget lehet tanulni jó fordítói megoldásokból.*” „*A megfeleltetésnek odaillőnek kell lenni, de esetenként új dolgokat is kitalálhatunk, ez a nyelvvel dolgozók jutalma.*” A hallgatók részéről már kevésbé érkezett határozott igen válasz. A válaszokat nekik is ugyanazon a hatfokú skálán (0: egyáltalán nem, 5: a lehető leginkább) kellett bejelölni. Szembetűnő, hogy a hallgatók közel fele 4-essel, egyharmada 5-össel válaszolt. „*Kreatívnak kell lenni olyan szempontból,*

hogy ha van a frazémára CNY-i megfelelő, attól még nem biztos, hogy minden esetben be lehet illeszteni az adott szövegbe, valamint előfordulhat, hogy ha nincs CNY-i megfelelője, máshogy kell megközelíteni a kifejezés fordítását, ami több kreativitást és energiát igényelhet.” „Minél elvontabb egy kifejezés, annál nagyobb szükség van a fordító kreativitására és intuíciójára.” A hallgatói válaszokból szintén az tűnik ki, – a fordítók válaszaihoz hasonlóan – hogy a frazémák megfeleltetése magas fokú anyanyelvi és idegen nyelvi jártasságot, kreativitást, leleményt, valamint naprakész fordítói kompetenciát igényel, ha ez a hallgatónál még nem is annyira tudatos.

A frazémák megfeleltetéséhez használt forrásokra (nyomatott szótárak, online szótárak, nyomatott gyűjtemények, online gyűjtemények, online párhuzamos szövegek, online adatbázisok, saját kreatív megoldások, egyéb források) vonatkozó kérdéskor a fordítók több választ is meg tudtak egyszerre jelölni. Kiugróan magas (80% és feletti) eredményt hozott az online szótárak, az online párhuzamos szövegek és a saját kreatív megoldások választása. A válaszadók alig fele használt nyomatott szótárt, nyomatott gyűjteményt pedig ennél is kevesebben (22%). A hallgatók körében kiugróan magas (70 és 80% és feletti) eredményt hozott az online szótárak, az online párhuzamos szövegek és adatbázisok, továbbá a saját kreatív megoldások választása. Érdekes viszont, hogy a hallgatók sokkal kisebb mértékben támaszkodnak a nyomatott szótárakra és gyűjteményekre, mint a végzett fordítók (ennek egyik oka lehet, hogy 10 év különbség van az átlagos életkorban a két csoport között). A két csoport válaszaik rendkívül fontosak, és azt bizonyítják, hogy igenis érdemes volna a fordítói kreativitással és az online forrásokkal a frazémák fordításának szempontjából is foglalkozni, akár külön kutatások keretében is. Még ha a frazémák nem is feltétlenül képezik napjaink fordítástudományi kutatásainak fősodráját, a válaszok megoszlása egyértelműen mutatja, hogy igen nagy igény mutatkozik arra, hogy a lehető leggyorsabban – online – elérhető legyenek frazémagyűjtemények és frazéma-megfeleltetések, továbbá az egyéni fordítói kreativitás fontossága mindkét csoport válaszaik között előtérbe került.

Néhány korábbi kérdésre adott válaszban már szóba került a kontextus fontossága. A válaszadó fordítók több mint 80%-a szerint a szöveggörnyezet vizsgálata elengedhetetlen, segítséget nyújt egy frazéma megfeleltetése során. Tulajdonképpen olyan válasz nem is érkezett, amely figyelmen kívül hagyná a kontextust a frazéma megfeleltetésekor. Ezt azzal indokolták, hogy „főleg angolban rendkívül gyorsan születnek új idiómák, frazémák, ezért ember legyen a talpán, aki ezt tudja követni. Van, amikor a kontextus segít kibogozni, hogy mit jelenthet egy adott szókapcsolat, de persze olyan is van, hogy köze nincs hozzá, és akkor jöhetnek a szótárak/online források” vagy „önmagában egy frazéma nem biztos, hogy annak tűnik, csak a kontextus alapján érezzük, hogy „itt valami nem kerek” és tovább vizsgálódunk”. Ugyanerről a kérdésről a hallgatók szinte teljes mértékben ugyanúgy gondolkodnak, mint a fordítók. A válaszadók nagyjából 90%-a szerint elengedhetetlen a szöveggörnyezet, mert az segítséget nyújt egy frazéma megfeleltetése során. „A kontextus dönti el, hogy milyen stratégia alkalmazása célszerű a

fordításnál, és hogy a célnyelven milyen regiszterhez illő frazéma felel meg”, más szavakkal „minden szöveg saját környezetet ad egy-egy frazémának, ami árnyalt lehet jelentésben és fordításban is.”

Annak okát, hogy a fordító nem frazémaként ért egy frazémát, hanem szó szerint, a hallgatók többsége abban látja, hogy a fordító például „nem ismeri a szóösszetételt”, „szó szerint lefordítja, mert nem tudja a mögöttes jelentést”, vagy „ha nem értelmezi a szöveget, csak automatikusan fordít, akkor előfordulhat, hogy nem érzékeli a frazéma szerepét és a fordításnál eltolódnak a jelentések. Figyelmetlenség, tudás hiánya, sietség miatt is történhet.”

A fordítóknak szánt kérdőív talán legfontosabb kérdésénél a kitöltőknek az volt a feladata, hogy saját szavaikkal definiálják a frazémát. A felmérésben részt vevők több mint 80%-a úgy fogalmazott, hogy a frazéma egyszerűen állandósult szókapcsolat. Ki kell térni arra, hogy közülük csupán néhányan fejtették ki bővebben, hogy a frazéma „valamilyen konnotatív jelentést hordoz”, „olyan egységként működő szókapcsolat, amelyeknél a szókapcsolat jelentése eltér az egyes elemek denotatív jelentésétől”. Helytálló megfogalmazás volt az is, hogy a frazéma „a francia »expression imagée« nyomán »képszerű kifejezés« vagy köznyelvi metafora” vagy olyan „állandósult szókapcsolat (mots figés), amelynek jelentése nem származtatható az őt alkotó egyes szavakéból”.

Fontosnak tartottam lehetőséget biztosítani, hogy a kitöltésben részt vevő fordítók ne csak a szakmai kérdésekre adott válaszukkal járuljanak hozzá kutatásom eredményeihez, hanem fogalmazzanak meg egyéb, releváns kritikai észrevételeket is a kérdőívvel kapcsolatban. Sajnos kevesen éltek a lehetőséggel, viszont annál tanulságosabb következtetésekre jutottam. Az egyik kitöltő úgy nyilatkozott, hogy a frazémák iránti érdeklődés miatt felvett egy frazeológiai kurzust. Egy másik kitöltő megosztotta, hogy ha CAT-eszközzel fordít, a frazémákat kimondottan nem veszi fel a fordítómemóriába (TM), mert ezek a legsubjektívabban mérlegelendő elemek közé tartoznak a fordítás során. A hallgatóknak is biztosítottam lehetőséget, hogy ne csak a szakmai kérdésekre adott válaszukkal járuljanak hozzá kutatásom eredményeihez, hanem fogalmazzanak meg egyéb, releváns kritikai észrevételeket is, viszont ezzel a lehetőséggel nem éltek.

5. Összefoglalás

A fordítóknak és a fordítószakos hallgatóknak szánt, a frazémák ismeretét, használatát és fordítási nehézségét feltáró, személyre szabott két kérdőív elemzése értékes válaszokkal szolgált, a kutatás friss eredményeket hozott.

Annak ellenére, hogy a frazémák és megfeleltetések nincsenek a fordítástudományi kutatások fókuszában, egyfelől érdemes volna megpróbálni összekapcsolni őket a gépi fordítás és a mesterséges intelligencia nyújtotta előnyökkel. Másfelől ezáltal nagyobb lendületet kaphatna a frazémafordítás kutatása, ami a frazémák fordításáról szóló szakirodalom bővülését jelentené, így naprakészebb, fris-

sebb kutatásokból lehetne tájékozódni. Ez újabb lehetőségeket is jelenthetne a fordításoktatáson belül: ahogy a hallgatók is megfogalmazták, eddig kevés alkalmalammal tanultak a frazémákról, pedig a részükről volna rá igény; szerencsés volna, ha nagyobb figyelmet kapnának ezek a magas szintű kreativitást és fordítási kompetenciát igénylő, átvitt értelmű állandósult szókapcsolatok (Cacciari 1993: 27). Ez azért rendkívül fontos megállapítás, mert a 73 kitöltő túlnyomó többsége általánosan, röviden, csupán állandósult szókapcsolatként definiálta a frazémát, holott tudjuk, hogy sokkal többről van szó.

A felmérésekben részt vevő valamennyi kitöltő egyetért abban, hogy a frazémafordítás rendkívül összetett, magas fokú kreativitást igénylő feladat (Klaudy 2005: 57). Főleg akkor lehet magas szinten végezni, ha figyelembe vesszük, hogy a fordítás csapatmunka: lehet tanulni egymástól, még ha nem is vesszük fel közvetlenül a kapcsolatot (hallgatókra, gyakorló fordítóra és fordításkutatókra ez egyaránt vonatkozik). Kiemelendő a visszajelzés fontossága: ebben a felgyorsult világban is meg kell teremteni a lehetőséget, hogy a hallgató és a fordító több visszajelzést kapjon a munkájáról, főleg abban az esetben, ha olyan komplex fordítási feladattal kell megbirkóznia, mint a frazémák megfeleltetése.

Főleg a fiatalabb fordítói generáció válaszaiból kiindulva a felgyorsult, folyamatosan változó világban, a technológia rohamos fejlődése miatt kiemelt fontosságú volna a fordítói kreativitással és az online forrásokkal a frazémák fordításának szempontjából is foglalkozni: akár új, önálló kutatások keretében, akár újabb kurzusok meghirdetésével is.

Zárásként két megállapítást tehetünk a két kérdőív válaszait figyelembe véve: egyfelől a frazémáknak és a megfeleltetéseiket kísérő fordító eljárásoknak nagyobb hangsúlyt kell kapniuk az oktatásban, másfelől a hallgatók nem ismerték fel a szakmai kérdőívek kitöltésében (és később a sajátjuk összeállításában) rejlő lehetőséget. A modern kori kutatási módszerek ismerete és alkalmazása mind a kutatóknak, mind pedig a kutatásban részt vevő interjúalanyoknak hasznos módszertanilag, nem említve a fordítástudományi eredmények további bővülését: ezáltal újabb lépés tehető az önálló diszciplínává válás felé.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani a kitöltésben részt vevő számos fordításkutatóknak, oktatóknak, nyelvi szakembernek és a magyarországi fordítók érdekvéköpi vezetői szervezeteinek, továbbá szeretném kiemelni az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Fordító- és Tolmácsképző Tanszék oktatóit, hallgatóit és munkatársait, akik továbbították és kitöltötték a kérdőívemet, ezzel hasznos és tanulságos következtetésekhez segítve a kutatásom során. Külön köszönet illeti Dr. Robin Edina tanárnőt és Dr. Barta Péter tanár urat. A kérdőívek és az elemzésükből készült jelen tanulmány szakmai segítségükkel és iránymutatásukkal nyerték el végleges tartalmukat és formájukat.

Irodalom

- Bárdosi V. 1997. *Francia–magyar szólásszótár*. Budapest: Corvina Könyvkiadó.
- Bárdosi V. 2015. *Szólások, közmondások eredete*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Cacciari, C. 1993. The place of idioms in a literal and metaphorical world. In: Cacciari, C., Tabossi, P. (eds) 1993. *Idioms*. New York: Psychology Press.
- Forgács T. 2004. *Magyar szólások és közmondások szótára – Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemlélve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács T. 2007. *Bevezetés a frazeológiába: a szólás- és közmondáskutatás alapjai. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 69*. Budapest: Modern Filológiai Társaság–Tinta Könyvkiadó.
- Fóris Á. 2008. *Kutatásról nyelvészeknek. Bevezetés a tudományos kutatás módszertanába*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Földes Cs. 1987. *Magyar–német–orosz beszédfordulatok. (A három nyelv azonos jelentésű állandósult szókapcsolatai)*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Klaudy K. 2005. Általános fordítástechnika idegen nyelvről magyarra. Módszertani útmutató a tantárgy oktatásához. *Modern Nyelvoktatás* 11. évfolyam 1. szám. 57–64.
- Klaudy K. 2006. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K., Kovács M. 2016. Frazeologizmusok a szótárban és a fordításban – a fordítói kreativitásról. In: Bárdosi V. (szerk.) *Frazeológia. Az emberi világkép tükrözője*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 119–129.
- Kovács M. 2016. *A frazeológiai univerzálék fordítási aspektusai és üzenetközvetítő szerepe európai uniós kontextusban*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK.
- Makkai Á., Kontra M. 1987. *Angol/amerikai idiomatikus szólások és kifejezések tára*. Budapest: International House.
- Makkai Á. et al. 1995. *A Dictionary of American Idioms*. (3rd edition) Hauppauge, New York: Barron's Educational Series.
- Maylath, B. 2013. Current Trends in Translation. *Communication and Language at Work* Vol. 2. Issue 2. 41–50.

1. Melléklet A fordítói kérdőív kérdései

- A kitöltő életkora
- Hány éve van a fordítószakmában?
- Hány nyelvpárban fordít? Ha csak egy irányban, kérem, azt is jelölje (pl. EN↔HU, DE→HU).
- Melyik nyelv(ek)ről fordít magyarra?
- Van fordítói végzettsége? Ha igen, kérem, a legmagasabbat jelölje be.
 - nincs
 - országos fordítóvizsga
 - mesterképzés
 - specializáció
 - szakirányú továbbképzés
 - doktori fokozat
 - egyéb
- Fordítás során mennyire tudatosan alkalmazza az átváltási műveleteket (pl. összevonás, felbontás, betoldás, kihagyás, kompenzálás stb.)? Kérem, fejtse ki röviden.
- Fordítás során milyen nehézségekbe ütközött/ütközik, ha egy frazémát azonosít a FNY-ben? (Példák frazémára: nyélbe üt, bedobja a törölközőt, unja a banánt stb.) Kérem, hozzon példát a személyes tapasztalataiból.
- Ha a FNY-ben van frazéma, milyen módszerekkel, választási lehetőségekkel lehet ezeket megfeleltetni? Kérem, fejtse ki röviden.
- Hogyan dönti el, hogy egy FNY-i frazéma megfeleltetésekor milyen módszert alkalmaz? Kérem, fejtse ki röviden.
- Mi alapján dönt úgy, hogy frazémát alkalmaz a CNY-ben, ha a FNY-ben nincs frazéma? Kérem, fejtse ki röviden.
- A fordítókat számos alkalommal éri pozitív és negatív kritika is. Előfordult-e Önnel, hogy bármilyen, frazémákkal (és megfeleltetéseikkel) kapcsolatos visszajelzést kapott (pl. lektoroktól, olvasóktól)? Ha igen, kérem, fejtse ki röviden a következő kérdésnél.
 - igen
 - nem
- Amennyiben az előző kérdésre igennel válaszolt, kérem, válaszát itt fejtse ki röviden.

- Van-e felelőssége a fordítónak abban, hogy a fordítás által új frazémák kerülnek be és honosodnak meg a CNY-ben? Ha igen, kérem, röviden indokolja meg.
 - igen, van felelőssége
 - nem, nincs felelőssége
- Amennyiben az előző kérdésre igennel válaszolt, kérem, válaszát itt fejtse ki röviden.
- Mindig ugyanúgy feleltet meg egy többször előforduló FNY-i frazémát?
 - igen
 - többnyire
 - ritkán
 - nem
- Ugyanúgy jár el, amennyiben CAT-eszközt (pl. MemoQ, Trados stb.) használ?
 - nem használok CAT-eszközt, viszont mindig ugyanúgy feleltetem meg ugyanazt a frazémát
 - nem használok CAT-eszközt, és ugyanazt a frazémát sem feleltetem meg mindig ugyanúgy
 - igen, használok CAT-eszközt, ezért mindig ugyanúgy feleltetem meg ugyanazt a frazémát
 - igen, használok CAT-eszközt, de ugyanazt a frazémát nem feleltetem meg mindig ugyanúgy
- Milyen mértékben lehet kreatív és/vagy kell kreatívnak lennie a fordítónak egy frazéma megfeleltetése során? Kérem, válaszát egy 0-tól 5-ig terjedő skálán jelölje. (0: egyáltalán nem, 5: a lehető leginkább)
 - 0
 - 1
 - 2
 - 3
 - 4
 - 5
 - Kérem, az előző kérdésre adott válaszát (számot) itt indokolja meg röviden
- Milyen forrásokra támaszkodik egy frazéma megfeleltetése során? Többet is jelölhet.
 - nyomtatott szótárak
 - online szótárak
 - nyomtatott gyűjtemények
 - online gyűjtemények
 - online párhuzamos szövegek
 - online adatbázisok
 - saját (kreatív) megoldások
 - egyéb

- Ön szerint egy frazéma megfeleltetése során milyen mértékben segít a (frazémát körülvevő) kontextus? Kérem, választát egy 0-tól 5-ig terjedő skálán jelölje. (0: egyáltalán nem, 5: a lehető leginkább)
 - 0
 - 1
 - 2
 - 3
 - 4
 - 5

○ Kérem, az előző kérdésre adott választát (számot) itt indokolja meg röviden.
- Ön hogy definiálná saját szavaival a frazémát? Kérem, fejtse ki röviden.
- Amennyiben bármelyik kérdéssel kapcsolatban van meglátása vagy szívesen kifejtené bővebben a választ, itt meg tudja tenni. Ebben az esetben kérem, hogy a kérdés számának feltüntetése után fogalmazza meg gondolatait.

2. Melléklet

A hallgatói kérdőív kérdései

- A kitöltő életkora
- Melyik nyelvpárban végzi a képzést?
- Milyen formában végzi a képzést (fordító és tolmács MA, szakirányú továbbképzés stb.)?
- Fordítás során mennyire tudatosan alkalmazza az átváltási műveleteket (pl. összevonás, felbontás, betoldás, kihagyás, kompenzálás stb.)? Kérem, fejtse ki röviden.
- Mikor hallott először a „frazéma” kifejezésről? (Példák frazémára: nyelvbe üt, bedobja a törölközőt, unja a banánt stb.) Kérem, fejtse ki röviden.
- A képzés során milyen mélységben foglalkoztak/foglalkoznak a frazémákkal?
- A képzés során milyen frazémafordítási eljárásokkal/gyakorlatokkal találkozott (eddig)?
- Elegendő ismeretre tett szert a frazémákról a képzés során?
 - igen
 - többnyire
 - kevésbé
 - nem

- Mennyire tartja szükségesnek, hogy a képzés során a frazémákról is tanuljon? Kérem, válaszát egy 0-tól 5-ig terjedő skálán jelölje. (0: egyáltalán nem, 5: a lehető leginkább)
 - 0
 - 1
 - 2
 - 3
 - 4
 - 5
- Fordítás során milyen nehézségekbe ütközött/ütközik, ha egy frazémát azonosít a FNY-ben? (Példák frazémára: nyelvbe üt, bedobja a törölközőt, unja a banánt stb.) Kérem, hozzon példát a személyes tapasztalataiból.
- Ha a FNY-ben van frazéma, milyen módszerekkel, választási lehetőségekkel lehet ezeket megfeleltetni? Kérem, fejtse ki röviden.
- Hogyan dönti el, hogy egy FNY-i frazéma megfeleltetésekor milyen módszert alkalmaz? Kérem, fejtse ki röviden.
- Mi alapján dönt úgy, hogy frazémát alkalmaz a CNY-ben, ha a FNY-ben nincs frazéma? Kérem, fejtse ki röviden.
- A fordítókat számos alkalommal éri pozitív és negatív kritika is. Előfordult-e Önnel, hogy bármilyen, frazémákkal (és megfeleltetéseikkel) kapcsolatos visszajelzést kapott (pl. lektoroktól, olvasóktól)? Ha igen, kérem, fejtse ki röviden a következő kérdésnél.
 - igen
 - nem
- Amennyiben az előző kérdésre igennel válaszol, kérem, válaszát itt fejtse ki röviden.
- Van-e felelőssége a fordítónak abban, hogy a fordítás által új frazémák kerülnek be és honosodnak meg a CNY-ben? Ha igen, kérem, fejtse ki röviden a következő kérdésnél.
 - van
 - nincs
- Amennyiben az előző kérdésre igennel válaszolt, kérem, válaszát itt fejtse ki röviden.
- Mindig ugyanúgy feleltet meg egy többször előforduló FNY-i frazémát?
 - igen
 - ritkán
 - többnyire
 - nem

- Ugyanúgy jár el, amennyiben CAT-eszközt (pl. MemoQ, Trados stb.) használ?
 - nem használok CAT-eszközt, viszont mindig ugyanúgy feleltetem meg ugyanazt a frazémát
 - nem használok CAT-eszközt, és ugyanazt a frazémát sem feleltetem meg mindig ugyanúgy
 - igen, használok CAT-eszközt, ezért mindig ugyanúgy feleltetem meg ugyanazt a frazémát
 - igen, használok CAT-eszközt, de ugyanazt a frazémát nem feleltetem meg mindig ugyanúgy
- Célszerűnek tartja-e, hogy a CAT-eszközök használata során a fordítói rács mellett a találatoknál megjelenjen, hogy az adott kifejezés frazéma (pl. felső indexben PHR)? Kérem, fejtse ki röviden.
- Milyen mértékben lehet kreatív és/vagy kell kreatívnak lennie a fordítónak egy frazéma megfeleltetése során? Kérem, válaszát egy 0-tól 5-ig terjedő skálán jelölje. (0: egyáltalán nem, 5: a lehető leginkább)
 - 0
 - 1
 - 2
 - 3
 - 4
 - 5
- Kérem, az előző kérdésre adott válaszát (számot) itt indokolja meg röviden.
- Milyen forrásokra támaszkodik egy frazéma megfeleltetése során?
 - nyomtatott szótárak
 - online szótárak
 - nyomtatott gyűjtemények
 - online gyűjtemények
 - online párhuzamos szövegek
 - online adatbázisok
 - saját (kreatív) megoldások
 - egyéb
- Ön szerint egy frazéma megfeleltetése során milyen mértékben segít a (frazémát körülvevő) kontextus? Kérem, válaszát egy 0-tól 5-ig terjedő skálán jelölje. (0: egyáltalán nem, 5: a lehető leginkább)
 - 0
 - 1
 - 2
 - 3
 - 4
 - 5

- Kérem, az előző kérdésre adott válaszát (számot) itt indokolja meg röviden.
- Ön szerint van-e olyan eset, amikor a fordító nem frazémaként ért egy frazémát (hanem szó szerint) a fordítási tevékenység során?
 - igen
 - nem
- Amennyiben az előző kérdésre igennel válaszol, kérem, válaszát itt fejtse ki röviden.
- Amennyiben bármelyik kérdéssel kapcsolatban van meglátása vagy szívesen kifejtene bővebben a választ, itt meg tudja tenni. Ebben az esetben kérem, hogy a kérdés számának feltüntetése után fogalmazza meg gondolatait.

Shakespeare, Austen and Audiovisual Translation

(Sapienza Egyetem, Róma, 2022. június 30. – július 2.)

Juhász-Koch Márta, Sereg Judit

E-mail: juhaszkochmarta@gmail.com

E-mail: sereg.judit@btk.elte.hu

A 2022. június 30. és július 2. között tartott *Shakespeare, Austen and Audiovisual Translation* konferencia a római Sapienza Egyetemen igazi felüdülést jelentett a COVID óta egyre többször az online térbe kerülő fordítástudományi konferenciák sorában.

Rómánál jobb helyszínt keresve sem találhattunk volna arra, hogy összegyűjünk egy izgalmas, az irodalom, a fordítás és a filmek szerelmeseinek szóló eszmecsere. Ez a résztvevők számán is meglátszott: a két és fél napos konferencián szinte végig tele volt a közel 50 fős terem.

Június 30-i megnyitóján a szervező, Irene Ranzato és Luca Valleriani elmondták, hogy régóta szeretnék volna megszervezni ezt a konferenciát, és örömeiket, hogy ez végre sikerült, ráadásul ilyen lelkes közönséggel, le se tagadhatták volna. Ez a lelkesedés érződött a konferencia minden résztvevőjén. Az előadásokat mindenki érdeklődéssel követte, és kérdésekben, építő kritikákban és gondolatébresztő hozzászólásokban sem volt hiány. Mindvégig érezhető volt, hogy itt bizony nagyon hasonló gondolkodású szakemberek jöttek össze, akik ha nem is gondolkodnak mindenről ugyanúgy, egyformán lelkesednek a szépirodalom és a jó filmek iránt.

Két és fél nap alatt csaknem harminc előadást láhattunk-hallgathattunk meg, és igazi audiovizuális fordítási konferenciaként az előadások bővelkedtek videóban, izgalmas kulturális példákban és humorban is. Az első napon Irene Ranzato és Luca Valleriani egy, az audiovizuális fordítás és a filmadaptációk sokféleségét remekül bemutató videóválogatása után a konferencia nyitóelőadását Carol O’Sullivan tartotta a Bristol Egyetemről, akinek 2011-es monográfiája, a *Translating Popular Film* az audiovizuális fordítás kutatásának egyik alapműve. Előadásában a *Cyrano de Bergerac* 1990-es filmváltozatának angol feliratáról beszélt, melynek különlegessége, hogy Anthony Burgess eredetileg színpadi előadásra szánt

fordításai alapján készült. Az előadásban érdekes észrevételeket hallhattunk arról, hogyan változik meg egy színdarab szövege a színpad és a film médiuma közti váltás során, és hogy milyen az, amikor egy szépiró vállalkozik filmfordításra.

A délelőtti szekció izgalmas és a távol-keleti téma miatt is különleges előadásában Yuki Nakamura Shakespeare Machbetjének japán parafrázisát, a *Throne of Blood*-ot mutatta be a közönségnek, a film feliratait vizsgálta két változatban. Az előadás különlegessége az volt, hogy megmutatta, hogyan tér vissza a japán adaptáció angol fordítása az eredeti, shakespeare-i szöveg jellemzőihez, miközben a japán szöveg maga lényegesen eltér attól. Az előadás felvetette az eredetiség és a kanonizáció kérdéseit is, hogy hol van a határ adaptáció és interpretáció között, és hogy mennyire „viseli el” a nézőközönség azt, ha kanonikussá vált művekbe komolyan belenyúlnak egy filmadaptáció alkotói.

A délelőttöt Valentina Vetri rendkívül élvezetes előadása zárta, amelyben Dickens *Karácsonyi énekének* filmadaptációiról és azok fogadtatásáról beszélt a közönségnek. Érdekes módon mutatta be, hogy a nézői reakció komolyan eltérhet akár az országtól függően is. Kitért rá, hogy Olaszországban általában nagy sikert arattak az olyan humoros változatok, mint a *Scrooged* (magyarul *Szellemes karácsony*), míg a legfrissebb, BBC által készített sorozat, mely jobban megmutatta Dickens eredetileg sötétebb hangvételét, bukásnak számított az országban. Az előadásban fontos kérdésként merült fel, hogy vajon az, hogy egy népszerű műhöz milyen kollektív emlékek kötődnek egy adott kultúrában, befolyásolja-e egy adott adaptáció megítélését abban a kultúrában, és ennek milyen hatása lehet a fordításra.

Saját előadásunk az adaptációk didaktikai lehetőségeit járta körül, de később sokan hivatkoztak ránk, mivel felvázoltuk az adaptációk három fő típusát (transzpozíció, kommentár és analógia) Wagner (1975) alapján, amely felosztás remekül alkalmazható mindenfajta filmadaptáció vizsgálatára. A délutáni szekcióból két előadás emelkedett ki. Vincenza Minutella a *Rómeó és Júlia* filmadaptációinak fordítása kapcsán beszélt arról, hogy az olasz szinkronizálásnál szinte sosem tekintik kanonikusnak az adaptált művek műfordításait. Baz Luhrmann 1996-os *Rómeó és Júliájának* szinkronfordításában például modernizálták a nyelvet, bár a modern környezetbe helyezett történet angolul teljes mértékben követte a shakespeare-i eredeti szövegét. Az olasz szinkron írásánál azonban úgy vélték, ez csak zavarná a célközönséget (ez esetben egy fiatal, 15–25 éves réteget), és a nyelvet a filmhez hasonlóan egészen modern köntösbe öltöztették. Hasonlóan izgalmas és interkulturális szempontból különleges volt a szintén egy *Rómeó és Júlia* feldolgozást vizsgáló előadás, melyben Fabio Ciambella a szingapúri *Chicken Rice Wars* című, internetre szánt film fordítását és többnyelvűségét mutatta be. A történet a klasszikust napjaink Szingapúrjába helyezte, ahol a két család közti konfliktust az indítja el, hogy melyik családnak jobb a tyúkhúsleves-receptje.

A konferencia második napjának nyitóelőadását a barcelonai Pompeu Fabra Egyetemről érkezett Patrick Zabalbeascoa tartotta Nabokov *Lolitájának* két filmadaptációjáról. Az előadás gondolatébresztő kérdések sorára fűzte fel Kubrick

1962-es és Lyne 1997-es adaptációjának bemutatását. A karizmatikus prezentáció élesen szembeállította a két művet: Kubrick rendezése egy iróniával, paródiával átítatott mű mind vizualitását, mind filmszövegét tekintve, a Lyne-féle *Lolita* azonban végig szerelmi történetként mutatja be a cselekményt, és a 12 éves kislányt *femme fatale*-szerű csábítóként ábrázolja. Spanyol és német nyelvű példákon keresztül megtudhattuk, hogy az iróniát, a narrátor megbízhatatlan narrációját az audiovizuális fordításoknak nem mindig sikerült átadnia, ami még a Kubrick-féle rendezést is morálisan vitatottá tette. A műnek és feldolgozásainak megosztó természetét remekül szemléltették a közönség soraiban megfigyelhető reakciók az előadás közben, valamint az, hogy a prezentációt követő vita során nem született konszenzus arról, hogy Nabokov klasszikusa miről is szól valójában.

Az audiovizuális fordítás kutatásában a kezdetektől fogva nagy szerepet játszottak a cenzúrával kapcsolatos megfontolások, így nem meglepő módon a konferencián is hallhattunk olyan előadást, amely során irodalmi klasszikusok cenzúrázott adaptációit ismerhettük meg. Ilyen prezentáció volt a délelőtti szekcióban a Baszkföldi Egyetem kutatójának, Olaia Andaluz-Pinedónak az előadása is. Témája Arthur Miller *A salemi boszorkányok* című drámája volt, amely, mivel Spanyolországban elsőként a Franco-rezsim alatt mutatták be, átesett az akkor hatályos törvény által előírt cenzúrafolyamaton. Andaluz-Pinedo a rezsim alatt született drámafordítás szövegét hasonlította össze az 1996-os amerikai filmadaptáció spanyol nyelvű szinkron- és feliratfordításával. Azt vizsgálta, hogy azok a szexualitással, politikával és vallással kapcsolatos utalások, melyeket a drámafordításban annak idején cenzúráztak, hogyan jelentek meg a modern filmadaptáció spanyol fordításában.

A délutáni szekcióban kissé más műfajú klasszikusokról hallhattunk érdekes előadásokat. A fantasy-rajongók és a videójátékok szerelmesei számára igazi csemegét jelentett Katarzyna Stępień előadása, aki a mára világhírűvé vált *A vaják* című lengyel könyvsorozat alapján készült videójátéksorozatot és a Netflix által gyártott filmsorozat-adaptációt hasonlította össze abból a szempontból, hogy az egyes multimédiás feldolgozások hogyan befolyásolják az eredeti regények megítélését. Megállapította, hogy a többféle adaptáció együttesen létrehozott egy „véletlenszerű” narratívát *A vaják*-kultuszban, ami részben annak is köszönhető, hogy az internet és a közösségi média hétköznapivá válásával a befogadók tulajdonképpen már nem csak olvasói, nézői és „gémer” szerepet töltenek be, hanem az adaptációkészítés kreatív folyamatához is hozzájárulnak.

A harmadik nap talán kissé lassabban indult, minden bizonnyal azért is, mert előző este hosszúra nyúltak a beszélgetések a konferenciavacsorán, amely során a konferencia kötöttebb témái mellett sok minden más is szóba került – nem utolsósorban például az, hogy Rómában miért folyik a víz folyamatosan a nyilvános kutakból, valamint hogy a vacsorán felszolgált élenkpiros gránátalmamagokkal díszített napsárga limoncellós tiramisu vajon csak a külföldiek számára érződik-e ilyen döbbenetesen magas alkoholtartalmú desszertnek. Izgalmas témát boncolgatótt Davide Passa előadása, aki a queer-nyelv sajátosságait és azok fordítási meg-

oldásait vizsgálta a *The Boys in the Band* című amerikai film olasz szinkronjában. Említést érdemel még Paweł Aleksandrowicz előadása, aki olyan témával foglalkozott, amely szervesen kapcsolódott több korábbi előadáshoz is. Azt a kérdést vetette fel, hogy mennyire lehet/kell felhasználni egy filmadaptációnál a már létező műfordítást, mennyire engedhető meg ennek teljesen figyelmen kívül hagyása, vagy hol lehet valamiféle középutat találni két, különböző médiumra szánt, mégis szervesen összekapcsolódó fordítás között.

A Sapienzán rendezett konferencia remek példa arra, hogy van létjogosultsága a hagyományosabb témákkal és területekkel foglalkozó konferenciáknak. A műfordítás, a klasszikusok és a „hagyományos” filmfordítás témái gyakran már kiszorulnak a manapság divatos, mesterséges intelligenciával, gépi fordítással és hasonló modern vívmányokkal foglalkozó eseményekről, de ez a konferencia megmutatta, hogy ha egy téma, legyen bármilyen klasszikus, a mai napig meg tudja mozdítani a kutatókat, az eszmecserék épp olyan izgalmasak lehetnek, mint a ChatGPT fordítás jövőjére gyakorolt hatásáról szóló kerekasztal-beszélgetések.

Irodalom

Wagner, G. A. 1975. *The Novel and the Cinema*. Teaneck: Farleigh Dickinson University Press.

Room for (Ex)Change in T&I Training

(Palacký Egyetem, Olmütz, Csehország 2022. november 11–12.)

Szentirmay Piroska

E-mail: szentirmay.piroska@gmail.com

2022. november 11–12. között a csehországi Olmützben a Palacký Egyetem Anglisztikai és Amerikanisztikai Tanszékének Fordítási és Tolmácsolási Csoportja hatodik alkalommal rendezte meg az Olmützi Fordítási és Tolmácsolási Fórumot (Translation and Interpreting Forum Olomouc – TIFO) „*Room for (Ex)Change in T&I Training*” címmel. A szervezők legfőbb célja a konferenciasorozattal, hogy alkalmat teremtsenek a találkozásra és eszmecserére mindazok számára, akik bármilyen módon, de kapcsolódnak a fordítás- és tolmácsolás területéhez, legyenek akár oktatók vagy hallgatók, profi fordítók vagy tolmácsok, szakmai szervezetek vagy a nyelvi ipar szolgáltatói, ideértve a támogató eszközöket és technológiát fejlesztő vállalatokat is.

A 2011-ben indított konferenciasorozat programja minden alkalommal a nyelvi közvetítésen belül egy adott témához igazodik. 2022-ben már a harmadik alkalommal került előtérbe a képzés területe, de az idei konferencián például olyan megközelítésben, hogy miként hatnak a piaci igények, illetve a technológia fejlődése a képzési programokra. A legutóbbi világpolitikai fejlemények is megjelentek az előadások témái között, így szó esett azoknak a tolmácsoknak a munkakörülményeiről is, akiknek a közreműködésére hirtelen megnőtt az igény az ukrajnai menekültek fogadása miatt. Számos előadó kutatása kapcsolódott a jogi szakfordításhoz, valamint a modern technológiához is. Külön szekció foglalkozott gépi fordítással és utószerkesztéssel, de volt olyan előadás is, amely a tolmácsok munkájában megjelenő digitális technológia kutatásával foglalkozott. Elmondható, hogy az előadások megoszlása a fordítás- és tolmácsolástudomány között kiegyensúlyozott volt. A szervezők a korábbi évekhez hasonlóan, sikerrel hívtak meg olyan neves szakembereket a plenáris előadásokra, akik a konferenciára jelentkezők érdeklődésére számot tarthattak, és a rendezvény színvonalának meghatározói voltak mindkét tudományágban.

Hivatkozás: Szentirmay P. 2023. Room for (Ex)Change in T&I Training (Palacký Egyetem, Olmütz, Csehország 2022. november 11–12.). *Fordítástudomány* 25. évf. 1. szám. 103–108.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.25.1.7>

A Fórumon 15 országból vettek részt előadók, összesen 39, országonként általában egy-két előadással. A magyar fordítás- és tolmácsolástudományi kutatások bemutatásaként három előadás hangzott el, ennél nagyobb számban természetesen a házigazda Csehország és a szomszédos Szlovákia szerepelt az Amerikai Egyesült Államok, Ausztria, az Egyesült Arab Emírségek, Lengyelország, Nagy-Britannia, Olaszország, Spanyolország, Svájc, Svédország, Szlovénia, Törökország és Ukrajna mellett. Az előző TIFO 2019 konferencia után (Ugrin 2020) magyar kutatók immár második alkalommal vettek részt a nemzetközi eseményen.

Az idei Fórum egyik újdonsága volt, hogy a kétnapos konferenciaprogramot szintén két napra elosztott műhelymunka előzte meg. A három workshop kihangsúlyozta a 2022-es TIFO konferencia három fókuszát: a fordító- és tolmácsolás mellett a technológiai fejlődésnek is köszönhetően teret nyerő korpusznyelvészet szerepét és a jogi szakterület kihívásait. A műhelybeszélgetéseknek szentelt két nap – a már korábbi évek során hagyománnyá vált – rövid városnézéssel és a konferenciára érkező résztvevők fogadásával ért véget.

A magyar fordítás- és tolmácsolástudományt a konferenciabeszámoló készítőjén kívül három oktató-kutató képviselte előadóként a Szegedi Tudományegyetemről: Lesznyák Márta, Bakti Mária és Sermann Eszter.

A konferenciát a Palacký Egyetem nemzetközi kapcsolatokért felelős rektorhelyettese, Jiří Stavovčík nyitotta meg, majd az első plenáris előadás következett. *The long and winding road from translator competence to expertise* címmel tartott prezentációjában Catherine Way, a spanyolországi Granada Egyetem oktatója és kutatója azt a kérdést járta körül, hogy miben különbözik a fordítói kompetencia és a fordítói szaktudás.

Catherine Way előadásában azokból a legjelentősebb nehézségekből indult ki, amelyekkel a fordítóképzés oktatói találkozhatnak. Kiemelte az élethosszig tartó tanulási készség jelentőségét, amelynek köszönhetően a hallgatók nemcsak tanulni tanulnak meg, hanem a kritikus gondolkodást is elsajátítják. Fontosnak tartja, hogy az oktatók tisztában legyenek azzal is, milyen elvárásokkal, célokkal érkeznek a hallgatók a fordítóképzésre. Ugyanakkor elengedhetetlen, hogy a hallgatók aktívan vegyenek részt az órákon, ami a szemináriumok dinamikájának növelésével érhető el. A fordítói szaktudáshoz nélkülözhetetlenek olyan készségek is, amelyekre még mindig kevés figyelmet fordítanak a fordítóképzésben, pedig a professzionális nyelvi közvetítő eszköztárából nem hiányozhatnak. Way példaként hozta az Európai Unió Fordítási Főigazgatósága European Master's in Translation (EMT) szakértői csoportjának legfrissebb, 2022-ben kiadott Kompetencia Keretrendszerét, azon belül is főleg a 21. készségként megfogalmazott puha készségeket (*soft skills*), amelyek az időbeosztásra, a határidők tartására vonatkoznak; a 22. készségcsoportot, amely a munkamennyiség, kognitív terhelés, stressz és kritikus szakmai helyzetek kezelését foglalja magába; valamint a folyamatos önértékelést elősegítő 26. készségkészletet, amely nemcsak az egész életen át tartó tanulás fontosságának elismerését tartalmazza, hanem a személyes stratégiák és az együttműködő tanulás által létrejött kompetenciák és készségek frissítését és fejlesztését is.

A fordítói készségek és a fordítói szaktudás közötti különbség sokat vitatott terület. Egyes vélemények szerint a szaktudás abban különbözik a kompetenciától, hogy az előbbi alatt az átlagon felüli és kiemelkedő szakterületi ismereteket értjük. Mások szerint a szaktudás elsősorban nem az, amikor a rutinproblémák megoldására használjuk ismereteinket, hanem egyfajta képesség az újonnan felmerülő, vagy váratlan problémák hatékony kezelésére, valamint ezeknek a tapasztalatoknak a hasznosítása a folyamatos fejlődés érdekében. Az előadó kiemelte, hogy a fordítóképzésnek kulcsszerepe van a jövő szakembereinek nevelésében, hiszen a kezdő és tapasztalt szakemberek között a kognitív folyamatok minden területén felfedezhetők a különbségek.

A képzés során az oktatóknak olyan körülményeket kell kialakítaniuk, amelyek egyfajta irányított döntéshozatali folyamatnak teremtik meg a feltételeit. A jól felépített tantermi tevékenységeknek konstruktív oktatói visszajelzésekkel kell párosulniuk annak érdekében, hogy a szaktudás eléréséhez nélkülözhetetlen tudatos gyakorlás (*deliberate practice*) beépüljön a hallgatók fejlődési folyamataiba. Mivel a kompetenciák teljes körére kiterjedő szisztematikus fejlődés és tudatos gyakorlás vezetnek a szakértelemhez, a fejlődési folyamat meghatározó eleme a kintartás. Ebben a folyamatban az oktatókra is felelősség hárul, amikor a hallgatók gyengeségeit és erősségeit igyekeznek azonosítani, mert ezekre konstruktív megoldási javaslatokat kell adniuk, ugyanakkor törekedniük kell arra, hogy kézben tartsák azokat a folyamatokat is, amikor a hallgatók egymás között értékelik saját teljesítményüket és osztják meg tapasztalataikat.

Az első plenáris előadás után kétrészes panelbeszélgetés következett Ladislav Hlavatý, a cseh RWS Csoport fordítójával és szenior nyelvi mérnökével, Iva Paráková szabadúszó fordítóval és tolmáccsal, nyelvtanárral, Pavol Šveda gyakorló tolmáccsal, a szlovákiai Comenius Egyetem tolmácsoktatójával, Elisabet Tiselius konferenciatolmáccsal, a Stockholmi Egyetem tolmácsoktatójával, Catherine Way fordításkutatóval és a Granadai Egyetem fordításoktatójával, valamint Federico Zanettinnel, aki nemcsak politológus, médiaszakértő, hanem korpuszkutató is, valamint a Perugiai Egyetem fordításoktatója. A résztvevők olyan kérdésekre keresték a választ, hogy milyen új trendeket, fejlődési folyamatokat, eltolódásokat tapasztaltak meg személyesen a fordítás és tolmácsolás területén az utóbbi időben, miként jelenthet a felsőoktatás hozzáadott értéket a fordító- és tolmácsszakmának, és milyen szerepe lehet a nyelvi ipar érintettjeinek a fordító és tolmácsszakma formálásában.

A kerekasztalt követő ebédszünet után került sor a konferencia második plenáris előadására *Corpora, categorization and news translation* címmel, a 2022-ben megjelent *The Routledge Handbook of Translation and Methodology* (Zanettin és Rundle 2022) társszerkesztőjének, Federico Zanettinnek az előadásában, aki a kézikönyv korpusznyelvészetet bemutató címszavából kiindulva (Silvia Bernardini és Adriano Ferraresi 2022) mutatta be a fordítástudományban alkalmazott korpuszok típusait, a háttérben meghúzódó elméleti megfontolásokat, valamint azokat az eszközöket, amelyek a fordítások vizsgálatát lehetővé teszik a korpuszok segít-

ségével, mint pl. a konkordanciák, szócsoportok, kollokációk és kolligációk, gyakorisági listák, illetve kulcsszavak keresése, valamint n-grammok. Az előadó kiemelte, hogy a korpusznyelvészet nem önmagáért létező fordításkutatási módszer, hanem olyan megközelítés, amelynek kvalitatív és kvantitatív perspektívái egyaránt vannak. Különösen részletesen mutatta be Harvey Sacks társalgáselemzés (*conversation analysis* – CA) elméletét, valamint Leudar és munkatársai résztvevőkategorizálás-elemzés (*Membership Categorization Analysis* – MCA) elméletét. Ez utóbbi azoknak az eljárásoknak a formai vizsgálatára vonatkozik, amelyek segítségével az emberek nemcsak a többi embert, hanem azok cselekedeteit is értelmezik. Ezek az elméletek a hírszövegek fordításában is relevánsak, amikor a politikai diskurzuson belül a társadalmi kategóriákat kifejező fogalmak kapcsán meghozott fordítói döntések eltolódást okoznak.

A délutáni plenáris előadást az egyéni prezentációknak teret adó szekcióülések követték. Egyszerre három szekció közül választhattak a konferencia résztvevői, majd egy rövid kávészünet után újból három szekcióra került sor, szekciónként mindig három előadással. A moderátoroknak köszönhetően az előadások közötti átjárhatóságot a meghirdetett időpontok pontos betartása tette lehetővé. Az első szekciók a jogi szakfordítás, a fordító- és tolmácsolás regionális perspektívái, valamint a nyelvi iparral történő együttműködés témái köré csoportosultak. Az SZTE kutatócsoportja, Lesznyák Márta, Bakti Mária és Sermann Eszter a jogi szakfordítással foglalkozó szekcióban mutathatták be a PACTE-csoport kompetenciamodelljén alapuló kutatási eredményeiket *The role of source language competence and subject knowledge in legal translation* címmel. A jogi szakfordítás témája a második szekciósorozatban is folytatódott, egy másik szekció a tolmácsolással foglalkozott, egy harmadik pedig az együttműködő tanulással a fordítóképzésben.

Az intenzív konferenciaprogram első napját zongoraest és állófogadás tette teljessé, az Egyetem Corpus Christi kápolnájában és belső udvarában, ahol a résztvevőknek alkalma nyílt a kötetlen beszélgetésre, eszmecserére, a kapcsolatok építésére.

A második konferenciánap délelőttjén a tolmácsolás kapott főszerepet a plenáris előadásnak is köszönhetően, amelyet Elisabet Tiselius tartott, aki maga is aktív konferenciatolmács, a Stockholmi Egyetem oktatója és kutatója, valamint az Európai Fordítástudományi Társaság elnöke. *Pedagogical foundations of (public service) interpreter training* című előadásában Elisabet Tiselius a svéd tolmácsolást mutatta be a közösségi tolmácsolásra fókuszálva. A prezentációból a hallgatóság képet kapott a Stockholmi Egyetem tolmácsolási programjairól, amelyben a közszolgálati, valamint a jelnyelvi tolmácsolás BA szinten, a konferenciatolmácsolás MA szinten folyik. A tolmácsolás szerves része a nyelvi készségek fejlesztése, elsajátítása mellett a tolmácsolási készségek fejlesztése, ideértve a jegyzeteléstéchnikát, a különböző tolmácsolási módokat és a szituáció-kezelési készségeket.

Ahogy az előadó kifejtette, a didaktikai megfontolásoknak különböző pedagógiai megközelítések adnak tudományos alapot: a behaviorista megközelítés, a

kognitív pedagógia, a pedagógiai és a szociológiai konstruktivizmus. A tolmácsképzés története során is többféle pedagógiai irányzat érvényesült, mint a Hébert (1952), Rozan (1956), Seleskovitch és Lederer (2002), valamint Bancroft (2005) nevével fémjelzett behaviorista és kognitív pedagógiai megközelítés, valamint a Setton és Dawrant (2016), Tebble (2014), Gile (2009), D’Hayer (2013), továbbá Šveda és Djovčoš (2021) által képviselt pedagógiai konstruktivizmus és a szociológiai konstruktivizmus. Wadensjö (1998) munkásságának köszönhetően ez utóbbi vált a közösségi tolmácsképzés alapvető megközelítésévé, mivel ebben a tolmácsolási módban a fordítás mindig kontextusban zajlik.

Elisabet Tiselius fontosnak tartja, hogy a hallgatók a kontextus figyelembevételével sajátítsák el a tolmácsolási készségeket, ezért a kognitív behaviorista megközelítéshez illeszkedő szerepjátékot és csoportmunkát alkalmazza mint osztálytermi módszert. Annak érdekében, hogy a hallgatók pontosan megérthessék a gyakorlatot felvezető utasításokat és a módszer elérje célját, először bemutatja a kontextus értelmezéséhez szükséges fogalmakat. A megközelítés egy másik fontos aspektusa a hibára való nyitottság, mind az oktató, mind a hallgató részéről, hogy azokból tanulni lehessen. Az ilyenfajta tapasztalati tanulás szemléltetésére a Kolb-féle tapasztalati modellt, illetve Kolb tapasztalati tanulási stíluselméletét (Kolb 2015) hozta példaként. A módszer tehát a hallgató önértékelésére is épül, hogy miként értékeli saját tolmácsolási teljesítményét; a tanulócsoporthoz pedig elemzi, hogy ki és miként vett részt a szituációba ágyazott szerepjátékban.

A plenáris előadást követően szintén kétszer három szekcióban hallgathatták meg az érdeklődők a gépi fordítással és utószerkesztéssel, a tolmács- és a fordítóképzéssel, valamint a képzési programtervezéssel kapcsolatos előadásokat, illetve a tolmácsolás és a nyelvi közvetítés különböző perspektíváival foglalkozó prezentációkat. A délelőtti szekcióülések egyikén Bakti Mária *The development of C to A consecutive interpreting competence in the light of retrospection: results of a longitudinal case study* címmel mutatta be a retrospektív módszer segítségével végzett longitudinális esettanulmányát a konszekutív tolmácsolási kompetencia C munkanyelvről A munkanyelvre fejlesztése kapcsán.

A tolmácsképzés témakörével foglalkozó délutáni szekcióülés során a jelen cikk szerzője tartott előadást *Preparing for simultaneous conference interpretation in a religious context using the digital booth: Implications for interpreter training* címmel abból a kutatásából, amely egy szinkrontolmácsolási eseményt vizsgál egyházi kontextusban, s amelynek eredményei alátámasztják a tolmácsképzés fontosságát a tolmácsolási készségek kiegyensúlyozott fejlesztése szempontjából, kitérve a technikai eszközök használatára is.

Az összesen négynapos nemzetközi rendezvény a negyedik szekcióblokk után egy rövid záróeseménnyel és egy utolsó, kötetlen beszélgetésre, konklúzióra alkalmas szendvicsebédellel zárult a kora délutáni órákban. A konferencia résztvevői között megerősödhetek a már korábban kialakult kapcsolatok, de új szakmai együttműködések is születtek, újabb kutatási ötletek merültek fel. Többen ismerősként köszöntek egymásra a világjárvány után, az év során újra felélénkülő je-

lenléti konferenciaeseményeknek köszönhetően. Az SZTE kutatócsoportjának többen is kifejezték érdeklődésüket az eddig elvégzett vizsgálatok iránt, hozzátéve további javaslatokat, kérdéseket.

A korábbi évek során elhangzott előadások közül számos prezentáció olvasható tanulmány formájában a konferencia honlapján (<https://tifo.upol.cz>), ahol az összes korábbi alkalom anyaga is elérhető.

Irodalom

- Bancroft, M. 2005. *The Interpreter's World Tour: An Environmental Scan of Standards of Practice for Interpreters*. Washington, DC: National Council on Interpreting in Health Care.
- Bernardini, S., Ferraresi, A. 2022. Corpus linguistics. In: Zanettin, F., Rundle, C. (eds) 2022. *The Routledge Handbook of Translation and Methodology*. London and New York: Routledge. 207–222. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315158945-16>
- D'Hayer, D. 2013. Public service interpreter education. In: Schäffner, C., Kredens, K., Fowler, Y. (eds) *Interpreting in a Changing Landscape: Selected papers from Critical Link 6*. Benjamins Translation Library 109. Amsterdam: John Benjamins. 321–337. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.109.24dha>
- European Master's in Translation. 2022. Competence Framework. Megtekintés: 2022. 11. 08. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/about_the_european_commission/service_standards_and_principles/documents/emt_competence_fwk_2022_en.pdf
- Herbert, J. 1952. *The Interpreter's Handbook: How to become a Conference Interpreter*, Geneva: Georg.
- Gile, G. 2009. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*, rev. edn. Amsterdam: John Benjamins. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.8>
- Kolb, D. A. 2015. *Experiential Learning. Experience as the Source of Learning and Development*. Pearson Education, Inc.
- Rozan, J. F. 1956. *La prise de Notes en Interprétation Consécutive*. Geneva: Georg.
- Seleskovitch, D., Lederer, M. 2002. *Pédagogie raisonnée de l'interprétation*. Paris: Didier Érudition.
- Setton, R., Dawrant, A. 2016. *Conference Interpreting: A Trainer's Guide*. Amsterdam: John Benjamins. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.121>
- Šveda, P., Djovčoš, M. 2021. *Translation and interpreting training in Slovakia*. Bratislava: STIMUL, Advisory and Publishing Centre Comenius University in Bratislava.
- Tebble, H. 2014. A Genre-Based Approach to Teaching Dialogue Interpreting: The Medical Consultation. In: *The Interpreter and Translator Trainer* 8 (3): 418–436. DOI: <https://doi.org/10.1080/1750399X.2014.972651>
- Wadensjö, C. 1998. *Interpreting as interaction*. London and New York: Longman.
- Ugrin Zs. 2020. TIFO 2019 – Translation and Interpreting Forum (Csehország, Palacký Egyetem, Olomouc, 2019. november 15–16.) *Fordítástudomány* 22. évf. 1. szám. 105–108. DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.22.1.7>
- Zanettin, F., Rundle, C. (eds) 2022. *The Routledge Handbook of Translation and Methodology*. London and New York: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315158945>

TransELTE 2023 Konferencia

*(Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmacsképző Tanszék,
2023. március 22–24.)*

Nagy Gabriella, Van Waarden Franciska

E-mail: gabriellanagytranslator@gmail.com

E-mail: franciska1998@gmail.com

A TransELTE konferencia 2023. március 22-én, szerda délután a Kerényi teremben tartott díjkiosztó ünnepséggel kezdődött, ahol kihirdették a Francia Becsületrend és a Nemzeti Érdemrend Magyar Díjazottjai közös prózaíró pályázatának győzteseit. Jelen volt az ELTE Alumni Központ részéről Pataky Csilla osztályvezető, az ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézetének igazgatója, Barta Péter, valamint Fáber András, a Francia Becsületrend és a Nemzeti Érdemrend Tagjai Szövetségének elnökségi tagja.

A délutáni Alumni találkozó a RapidRandiknak nevezett rövid szakmai találkozókkal folytatódott, amelynek keretében az ELTE FTT termeiben három helyszínen, 30 percenként változó összetételű hallgatóság kérdezhetette a tanszék volt hallgatóit, valamint a fordító és tolmács szakma elismert képviselőit. A program nagyszámú érdeklődőt vonzott, az este pedig fogadással zárult, ahol a résztvevőknek lehetősége nyílt még kötetlenebb formában beszélgetni az előadókkal.

2023. március 23-án, csütörtökön reggel vette kezdetét a jubileumi konferencia, amely hármas évfordulónak állított méltó emléket. 50 éve indult el Magyarországon a fordító- és tolmácsképzés, 20 éves lett a Fordítástudományi Doktori Iskola, valamint ez a 25. Fordítástudományi Konferencia, amelyet az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI) és az ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Tanszéke közösen rendez meg.

A jubileumi konferenciát, melynek első szakasza teljes egészében az évfordulóról való megemlékezés jegyében telt el, Réthelyi Orsolya, az ELTE BTK nemzetközi dékánhelyettese nyitotta meg, aki beszédében hivatkozott mindarra a számos kompetenciára és szakmai készségre, amelyre a 21. századi nyelvi közvetítőknek szüksége van. A megnyitók sorát Barta Péter intézeti igazgató követte, aki ismertette, hogy közel 2000 hallgató vett eddig részt az ELTE fordító vagy tolmácsképző kurzusain, és egy híján 60 hallgató szerzett doktori fokozatot az ELTE

Hivatkozás: Nagy G., Van Waarden F. 2023. *(Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmacsképző Tanszék, 2023. március 22–24). Fordítástudomány 25. évf. 1. szám. 109–114.*

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.25.1.8>

Fordítástudományi Doktori Iskolájában. Az elmúlt 20 év során egyetlen másik magyar intézményben sem indult doktori képzés a nyelvi közvetítés területén, így az ELTE továbbra is egyedülálló ebben a tekintetben. Barta Péter méltatta elsőként a konferencia időtartama alatt tolmácsolást biztosító hallgatók munkáját, valamint beszéde zárásaként kérte a résztvevőket, hogy emlékezzenek meg az Ukrajnából elüldözött kollégákról is.

A köszöntők sorát Németh Gabriella, az OFFI vezérigazgatója nyitotta meg, aki rövid történelmi áttekintést nyújtott az OFFI 154 éves működéséről és az ELTE-vel nagy múltra visszatekintő együttműködéséről. Hangsúlyozta, hogy habár Magyarországon nincs hivatalos fordító- vagy tolmácsjegyzék, az ELTE-n végzetek bevonásával és a tudásmegosztás előmozdításával az OFFI elkötelezett a szakmai és tudományos együttműködés mellett.

Utolsóként Zachar Viktor, az ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézetének oktatója köszönthette a konferencia résztvevőit egy Hérakleitosztól származó idézettel: „Semmi sem állandó, csak a változás maga”. Felvázolta az elmúlt 50 évben végbenő jelentős változásokat, és kiemelte, hogy a fordítói piaci szereplőinek jelentős része az ELTE-n végzett.

A plenáris előadások sorát Klaudy Kinga professzor nyitotta meg, aki *A Ménesi úttól az Amerikai úton át a Trefort-kertig* című előadásában részletesen áttekintette a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék elmúlt 50 évét. Képekkel illusztrálva, sokszor mosolyt fakasztó módon mesélte el a költözések és a képzés alakulásának történetét egészen napjainkig. A legutolsó korszak eredményeképpen kiemelte, hogy a távoktatás alapjait már jóval a COVID–19 világjárvány előtt megvetették, így az oktatás akadálymentesen tudott átállni az online formára.

Ezt követően Barta Péter és Seresi Márta beszéltek a *Piacképes kompetenciák fejlesztése a 21. századi fordító és tolmácsképzésben* címmel az ELTE-n elérhető számos képzésről, azok felépítéséről és a képzés sikeres elvégzéséhez, valamint a szakmai boldoguláshoz szükséges készségekről, kompetenciákról. A plenáris ülés utolsó előadójaként Károly Krisztina osztotta meg tapasztalatait a doktori szeminárium hallgatóival közösen végzett csoportos kutatómunka előnyeiről és nehézségeiről, amelyet folyamatmodellekkel is ábrázolt.

Az első kávészünetet követően a konferencia szervezői, azon belül Robin Edina, Malaczkov Szilvia és Kovalik-Deák Szilvia meglepetéssel készültek, és egészen eddig a pillanatig a legnagyobb titokban tartották projektjüket: összefoglaló kiadványt állítottak össze *Igy született a magyar fordítástudomány: Doktori kutatások 2003–2023* címmel a Fordítástudományi Doktori Iskola elmúlt 20 évében sikeresen megvédett 59 doktori értekezéséről. A kiadvány méltó módon adózik Klaudy Kinga úttörő tevékenysége előtt, akinek nagy szerepe volt a magyar fordítástudomány létrejöttében.

A köszöntést követő vastaps után a Fordítástudományi Doktori Program doktoranduszainak előadásait hallgathatták meg a konferencia résztvevői, elsőként Nagy Gabriellát, akinek angol nyelvű előadása a tolmácsok stresszkezelési módszereit ismertette. A következő előadó Csiborné Horváth Andrea volt, aki a fordító

szakos hallgatók és a professzionális fordítók kompetenciája közötti, mérhető különbségekről tartott előadást, érdekes kutatási eredményekre világítva rá. Van Waarden Franciska kutatási témája a konzekutív tolmácsolás során alkalmazott jegyzeteléstechnika, előadásában ennek a kompetenciának a tolmácsképzés során betöltött szerepét ismertette, valamint bevezetett a hallgatóság számára egy új fogalmat, a jegyzetelési egységet. Az ebéd előtti ülés utolsó előadójaként Németh Anikó beszélt a dialógus-tolmácsolásról, annak különleges kutatási szempontjairól.

Több előadó is hivatkozott a 2022-ben frissített European Master's in Translation (EMT) kompetencia keretrendszerre, amely tulajdonképpen hidat képezett a délelőtti programok, valamint a délutáni *Translating Europe Workshop* között, melynek címe *A 21. századi nyelvi kompetenciák a nyelvi közvetítésben* volt. A Bécsi Egyetemről érkezett a délutáni ülés főelőadója, Alexandra Krause, aki a fordítók jövőbeli alkalmazhatóságának egyik eszközeként mutatta be az EMT kompetencia keretrendszert, és beszélt annak fordítási, technológiai, személyes és interperszonális, valamint szolgáltatásnyújtási aspektusairól.

A délutáni ülés következő előadását négy főből álló kutatócsoport tartotta, amelynek tagjai Robin Edina, Eszenyi Réka, Seidl-Pécs Olívia, illetve Kóbor Márta. Az ELTE FTT és az Európai Bizottság fordítószolgálat (DGT) kutatási projektjét ismertették, *Human in the Translation Loop* című előadásuk a gépi fordítással készült, utószerkesztett és lektorált európai uniós anyagok vetületeit vizsgálta, a fordítási folyamat releváns szereplőinek a szemszögéből. A kutatócsoport egyébként 8 főből állt, és fő célja annak megállapítása volt, hogy a gép által előfordított szövegek utószerkesztése után is szükség van-e lektorálásra, vagyis az utószerkesztett célnyelvi szövegek ellenőrzésére és javítására egy másik nyelvi szakember által, aki nem az utószerkesztő. Az elemzés nehézségeit az időigény, a hibaaazonosítás, a hibakategóriák, valamint a kvantitatív és kvalitatív következtetések levonása jelentette.

A délutáni program első részének utolsó előadója a DGT munkatársa, Matej Vlačiha, aki a DGT-n belül lefolytatott érdekes projektről, a digitális készségek gamifikációjáról tartott előadást. A University névre keresztelt projekt az uniós, belső fordítók számára különböző szinteken és témakörökben kínált kurzusokat mutatta be, amelyek segítségével a munkavégzés során könnyen elsajátítható új készségekkel tudják a főigazgatóság munkatársai bővíteni a meglévő tudásukat. Izgalmas, hogy egy ekkora méretű szervezetben belül is van nyitottság az Xbench, az AutoHotKey, a Juremy, a RegEx és hasonló technikai megoldások széleskörű alkalmazására.

Rövid kávészünetet követően került sor a kerekasztal-beszélgetésre, amelynek címe *21. századi kompetenciák a szakfordításban: képzés és gyakorlat* volt. A kerekasztal résztvevői Matej Vlačiha (DGT), Alexandra Krause (EMT), Varga Tibor (szabadúszó), Bálint András (Villámfordítás), Nagy Levente (OFFI), Grózli-Nagy Attila (EESC), Jean Nitzke (Agderi Egyetem), Maarit Koponen (Kelet-Finnországi Egyetem) és Benedek Enikő (ELTE BTK) voltak. A beszélgetést Eszenyi Réka irányította és személyre szabott kérdésekkel vezette, amelynek eredményeképpen

a kerekasztal minden tagja egyenlő mértékben szerepelt, és rendkívül érdekes válaszok hangzottak el, különösen a gépi fordítás fordítóképzésben betöltött szerepéről, a fordítóirodai felvételi eljárásban különlegesnek számító készségek, valamint a csapatmunka fontosságáról, a specializáció kérdéséről. A kerekasztal-beszélgetést rövid fogadás zárta le.

A konferencia harmadik napja az OFFI Akadémia keretein belül zajlott. Az első rész témája: *Nyelvi közvetítés az igazságügyi tolmácsolásban*. A délelőtti ülés elnöke Szoták Szilvia, az OFFI lektorátusvezetője volt. Az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda nevében Németh Gabriella vezérigazgató nyitotta meg a délelőtti ülést. Köszöntőjében visszatekintett az ELTE FTT és az OFFI negyedszázados együttműködésére, hangsúlyozva a köz szolgálatában végzett terminológiai munka fontosságát, valamint a csaknem 150 éve jelen lévő igényt az okiratok, tanulmányok hiteles fordítására. Ezt követően Pálvölgyi Ákos, az Igazságügyi Minisztérium kabinetvezetője és az OFFI Felügyelőbizottságának tagja köszöntötte a jelenlévőket. Beszédében kiemelte az állam és ember kapcsolatának jelentőségét, a nyelvi közvetítés sokrétű felhasználói célját és a szakmai múlt tiszteletének jelentőségét, bízva a további szakmai együttműködésben.

A plenáris előadást Frieda Steurs, a Leuveni Katolikus Egyetem professzora és a leideni Holland Nyelvi Intézetének vezetője tartotta, *Jogi szakfordítás és terminológia a holland–angol nyelvpár viszonylatában* címmel. Az előadásból megtudhattuk a policentrikus holland nyelvből fakadó, a jogi szakfordítás során fellépő nehézségeket, különös tekintettel a holland hivatalos nyelvet használó államok jogrendszerei közti különbségekre. Frieda Steurs konkrét példákon keresztül mutatta be a jogi terminusok teljes, ill. részleges ekvivalenciájú megfeleltetésében rejlő kérdéseket, kitérve egy holland–lengyel munkajogi terminusokat feldolgozó esettanulmányra. Emellett felhívta a figyelmet a további európai együttműködésre a *European Language Equality* projekt keretén belül.

A délelőtti ülés első előadásában Herbert Küppert, az Andrássy Egyetem docensét hallhattuk *A jogszabályfordítás tapasztalatai magyar–német nyelvírányban* témában. Herbert Küpper a Kelet-európai Jogi Intézet (*Institut für Ostrecht*) magyarországi referenseként jelentős szakmai tapasztalatra tett szert a posztiszocialista országok jogrendszereinek kutatása terén. Előadásában kiemelte, hogy bár történelmi okokból Ausztria és Magyarország jogrendszere bizonyos aspektusokban harmonizál, a fordítások elkészítésében döntenünk kell, melyik német nyelvű ország jogrendszerére fordítunk.

A köz szolgálatában végzett terminológiai munkát az OFFI részéről Tamás Dóra és Magas Ágnes ismertette közelebbről. A közérthetőség, naprakészség és digitalizáció szellemiségében mutatták be fordítói terminológiai adatbázisukat, amely Magyarország szomszédos országainak hivatalos nyelvén, és még további négy nyelven tartalmazza a családjogi és büntetőjogi tárgykörre fókuszáló terminológusokat.

A péntek délelőtti ülés utolsó előadásában Németh Gabriella, az OFFI vezérigazgatója számolt be a fordítószolgálat gyakorlatáról a jogi okirathitelesítés terén,

amely valamennyi kirendeltségében megegyezik. Németh Gabriella kiemelte az okiratforgalom biztonságának, valódiságának jelentőségét, kitérve a jogi aggályosság tartalmi és formai jeleire. Előadásában megemlítette, hogy jelenleg nincsen egységes állami szabályozás, amely jogilag visszautasíthatóvá tenné az aggályosnak minősített iratokat.

A délelőtti ülés második része a *Kiegészítő kompetenciák a fordítástechnológia tükrében* címet viselte, elnöke Tamás Dóra volt. Az első előadást Jean Nitzke, az Agderi Egyetem docense tartotta meg *Risks and decisions in the post-editing process* címmel. Előadásában az utószerkesztésben rejlő kockázatok menedzseléséről hallhattunk, bemutatva a kockázatok szintjét feltüntető rizikós mátrixot, valamint döntéshozatali folyamatot.

A következő előadó, Heltai Pál előadásában arra a kérdésre kereste a választ, hogy a gépi fordítás megjelenésével érvénytelenné válnak-e a korábbi fordításelméletek, valamint, hogy fordításnak mondható-e a gépi fordítás. Heltai Pál szerint többek közt a szkopozelmélet és a relevanciaelmélet is megállja a helyét a gépi fordítással kiegészült fordításelméletben. A délelőtti ülés második részének végén Ugrin Zsuzsanna az (Európai Tanács Főtitkárságának Fordítószolgálat) mutatta be a fordítószolgálat munkatársai körében végzett empirikus kutatását. A vizsgálat középpontjában a fordítói olvasás és a figyelemmegosztás volt, de az előadó kitért a fordítói lét gyakorlatias oldalára is, ismertetve, hogy az Európai Unió Tanácsának fordítói milyen arányban használják a fordítási előnézetet, továbbá milyen magatartás jellemzi őket az otthoni munkavégzésben és több képernyő egyidejű használatában.

A péntek délutáni ülés első része arról szólt, hogy milyen szakmai kompetenciákra van szükség az igazságügyi tolmácsolásban. Először a Leuveni Katolikus Egyetem Tolmácsolástudományi Kutatócsoportjának előadóit hallgathattuk meg. Heidi Salaets előadásában szemléletes példákon keresztül mutatta be annak szükségességét, hogy a tolmácsolás befogadóit is tájékoztassuk a tolmácsolás szakmai aspektusairól. Kiemelte, hogy a sikeres tolmácsolás érdekében szükséges mélyebb együttműködést kiépíteni a tolmácsok és a tolmácsolás lehetséges befogadói (pl. bíróság, rendőrség) között. Balogh Katalin pedig az idegen nyelvű telefonos lehallgatások elméleti és gyakorlati aspektusait mutatta be belgiumi viszonylatban. A téma relevanciáját az is mutatja, hogy sem Magyarországon, sem Belgiumban nincs erre a hibrid nyelvi közvetítői módra egységes megnevezés, csupán terminusjelöltek (pl. FoLiTE_x – forensic linguistic tap expert), holott komoly, el nem hanyagolható szakmai előírások és titoktartás jellemzi a munkamódszert.

Az eseményt ugyanebben a témában kerekasztal-beszélgetés zárta, amelyet Seresi Márta moderált. A beszélgetés résztvevői Heidi Salaets és Balogh Katalin mellett Nagy Anita bíró, Puklus Márta, a Miskolci Egyetem oktatója, bírósági tolmács, Szabó Csilla, a BME Idegen Nyelvi Központjának egyetemi docense, Majnár Éva, az OFFI fordító-tolmácsa és Pablényi Magdolna, az OFFI lektora voltak. Elsőként a koronavírus-járvány a bírósági tárgyalási helyzetre gyakorolt hatását járták körbe a beszélgetés résztvevői, akik valamennyien egyetértettek ab-

ban, hogy bár a távmeghallgatás költséghatékony megoldásnak számít, megfelelő technikai háttér nélkül azonban szükségtelen bonyodalmakat okozhat. Mindemellett adatvédelmi problémákat is felvet, hiszen a távmeghallgatási hanganyag szintén a jegyzőkönyv részét képezi. Szabó Csilla és Majnár Éva pedig kiemelték, mennyire fontos, hogy a bírósági tolmács képes legyen a gyors regiszterváltásra, valamint, hogy a képzés során a tárgyalásokat lehetőség szerint látogassák tolmácshallgatók is (hospitáljanak). A résztvevők ezután megvitatták annak a lehetőségét, hogy vajon Magyarországon is létrehozható-e egy, más országokhoz hasonló, esketett tolmácsokból álló regiszter, ám a jelenlegi gyakorlat és infrastrukturális feltételek még nem teszik ezt teljes mértékben lehetővé, hiszen további továbbképzésekre lenne ehhez szükség. A kialakuló konstruktív szakmai diskurzus méltó lezárása volt az ELTE FTT jubileumi konferenciájának, visszaemlékezve a múltra és előrevetítve a jövő perspektíváit.

Mascha Dabić

Dolmetschen in der Psychotherapie: Prekäres Gleichgewicht

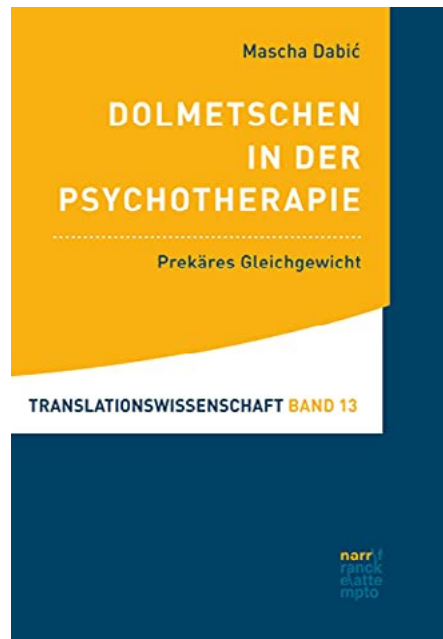
(Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co. KG,
2021. 303 p, ISBN 978-3-8233-8234-8)

Fáy Tamás

E-mail: fay.tamas@uni-eszterhazy.hu

A könyv a Bécsi Egyetem gondozásában megjelent, és a fordítástudomány legkülönbözőbb területeit lefedő *Translationswissenschaft* című sorozat 13. köteteként látott napvilágot. A szerbhorvát és orosz anyanyelvű Mascha Dabić a Bécsi és az Innsbrucki Egyetem Fordítástudományi Intézetében tanít elsősorban orosz tolmácsolástechnikát, fordítástudományi PhD-fokozatát is a Bécsi Egyetemen szerezte. Oktatási tevékenysége mellett menekültügyi és konferenciatolmácsként, valamint a balkáni irodalom műfordítójaként dolgozik, de íróként is kipróbálta magát: első regénye 2017-ben jelent meg *Reibungsverluste* címmel.

A recenzió tárgyát képező könyv alcíme a pszichoterápiai tolmácsolás során fenntartandó kényes egyensúlyra utal, amely részben abból következik, hogy a tolmácsnak végig a semlegesség, a távolságtartás és a (traumát átélt emberekkel szemben tanúsított) empátia között kell egyensúlyoznia, az egyensúly további összetevőiről a könyv kilencedik fejezetében olvashatunk (lásd lentebb). A pszichoterápiai tolmácsolással kapcsolatban ugyan több tudományos (elsősorban angol nyelvű) cikk (Baxter és Cheng 1996, Miller et al. 2005, Gryesten et al. 2021 stb.), illetve tanulmánykötet (pl. Kastrup és Schouler-Ocak 2020) is megjelent, de tudomásom szerint német

Hivatkozás: Fáy T. 2023. Dabić, M. Dolmetschen in der Psychotherapie: Prekäres Gleichgewicht. *Fordítástudomány* 25. évf. 1. szám. 115–121.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.25.1.9>

nyelven ez az első nagyobb lélegzetvételű, összefoglaló írás a témában. Ha a témát a közösségi tolmácsolás kontextusába helyezzük, akkor természetesen jóval nagyobb szakirodalom áll rendelkezésre, akár már magyar nyelven is (pl. Jancsi 2003).

A szerző a saját tapasztalatait dolgozta fel a könyvben, amelyeket részben az innsbrucki Zentrum für interkulturelle Psychotherapie (Interkulturális Pszichoterápiai Központ), részben pedig a Bécsben található Betreuungszentrum für Folter- und Kriegsüberlebende (A kínzások és háborúk túlélőinek gondozási központja) nevű intézményekben szerzett tolmácsként, valamint az ügyfelekkel, pszichoterapeutákkal és tolmácsokkal folytatott mélyinterjúk keretében. Célja, hogy láthatóvá tegye a pszichoterápiai területen dolgozó tolmácsok munkáját, valamint hogy tudatos reflexió révén megkönnyítse a tolmácsok és pszichoterapeuták munkáját (102. és 285. old.).

A „translational turn”-ként ismert paradigmaváltáshoz kapcsolódva a könyv nem a fordítás nyelvészeti-szövegnyelvészeti szempontjaival foglalkozik, hanem a fordítást „kulturális fordításként” a társadalom- és kultúratudomány egyik alapfogalmaként vizsgálja (25. old.). A második fejezetben a szerző a kultúra fogalmát járja körül elsősorban Göhring (2007) definícióját felhasználva, majd röviden kitér a kultúra és a nyelv viszonyára. Mivel egyre több bevándorló háttérű személy vesz igénybe terápiás kezelést, nyilvánvaló, hogy a pszichoterápiában egyre nagyobb szerep jut az interkulturális kompetenciának és az interkulturális közvetítőknek. Ebből a szempontból a szerző (Akthar 2007 nyomán) külön foglalkozik az identitás kérdésével, tehát azzal, hogy a kultúra az egyén számára nem egy elvont fogalom, hanem hétköznapi dimenziókban csapódik le (ételek, ruházat stb.), sőt, akár a testi jellemzőknek (bőrszín) is van kulturális üzenetük. A fejezet végén Freud *Das Unbehagen in der Kultur* (magyarul *Rossz közérzet a kultúrában*) című írása nyomán a (menekültléttel együtt járó) lelki szorongás feloldásának lehetőségeivel és az emberiség történetét végigkísérő (és menekültválságot okozó) háborúk természetével foglalkozik. A szerző mindkét kérdést csak röviden érinti, és ugyan megindokolja a téma szempontjából való relevanciájukat, egy kicsit mégis önkényesnek tűnnek, a háborúval kapcsolatos fejezet pedig inkább tűnik pacifista állásfoglalásnak, mint a téma szempontjából releváns okfejtésnek.

A harmadik fejezet a trauma kérdésével foglalkozik. A traumatizált emberekkel való foglalkozás során különösen fontos, hogy biztonságos környezetet teremtsünk számukra, amelyben meg tudnak nyilvánulni, ki tudnak bontakozni. Ez nemcsak a pszichoterapeuta és kliens diádikus kapcsolatára vonatkozik, hanem – mint a szerző megjegyzi (35. old.) – a tolmáccsal kiegészült triádikus kapcsolatra is, tehát a tolmácsnak is egy ilyen légkör megteremtésére kell törekednie. Ügyelni kell arra is, hogy a tolmács nehogy a másodlagos (indirekt) traumatizálódás áldozata legyen, amely nála is az áldozatéhoz hasonló testi-lelki tüneteket produkálhat. Ezután a szerző részletesen foglalkozik a trauma és a poszttraumás stressz szindróma definíciójával, okaival, tüneteivel, mert, mint írja, ez hozzájárul a kliens által felvázolt problematika és a szakember kérdéseinek alaposabb megértéséhez (és így a jobb minőségű tolmácsoláshoz). A tolmács szerepét illetően megjegyzi, hogy a pszichoterapeutához hasonlóan neki is az arany középutat kell követnie, tehát nem

szabad önmagát szinte feladva az érintett fél megmentésére törekednie, viszont túlságosan nagy távolságot sem szabad tartania. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozza a tolmácsok előzetes felkészítésének fontosságát, amire gyakran nem kerül sor, többek között a tolmácsok érdeklődésének hiánya miatt. A fejezet végén a szerző a traumatizált emberekkel foglalkozó intézmények munkaeszközeibe, problémamegoldási stratégiáiba ad betekintést, bár maga is elismeri, hogy ezek a tolmácsolás szempontjából ugyan kevésbé relevánsak, azonban hozzájárulhatnak a szituáció, a pszichoterapeuta munkájának helyes értelmezéséhez.

A negyedik fejezet a témával kapcsolatos kutatásokról ad áttekintést a teljesség igénye nélkül. A pszichoterápiai tolmácsolás a közösségi tolmácsolás (*community interpreting*) egyik alfajának tekinthető, bár – mint a szerző Pöchhacker (2007) nyomán megjegyzi – a közösségi tolmácsolás definíciójával kapcsolatban több felfogás látott napvilágot, amit a terminológiai sokszínűség is tükröz (*public service interpreting, cultural interpreting, discourse interpreting* stb.). A közösségi tolmácsolás más válfajaitól eltérően a pszichoterápiai tolmácsolás nem egy konkrét cél (pl. hatósági igazolás beszerzése stb.) elérésére törekszik, hanem itt maga a beszélgetés, a terápia a cél. Ha a tolmácsolás fajtáit a társadalmi megítélésük alapján szeretnénk rangsorolni, akkor a hierarchia alján a közösségi tolmácsolást, a tetején pedig a konferenciatolmácsolást találnánk, ami a szerző szerint (Hale 2007 nyomán) az ügyfelek magasabb társadalmi státuszával függ össze (53–54. old.). Ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy a konferenciatolmácsok valószínűleg jól helytállnának közösségi tolmácsként, de ez fordítva nem igaz, amit az is alátámaszt, hogy menekültügyi kérdésekben sokszor gyermekekre bízzák a tolmácsolást. Az elvárások is hasonlóak, bár a közösségi tolmácsnak általában az is a feladata, hogy leegyszerűsítse és megmagyarázza a szakkifejezéseket, tehát gondoskodik arról, hogy az üzenet biztosan célba érjen. Szemben a konferenciatolmácsolással (és más szociális tevékenységekkel) a pszichoterápiai tolmácsolás szigorúan közönség nélkül zajlik, és fokozottan érvényesül a titoktartás elve, valamint az emberi méltóság tiszteletben tartása. Emellett fontos lenne, hogy a pszichoterápiai felkészítés eredményeként a tolmácsok különbséget tudjanak tenni pszichiáterek, pszichológusok, pszichoterapeuták stb. között, ismerjék a különféle poszttraumatikus reakciókat, és a váratlan helyzetekre is legyenek felkészülve, pl. amikor az ügyfél arra kéri őket, hogy bizonyos információkat ne tolmácsoljanak, vagy amikor pszichotikus reakciókat produkálnak (72. old.).

A pszichoterápiai tolmácsolással kapcsolatos vizsgálati módszerek általában kvalitatív jellegűek (interjúk, esettanulmányok, videófelvevételek, résztvevő megfigyelés), mert a pszichoterápiában jellemzően nem lehet standardizált (kvantitatív) eljárásokat, pl. kérdőívet alkalmazni, ezek általában csak kiegészítik a kvalitatív módszereket. A legátfogóbb vizsgálat Hanneke Bot (2005) nevéhez fűződik, aki a „concept mapping” módszerét alkalmazta. Ennek lényege, hogy a vizsgálat résztvevőinek (tolmácsok, pszichoterapeuták, kliensek) egymástól függetlenül kellett kiegészíteniük egy állítást. A pszichoterápiai tolmács szerepével kapcsolatban megoszlanak a vélemények: lehet rá tolmácsként, koterapeutaként, fordítógépként vagy interaktív

közvetítőként tekinteni. Érdekes tanulsággal szolgált az a vizsgálat, amelyben Köllmann (2011) megállapítja, hogy a laikus tolmácsok és a képzett tolmácsok az eltérő tolmácsolási technikákon kívül (E/1-ben vs. E/3-ban történő tolmácsolás stb.) nagyon eltérően reagálnak bizonyos helyzetekre, más problémákat azonosítanak, illetve nem azonosítanak, máshogy élik meg a terhelő tanúvallomásokat.

Az ötödik fejezetben a szerző a saját kutatási projektjét ismerteti, amelyet – mint írja – csak annak köszönhetően tudott elvégezni, hogy maga is gyakorló tolmács, így az évek alatt megfelelő kapcsolati hálót sikerült kialakítania a vizsgált intézmények munkatársaival. A kutatás keretében 2010 és 2014 között 11 klienssel, 13 pszichoterapeutával és 8 tolmáccsal folytatott egyórás (vagy hosszabb) interjút, amelyek kérdései a függelékben találhatóak (300–303. old.). Az ügyfelekkel oroszul beszélgetett, majd az átírt anyagot lefordította németre; a tolmácsokkal és a pszichoterapeutákkal németül folyt az interjú. Az interjúalanyok megnyilatkozásait egy-egy címszó alapján rendszerezte, amit a könyvben számos példával illusztrál (111–125. old.). Az átírat teljes hossza 128 A4-es oldal lett. Ezzel kapcsolatban érdekes mellékszálként utal Bot (2005) vizsgálatára, aki a saját kutatása alapján felteszi a kérdést, hogy vajon az átírás, a fordítás és a tolmácsolás hasonló folyamatokon alapul-e, tehát a tolmácsok az átírást végző személyekhez hasonlóan szintén hajlamosak-e kiegészíteni, feljavítani az elhangzó (töredékes, hibás stb.) szöveget.

A hatodik fejezet a kliensek szemszögéből ismerteti a tolmácsolási helyzetet. A szerző a fejezet elején röviden utal a pszichoterápiát igénybe vevő személyek megnevezésével kapcsolatos terminológiai bizonytalanságra, ami véleményem szerint a magyarban is megfigyelhető: a „páciens” szó betegséget sugall, a „kliens” pedig – végül a szerző nyomán én is ezt választottam – inkább az ügyvédi jogviszonyra korlátozódik. Az interneten többször is felbukkan ez a kifejezés pszichológiai, pszichoterápiai szövegek környezetben, viszont úgy tűnik, ebben a jelentésben a szó még nem lexikalizálódott. A kliensekkel folytatott interjúkból kiderült, hogy míg a tolmács életkorát egyáltalán nem tartják fontosnak, a nem tekintetében – vélhetően az átélt szexuális indíttatású bűncselekmények hatására – a női tolmácsok egyértelműen népszerűbbek a pszichoterápia területén. A tolmács származásának megítélése tekintetében nem lehet általános kijelentéseket tenni, például a közös származás adott esetben előny vagy hátrány is lehet. Annál fontosabb viszont – nem meglepő módon – a bizalom kérdése, amely a közös munka alapját képezi. A tolmáccsal szembeni elvárások között a kliensek kiemelték, hogy ne csak a szavakat közvetítse, hanem tanúsítson megértést és együttérzést, sőt akadt olyan is, aki a tolmácsot a triádikus kapcsolat legfontosabb láncszemének tartotta. Fontos szempont továbbá a távolságtartás képessége, tehát hogy a tolmács ne akarjon beavatkozni a beszélgetésbe, illetve ne adjon kéretlen tanácsot.

A hetedik fejezet a pszichoterapeutákkal folytatott interjú eredményeit részletezi. A fejezet elején a szerző az egyik szakembert idézi hosszabban, aki alapján megkérdőjelezi a pszichoterápiai tolmácsolás létjogosultságát, miután kiderült, hogy az orosz kliens a háromnegyed évig tartó közös munka alatt soha nem közvetlenül hozzá beszélt, hanem általánosságban fogalmazott. Mivel a tolmács személyes for-

mában közvetített, a pszichoterapeuta úgy érezte, hogy ez sokat ártott a terápiának. Az ülésrendet illetően a pszichoterapeuták többsége a háromszöget részesítette előnyben, ami megfelelő szemkontaktust biztosított, bár a klienst ért traumától függően az is előfordult, hogy a tolmácsnak a háttérbe kellett húzódnia, hogy a kliens csak a pszichoterapeutával tudjon szemkontaktust tartani. A tolmácsolás fajtái közül az interjúalanyok a konzekutív tolmácsolást célravezetőbbnek találták, de esetenként a szinkrontolmácsolás is indokolt lehet. Fontos szempont a közvetett vagy közvetlen formában történő tolmácsolás kérdése. A megkérdezett pszichoterapeuták elsőprő többsége a közvetlen módon (tehát egyes szám első személyben) történő tolmácsolást részesítette előnyben, ellenkező esetben szerintük ugyanis félő, hogy a tolmácsok nem a kliens szócsöveként szolgálnak, hanem esetleg értelmezni kezdik a hallottakat. Nem meglepő módon a pszichoterapeuták több okból kifolyólag negatívan éltek meg a tolmácscserét. A kulturális kompetenciával (amit a szerző inkább vágyalomnak, mintsem realitásnak tart) kapcsolatban a megkérdezettek úgy nyilatkoztak, hogy szívesen veszik, ha a tolmács megoszt velük néhány (a sikeres terápiához szükséges) információt az adott származási ország kultúrájáról, de alapból ezt nem tekintik a tolmács feladatának. A triádikus kapcsolat minőségét természetesen a tolmács származása is befolyásolja, például ha a tolmács és a kliens is ugyanabból a háború által sújtott országból származik. A tolmács nyelvi-szakmai kompetenciájával kapcsolatban a pszichoterapeuták fontosnak tartják, hogy a tolmács – ellentétben a tolmácsolás más fajtáival – minél hűebben adja vissza az elhangzottakat, mert a mellékesnek tűnő információknak is nagy jelentőségük lehet.

A fejezet végén a szerző a pszichoterapeuták szemszögéből releváns problémákkal foglalkozik. Előfordulhat például, hogy a pszichoterapeuta és a tolmács egymás konkurenseként jelenik meg a triádikus kapcsolatban, és a tolmács a saját hatáskörét átlépve igyekszik segíteni a kliensnek. A terápiára nézve problémát jelenthet a fordíthatóság/fordíthatatlanság (pl. szójátékok tolmácsolása), illetve a nemek eltérő megítélése bizonyos kultúrákban. A tolmácsolási helyzet sajátosságából adódóan a tolmács a tanú szerepét tölti be, és olyan információk birtokába jut, amelyek egyébként csak négy szemközt, a kliens és a terapeuta között hangozhatnak el; ezzel tulajdonképpen a szakmai titoktartási kötelezettség is sérül. A konzekutív tolmácsolás ugyan idővesztéssel, a beszélgetés tempójának lelassulásával jár, azonban a terapeuta esetenként ezt előnyként éltek meg, mert közben jobban meg tudják figyelni a klienst, illetve több idejük jut a kérdések megfogalmazására. Összeségében tehát a pszichoterápiás tolmácsolás során nem vagy nem elsősorban a tényszerű adatok közlése a cél, hanem a tudatalatti mechanizmusok működése is fontos: amikor például a kliens korrigálja a saját mondanivalóját, akkor a tolmácsnak tudnia kell, hogy ebben az esetben a javított, végleges verziót kell átadnia, vagy a kliens elbizonytalanodását is érzékeltetnie kell, mert abból a pszichoterapeuta fontos következtetéseket tud levonni (221. old.).

A nyolcadik fejezetben a tolmács szemszögéből ismerhetjük meg a triádikus helyzet sajátosságait. A tolmácsolási technikát illetően a megkérdezettek többsége a konzekutív módszert választotta, de a szimultán tolmácsolásra is van példa. Az

üléshelyzet és a szemkontaktus kialakításakor ügyelni kell arra, hogy a pszichoterapeuta nehogy kiszoruljon a beszélgetésből, ami nem szándékolt hatással járna a terápia menetére. A tolmácsok elmondása alapján a pszichoterapeuták nem is szeretik, ha a kliens a tolmáccsal tart szemkontaktust (231. old.). Ennek elkerülése érdekében a tolmácsok különféle stratégiákat alkalmaznak, pl. megváltoztatják az ülésrendet, a jegyzeteikbe pillantanak stb. Az első vagy harmadik személyben történő tolmácsolást illetően kiderül, hogy a megkérdezettek többnyire első személyben tolmácsolnak. Sok tolmács számára valódi lelki traumát okoz, amikor háborús túlélők vagy megkínzott kliensek számára dolgoznak, ilyenkor esetenként még a saját háborús élményeik is felszínre törhetnek. Ennek feldolgozásában sokat segít, hogy a kommunikációs helyzet eleve az ilyen traumák kezelésére szolgál (ellentétben például egy kórházban vagy a rendőrségen történő tolmácsolással). A szakmában a távolságtartás (Abgrenzung) a professzionalitás egyik ismérvének számít. Ezt a szerző sem kérdőjelezi meg, ugyanakkor az egyik tolmács nyomán az együttérzés (Mitgefühl) jelentőségére is felhívja a figyelmet. A távolságtartáshoz az is hozzátartozik, hogy a tolmács például nem adhatja meg a saját telefonszámát a kliensnek, mert így a szakmai kapcsolat könnyen személyes kapcsolattá válhat. A terápia során felidézett traumák feldolgozásában a tolmácsoknak sokat segíthetnek a kezeléseket megelőző és követő beszélgetések, sőt, esetenként a pszichoterapeuta csoportos szupervíziót is tart, ahol a tolmácsok többek között a távolságtartás képességének elsajátításával kapcsolatban kapnak tanácsot. A kommunikációs problémák és félreértések egy része ugyan kulturális különbségekre vezethető vissza, azonban a megkérdezett tolmácsok nem szívesen szakítják meg a terápiát kulturális háttérinformációkkal, mert szerintük ez megzavarná a pszichoterapeuta és a kliens között folyó párbeszédet. Több tolmács arról is beszámolt, hogy számára nehézséget jelentett, ha egy ugyanabból a kultúrából származó kliensnek kellett tolmácsolnia, mert ez bizonyos témák (pl. szexualitás) esetében szinte lehetetlenné tette a nyílt párbeszédet. Szintén problémák forrása lehet, ha a tolmács és a kliens háttérországa ellenséges viszonyban vagy akár háborúban áll egymással. A tolmácsok a saját szerepüket – nem meglepő módon – többnyire egy hídhöz hasonlítják, és mereven elutasítják, hogy koterapeutának tekintsék őket.

A kilencedik fejezetben a szerző módszertani céllal összegzi a kutatás tapasztalatait, külön tárgyalva a pszichoterápiái tolmácsolásra jellemző ellentmondásokat (empátia és távolságtartás, tolmácsolási hűség és pragmatizmus, külső elvárások és saját elvárások), folyamatokat (a tolmács láthatatlansága és láthatósága, nyelvi közvetítő és kulturális szakértő, beszélőgép és koterapeuta, a kliens figyelmének áthelyeződése a tolmácsról a pszichoterapeutára, a triádikus kapcsolaton belüli szövetéségek létrejötte) és ideális elképzeléseket (semlegesség ideálja, professzionalitás ideálja stb.), amelyek között az alcímben is szereplő kényes egyensúlyt kell fenntartani. A fejezet végén a szerző néhány továbbvezető kérdést fogalmaz meg, pl. hogy érdemes lenne a tolmácsolt pszichoterápiái kezelések sikerességének vizsgálata.

A könyv végén bibliográfiát és egy német és angol nyelvű absztraktot találunk, illetve a tolmácsokkal, kliensekkel és pszichoterapeutákkal folytatott interjú alapját képező kérdéssorok is itt kaptak helyet.

Összességében megállapítható, hogy a könyvet a szerző által megfogalmazott célnak megfelelően tolmácsok, pszichoterapeuták és más szakemberek is haszonnal forgathatják. Ugyan helyenként, főleg a traumáról szóló harmadik fejezetet olvasva könnyen az az érzésünk támadhat, hogy valójában nem fordítástudományi, hanem inkább pszichoterápiai könyvet lapozgatunk, azonban a szerző jól megtalálta az egyensúlyt az egyes tartalmi elemek között, és mindvégig ezt a különleges tolmácsolási helyzetet tartja szem előtt. A megállapításai véleményem szerint más tolmácsolási helyzetre is érvényesek (minden tolmácsolási helyzet triadikus kapcsolaton alapul, és a tolmácsoktól alapesetben is elvárás a távolságtartási képesség vagy az empatikus készség), azonban a szerző rendkívüli alaposággal mutatja be, hogy ezek a jellemzők fokozottan érvényesülnek a pszichoterápiai tolmácsolás során. Erre többször is a magyarra lefordíthatatlan „Gratwanderung” szót használja, amely hűen fejezi ki azt, ahogy a tolmács egy képzeletbeli hegy gerincén egyensúlyozva igyekszik célba juttatni az üzenetet. Monografikus jellege ellenére a könyv tankönyvként is jól használható, hiszen a rengeteg interjúrészletet esettanulmányok formájában akár a tolmácsképzés keretében is fel lehet dolgozni.

Irodalom

- Akthar, S. 2007. *Immigration und Identität*. Gießen: Psychosozial-Verlag.
- Baxter, H. A., Cheng, L. Y.. Use of Interpreters in Individual Psychotherapy. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry* Vol. 30. 153–156. <https://doi.org/10.3109/00048679609076087>
- Bot, H. 2005. Dialogue interpreting as a specific case of reported speech. *Interpreting. International journal of research and practice in interpreting*. Vol. 7. No. 2. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 237–262. <https://doi.org/10.1075/intp.7.2.06bot>
- Göhring, H. 2007. Interaktionelle Leutekunde. In: Kellertat, A. F., Siever, H. (Hrsg) *Heinz Göhring. Interkulturelle Kommunikation. Anregungen für Sprach- und Kulturmittler*. Tübingen: Stauffenburg, 85–105.
- Gryesten, J. R. et al. 2021. Interpreter-mediated psychotherapy – a qualitative analysis of the interprofessional collaboration between psychologists and interpreters. *Current Psychology*. Vol. 42. 1420–1433. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01345-y>
- Hale, S. B. 2007. *Community Interpreting*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230593442>
- Jancsi B. 2003. A közösségi tolmácsolás. *Tudásmenedzsment* 4. évf. 1. sz. 76–84.
- Kastrup, M. C., Schouler-Ocak, M. (eds) 2020. *Intercultural Psychotherapy*. Berlin/Heidelberg: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-24082-0>
- Köllmann, A. 2011. *Dolmetschen im psychotherapeutischen Setting. Eindrücke aus der Praxis*. München: Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung.
- Miller, K. E. et al. 2005 The role of interpreters in psychotherapy with refugees: an exploratory study. *Am J Orthopsychiatry*. Vol. 75. No. 1. 27–39. <https://doi.org/10.1037/0002-9432.75.1.27>
- Pöchhacker, F. 2007. *Dolmetschen. Konzeptuelle Grundlagen und deskriptive Untersuchungen*. Tübingen: Stauffenburg.

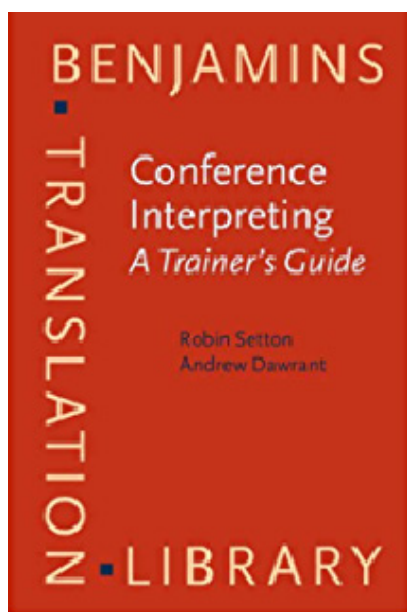
Robin Setton, Andrew Dawrant (eds)

Conference Interpreting. A Trainer's Guide

(Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 2016. 629 pp,
ISBN 978 90 272 5863 2)

Van Waarden Franciska

E-mail: franciska1998@gmail.com

A Benjamins Translation Library könyvsorozatnak kötetei széleskörűen lefedik a fordítás kutatásának és oktatásának legkülönbözőbb részterületeit. A könyvsorozat annak köszönheti népszerűségét, hogy tanácsadói testülete a fordítástudomány legkiválóbb képviselőiből áll.

Az 1994-ben induló könyvsorozat 121. kötete a 2016-ban megjelent *Conference Interpreting. A Trainer's Guide* sok évtized tolmácsoláskutatási és oktatási módszertani tapasztalatait foglalja össze. Szorosan kapcsolódik az ugyanabban az évben megjelent *Conference Interpreting. A Complete Course* című kötethez, amely elsősorban a konferenciatolmács-hallgatókhoz szól. (A két mű az összesített 120–121. kötet számmal is megjelent: *Conference Interpreting – A Complete Course and Trainer's Guide*.)

A szerzők, Robin Setton és Andrew Dawrant nyolc év kutatói munkáját ötvözik több évtizednyi tapasztalatukkal a konferenciatolmácsolásban és a tolmácsolás oktatásban. A könyv egyik szerzője a brit-francia származású tolmács, nyelvészprofesszor Robin Setton, aki 1983 óta az AIIC tagja. Európai és ázsiai viszonylatban egyaránt tapasztalt tolmácsoktató, fő kutatási területe a tolmácsolás kognitív, nyelvi és kulturális aspektusai. Andrew Dawrant szintén az AIIC kanadai származású tagja, számos diplomáciai csúcstalálkozón és bilaterális tárgyaláson vett részt konferenciatolmácsként, valamint hosszú évekig volt a Shanghai Nemzetközi Tanulmányok Egyeteme konferenciatolmács-képzésének vezetője.

Hivatkozás: Van Waarden F. 2023. Setton, R. Dawrant, A. (eds). Conference Interpreting. A Trainer's Guide. *Fordítástudomány* 25. évf. 1. szám. 122–124.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.25.1.10>

A kötet egészére jellemző az elmélet és a gyakorlat szoros összefonódása. A szerzők a tolmácsolástudomány elméleti megállapításait gyakorlatban előforduló, tolmácsolástechnika-órákon felmerülő példákkal és azok megoldási javaslataival mutatják be. A szerzők többek közt a tolmácsképzés felépítésére, a jegyzetelési technika elsajátítására, de a gyakorlóbeszédok graduálására vonatkozóan is konkrét idővonalakat dolgoztak ki, amelyek heti bontással segítik a tolmácsoktatókat az elmélet gyakorlati alkalmazásában. Címével némileg ellentétben a könyv nem csupán a szimultán tolmácsolás tanításáról szól, hanem a konszekutív tolmácsolás oktatása során fellépő problémaköröket is tárgyalja.

A mű stílusa közérthető, mégsem kérdőjelezi meg az olvasó a mű tudományoságát: a szerzők célja ugyanis, hogy a könyv a nem angol anyanyelvű olvasóknak is szóljon, és több kultúrkörben alkalmazható eszközöket adjon a tolmácsoktatók kezébe, gyakran kiemelve az európai és ázsiai nyelvi közvetítői piac és a kulturális beágyazottság közti eltéréseket.

A könyv elején a táblázatok és ábrák oldalszámát tartalmazó függelék, valamint a gyakran használt rövidítések (pl. SI – szimultán tolmácsolás, WM – munkamemória) magyarázata segíti az olvasó tájékozódását.

Az előszóban a szerzők kiemelik, hogy bár a könyv kidolgozottságát, módszertani ajánlásait és elméleti megalapozottságát tekintve preskriptívnek hathat, az oktatóknak kiemelt feladata a mindenkori hallgatók igényeit szem előtt tartani. Mindvégig amellet érvelnek, hogy ne a nyelvi fejlesztés legyen a tolmácsórák súlypontja; a hallgatóknak elsősorban önállóan kellene saját nyelvtudásukat bővíteni.

A könyv tizenöt fejezetben tárgyalja a konferenciatolmácsolás oktatásának fontosabb témaköreit, gondolatban követve a képzés elvégzésének, megtervezésének időrendi sorrendjét. Elsőként a főbb pedagógiai alapelveket definiálják, majd fokozatosan rátérnek az oktatók és hallgatók szükséges előképzettségére, amely a konferenciatolmács-képzés színvonalának fenntartásához elengedhetetlen. Kiemelik, hogy az egyes csoportok létszáma maximálisan 8–10, ideális esetben 3–6 fő lehetne.

A harmadik fejezetben a tolmácsolás tanítható elemeit és a tanterv strukturálásának módjait mutatják be, kitérve a tolmácsolást leíró modellekre. Hangsúlyozzák, hogy a konszekutív tolmácsolás és a baltolás gyakorlásának kell megelőznie a szimultán tolmácsolás elsajátítását, valamint, hogy a konferenciatolmács-képzés felénél érdemes a hallgatókat próbavizsgáztatni, amelynek értékelési szempontjaihoz kézzelfogható támpontokat nyújtanak.

A negyedik fejezetben az ajánlott felvételi követelményekről ejtenek említést, míg az ötödik fejezetben a tolmácsoktatás kezdeti fázisaiban alkalmazható, fejlesztő gyakorlatok (pl. Cloze-teszt) és a deverbilizáció fontosságát emelik ki. A hatodik fejezetben a hosszú szakaszos konszekutív tolmácsolás és az ahhoz használt jegyzetelés elméleti (pl. kapacitásmodell) és gyakorlati alapjait mutatja be, több szakaszra osztva a jegyzetelési technikai alapok rögzülését és fokozatos alkalmazását. A hetedik fejezet a nyelvfejlesztés és a B nyelvre történő tolmácsolás problémakörét írja le, kitérve a B nyelv elsajátítását befolyásoló tényezőkre.

Csak ezt követően tárgyalja részleteiben a könyv a konferenciatolmácsolás oktatását, egészen a kezdeti lépésektől. A szerzők számos gyakorlati példát adnak olyan gyakorlatokra, amelyek során az oktató az ún. mikrokonszekutív tolmácsolásból vezeti át a hallgatókat a szimultán tolmácsolásba. Kiemelt jelentőséget tulajdonítanak az oktatói visszajelzésekre és a hallgatók önmonitorozására, valamint egyfajta „kivárással” technika alkalmazására, amikor is a tolmács az összetett, nehezen dekódolható nyelvi szerkezetek esetében inkább kivár pár másodpercig, mintsem hogy elveszítse a kontrollt saját tolmácsolása felett. Ehhez kapcsolódóan a kilencedik fejezetben megküzdési stratégiákat vázolnak fel a hallgatók számára, valamint fontosnak tartják, hogy a hallgatók a képzés végéhez közeledve minél többször vegyenek részt valódi konferenciákon tapasztalatszerzés céljából. Emellett kitérnek a szakmai hűségre és a tolmácsolás bizalmi jellegére is, nem feledkezve meg a tartalom optimalizálásáról a befogadó közönség szempontjából sem. A tizenegyedik fejezet lépésről-lépésre végig vezeti az oktatókat a képzést lezáró vizsga főbb kritériumain, a vizsgáztatás irányelvein, de a szerzők külön fejezetet szentelnek a tolmácsoktatók élethosszig tartó tanulása jelentőségének. A tizenharmadik fejezet az AIIC, azaz a Konferenciatolmácsok Nemzetközi Szervezetének képzési modelljét mutatja be. Mivel a szerzők mindketten tagjai a szervezetnek, a képzési modellt követendő példának és kiindulási pontnak tartják a színvonalas és elismert konferenciatolmács-képzés szempontjából.

Tolmácsolástudományi szempontból mégis a tizenkettedik fejezet a legnagyobb jelentőségű. Setton és Dawrant a hallgatók, oktatók perspektívájába és a tantervbe is belehelyezi a tolmácsolástudományt, alátámasztva annak létjogosultságát, illetve szerepét a tolmácsképzésben. A fejezetben a Shanghai Egyetem által 2006 és 2009 között tesztelt tolmácsolástudományi doktori program tantervét írják le a szerzők. Ez a hipotetikus képzés négy fő modulra oszlik:

- (1) *Bevezetés a kognitív tudományokba* – Fő célja a tudományos kutatási módszerek bemutatása, a kritikus gondolkodás fejlesztése és a társadalomtudományokra jellemző kutatómódszertan megismerése.
- (2) *Nyelv, kommunikáció és fordítás* – A hallgatók ebben a modulban megismerkednek a nyelvészet alapfogalmaival, valamint elsajátítják a fordítás- és tolmácsolástudomány alapvető fogalmait.
- (3) *Kutatómódszertan és kutatási modellek a tolmácsolástudományban* – A hallgatók megismerkednek a tolmácsolástudomány főbb kutatási témáival, mint pl. a memória és a figyelem kutatása, továbbá alapvető statisztikai és kutatómódszertani ismereteket szereznek.
- (4) *A tolmácsképzés alapjai* – Ebben a modulban a PhD-hallgatók elsajátítják azokat a képességeket, amelyekre a tolmácsolás oktatásában szükség lehet.

A könyv végén név- és tárgymutató összegzi a tudományterület részletes bemutatását. Setton és Dawrant egyedülálló módon, átfogóan tárgyalják a konferenciatolmácsolás elméleti és gyakorlati tudnivalóit, kiemelt figyelmet fordítva az érvelésüket alátámasztó példák életszerűségére.

Anthony Pym

Translation Solutions for Many Languages: Histories of a Flawed Dream

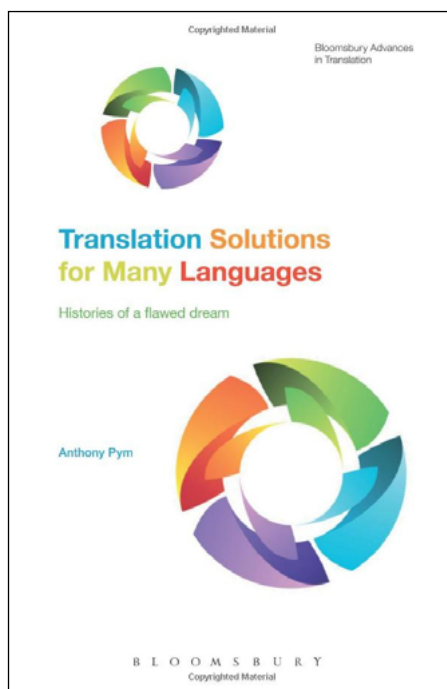
(London: Bloomsbury Academic. 2016. 288 pp,
ISBN 978-1-4742-6113-5)

Csiborné Horváth Andrea

E-mail: csibornehorvathandrea@gmail.com

Az elmúlt ötven évben számos leírás született a fordítók problémamegoldási technikáira, stratégiáira vagy eljárásaira, amelyek mindegyike a megoldásra fókuszál, nem pedig a fordítók gondolkodásmódjára – tudjuk meg Anthony Pymtől. A katalán Universitat Rovira i Virgili fordításkutatója ezen leírások összegyűjtése, értékelése és összehasonlítása után *Translation Solutions for Many Languages* (Fordítási megoldások sok nyelvre – saját ford.) c. könyvében a nagyközönség elé tárja megoldási típusainak tipológiáját, amelynek létrejöttét nem csak sokéves fordításoktatási kutatómunka előzte meg, hanem (a szerző szerint) a nyelv- és fordítástudomány 20. századi eredményei, valamint az azokat meghatározó globális társadalmi-politikai változások indokolták.

A szociológiai kontextusba helyezett eszmefuttatás szerzői előszóval indul, amelyben a könyv egészét átható distinkció tárul elénk: ideológiákkal terhelt 20. századi tudományos élet, nyelvi nacionalizmussal átjárt fordítástudományi tipológiák, szó szerinti fordítás, bináris opozíciók szemben a hatékonyabb fordításoktatást elősegítő kommunikatív fordítással és a könyv kulcskérdésével: a régi tipolo-

lógiaikat leporolva (megkérdőjelezhető ideológiájuk eltörlésével, hiányosságaik eliminálásával, ellentmondásaik feloldásával) létrehozható-e egy olyan osztályozás, amellyel bizonyítható, hogy a fordítás kommunikatív tevékenység?

A fellevezető kérdést megválaszoló elmélkedés tizenkét fejezetből áll, amelyek közül az első tíz a fordítástudomány 20. századi eredményeit mutatja be. Az első fejezet Charles Bally svájci nyelvész nagyhatású megállapításaival indít. Bally a franciáról németre fordítás során felszínre törő nyelvi különbségeket vizsgálva olyan módszer kialakítására törekedett, amely elősegítheti a mechanikus fordítással szemben álló kommunikatív fordítást, megoldási típusokat azonban nem javasolt – nem úgy, mint a könyv további fejezeteiben bemutatott számos fordításkutató, akik taxonómiáját sorra véve, megvizsgálva, értékelve és felhasználva jutott el Pym saját megoldási típusaihoz.

A bemutatott fordítástudósok sorát Jean-Paul Vinay és Jean Darbelnet francia szerzőpáros kezdi (2. fejezet), akik Charles Bally és Alfred Malblanc gondolataira építették nagyhatású tipológiájukat. Vinay és Darbelnet munkájának fontosságát mutatja az is, hogy ők a könyv leggyakrabban idézett szerzői, Pym minden fejezetben említést tesz róluk. A következő (3–8.) fejezetekben olyan helyekre látogatunk el, ahol a 20. századi fordítástudományban jelentős eredmények vagy eredménytelenségek születtek; így az 50-es évek elszeparált sztálinista Oroszországába (3. fejezet), Loh Dian-Yang konzervatív nacionalista Kínájába (4. fejezet), a cseh Jiří Levý és a szlovák Anton Popovič Közép-Európájába (5. fejezet), ahol a nyugati leíró fordítástudomány szempontjából fontos megállapítások láttak napvilágot, de a kommunista hatalom árnyékában a fordításoktatás és a megoldási típusok terén elmaradtak, a transzformációs grammatika világába (6. fejezet), az spanyol–angol Gerardo Vázquez-Ayorához (7. fejezet), akinek ugyan voltak innovatív gondolatai, de az összehasonlító stilisztika és a transzformációs grammatika integrálása terén célt tévesztett, és végül Michael Schreiber Németországába is (8. fejezet), ahol a skopos-elmélet fordítástudományi forradalmat indított el. Megérkezve az 1990-es évekbe (9. fejezet), amikor a fordítástudomány nemzetközi tudományos diszciplínává nőtte ki magát, a fordítási megoldások olyan tipológiáival találjuk szemben magunkat, amelyek már nem egy nyelvpárra vonatkoznak, hanem a nyugati tudományos diskurzus részei.

Az évtizedek óta csiszolódó, jól bejáratott gondolkodásmód azonban nem működik minden nyelvpárban – mondja Pym, aki e problémát élesben is megtapasztalta, amikor az európai kategóriákat megpróbálta az angol–japán nyelvpárra alkalmazni (10. fejezet). Hasonló nehézségekkel találta szembe magát a megoldási típusok taxonómiájának létrejöttét megelőző empirikus vizsgálatok során is, amelyek eredményeiből levont következtetései nagyban meghatározták a megoldási típusok rendszerezését. Ahogy a könyv 11. fejezetéből megtudjuk, Pym szerint „a puding próbája a tanóra”, ezért oktatóként kutatást végzett hallgatói körében arról, hogy a fordítási műveletek különböző taxonómiái hogyan működnek a gyakorlatban, melyek azok pedagógiai erősségei és gyengeségei. A tantermi kísérletek Vinay és Darbelnet (1958) és Loh (1958) nyelvspecifikus osztályozását vetették össze.

Az eredmények azt mutatták, hogy az osztályozások jobban működnek az adott taxonómiához közel álló nyelvpárban, ugyanakkor érthetőek más nyelvet hallgatóknak is. Pym rendszere ezt a problémát igyekszik kikerülni azzal, hogy nem egy adott nyelvpárra, hanem sok nyelvre kínál megoldásokat. A kutatásokból végül az is kiderült, hogy a hallgatók a szakterminológiai elnevezéseket (pl. moduláció, adaptáció) nehezen jegyezték meg. Pym célul tűzte ki, hogy a taxonómiája pedagógiai szempontból hasznos legyen, így a hallgatók véleményére alapozva alakította ki kategóriáit; megoldási típusai (ld. 1. táblázat) ezért (szerinte) egyszerűen érthetőek és beazonosíthatók.

1. táblázat: *A megoldási típusok tipológiája (Pym 2016: 220)*

Copying Átvétel	Copying words Szavak átvétele	Copying sounds (Fonológiai átvétel) Copying morphology (Morfológiai átvétel) Copying script (Transzkripció)
	Copying structure Szerkezetek átvétele	Copying prosodic features (Prozódiai jegyek átvétele) Copying fixed phrases (Állandósult szókapcsolatok átvétele) Copying text structure (Szövegszerkezetek átvétele)
Expression change Kifejezés-váltás	Perspective change Nézőpontváltás	Changing sentence focus (Mondatfókusz váltása) Changing semantic focus (Szemantikai fókusz váltása) Changing voice (Hangnem váltása) Renaming an object (Tárgy átnevezése)
	Density change Sűrűségváltás	Generalization/Specification (Generalizáció/ Specifikáció) Explicitation/Implication (Explicitáció/ Implicitáció) Multiple translation (Többszörös fordítás)
	Resegmentation Újraszegmentáció	Joining sentences (Mondatok összevonása) Cutting sentences (Mondatok felbontása) Re-paragraphing (Újraparagrafálás)
	Compensation Kompenzáció	New level of expression (Kifejezés új szintjei) New place in text (notes, paratexts) (Új hely a szövegben (jegyzetek, paratextus))
	Cultural correspondence Kulturális megfeleltetés	Corresponding idioms (Idiómák megfeleltetése) Corresponding units of measurement, currency, etc. (Mértékegységek, pénznemek stb. megfeleltetése) Relocation of culture-specific referents (Kultúraspecifikus jeltárgyak áthelyezése)

Material change Tartalmi változtatás	Text tailoring Szövegadaptáció	Correction / Cenzorship / Updating (Javítás / aktualizálás) Omission of material (Tartalom kihagyása) Addition of material (Tartalom betoldása)
--	--	---

És hogy miben hoznak újat a megoldási típusok? Amikor Pym tanítványai Vinay és Darbelnet kategóriáit összevetették Loh rendszerével, kiderült, hogy bár egy tipológia jobban működhet egy adott nyelvpárban használva, más nyelveken fordító hallgatók is képesek megérteni és értékelni a kategóriáit, kritikát és javaslatokat megfogalmazni. A kísérlet rávilágított az elmélet és a gyakorlat közötti hamis ellentétre is. Amikor a hallgatók saját fordítói megoldásaikat kategorizálják, saját munkájukra és az elméletalkotás nehézségeire egyaránt reflektálnak. Pym szerint nem magukban a megoldási típusokban, hanem e kettős folyamatban rejlik a taxonómia pedagógiai értéke. Felhívja továbbá a figyelmet arra, hogy nem szabad abszolút igazságként tekinteni a megoldási típusokra, mert nem ez a pedagógiai funkciójuk. A tanulás ugyanis dinamikus folyamat, amely során egy taxonómia ösztönözheti a fejlődést, továbbá maga a taxonómia is dinamikusan fejlődhet, ami többféleképpen valósulhat meg. Egyrészt a fordítójelöltek megoldásaik összehasonlításával és megvitatásával többet tudhatnak meg munkanyelvük fordítási viselkedéséről. Másrészt a hallgatók reflektálnak a fordítás és az elméletalkotás kapcsolatára, és elméletalkotásba kezdenek attól függetlenül, hogy mi volt az előzetes véleményük a taxonómiáról. Pym megjegyzi, hogy tipológiája nem végleges, hanem fejleszthető és adaptálható a hallgatók szintjéhez és munkanyelveihez, valamint az alkategóriák száma is bővíthető, így új megoldási típusokat adhatunk a tipológiához. A szerző a megoldási típusok rendszerére oktatási segédletként hivatkozik, amely olyan helyzetekben hívható segítségül, amikor a fordító fontos döntés előtt áll. Amikor a fordító zökkenőmentesen végzi a fordítást, nincs szüksége kidolgozott tipológiákra. Ha problémába ütköznek, akkor viszont a tipológia megfontolandó megoldások halmazát tárja a fordító elé, és segíti a tudatos választást – hasznossága tehát tisztán pedagógiai jellegű.

Klaudy Kinga

Tézisek a fordítástudományról. Új fordítástudományi tanulmányok

(Budapest: Tinta Könyvkiadó 2020, 246 pp.
ISBN 978-963-409-246-9)

Kovács Tímea

E-mail: kovacs.timea@kre.hu

Klaudy Kingának, az ELTE Fordítástudományi Doktori Iskola vezetőjének és oktatójának a szakmai élete és tevékenysége a kezdetektől összefonódik a magyarországi fordítástudomány önálló tudományágként való megszilárdításával. Oktatási tevékenységével párhuzamosan nemzetközileg és Magyarországon is egyedülálló kutatási és tudományos tevékenységet végez, melyet a fordítási folyamat megértése és oktathatósága iránti elkötelezettsége vezérel. A Tinta Könyvkiadó gondozásában 2020-ban megjelent *Tézisek a fordítástudományról* című kötet Klaudy Kinga 2008 és 2019 közötti legjelentősebb tanulmányait foglalja magában. Noha a kötet négy jól elkülöníthető fejezetre tagolódik, a bennük megjelent tanulmányokat egységes elméleti keretbe foglalják a szerző fordítástudományt illető alapkérdesei. Miért van szükség önálló fordítástudományra? Hogyan viszonyul egymáshoz a fordított és nem fordított szöveg? Mit jelent az aszimmetria hipotézis a fordításban? Mennyire elméleti és gyakorlati tudomány a fordítás? Hogyan lehet magyarul szakszerűen leírni a fordítás folyamatát? Hogyan lehet oktatni a fordítástudományt? Milyen szerepe van a fordítást gyakorló intézményekben a fordítás oktatásának?

Hivatkozás: Kovács T. 2023. Klaudy K. Tézisek a fordítástudományról. Új fordítástudományi tanulmányok. *Fordítástudomány* 25. évf. 1. szám. 129–138.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.25.1.12>

A kötethez írt előszóban a szerző felteszi a későbbi tanulmányokban is megjelenő alapkérdést, vagyis hogy miért kell önálló fordítástudomány, hiszen a két-nyelvű beszédtevékenység kutatása lehetne az egynyelvű beszédtevékenységet kutató tudományok egyik tárgya is. Álláspontja szerint noha a fordítástudományba a legkülönbözőbb területről érkeznek kutatók, sokan úgy érzik, több közülük van egymáshoz, mint az anyatudományhoz. Ugyanakkor a kapcsolat az anyatudomány és a fordítástudomány között nem szakad meg, emiatt marad meg a fordítástudomány interdiszciplináris jellege.

A *fordítástudományról* című első fejezetben hét tanulmány kapott helyet. Az első címe: *Tizenöt tézis a fordítástudományról*. Tanulmányában a szerző kifejti, hogy noha a magyar fordítástudomány sokat fejlődött az elmúlt években – 2008 szeptemberétől önálló egyetemi szakként lehet indítani a fordítást és tolmácsolást, van önálló doktori programja, 1999 óta rendszeresen megjelenő magyar nyelvű folyóirata, a *Fordítástudomány* és 2000 óta angol nyelvű folyóirata, az *Across Languages and Cultures* –, a fordítói tevékenység és a fordított szövegek kutatása még mindig nem éri el a tudományos általánosítás és a rendszerbe foglalás kellő fokát. Ennek egyik oka, hogy a fordítástudományban nincsenek meghatározva az alaptételek és alapszabályok. Ezt kívánja pótolni a szerző a tanulmányban összefoglalt 15 alaptézis, amelyet megfogalmazott munkássága során.

A következő, *Milyen értelemben alkalmazott nyelvészet a fordítástudomány?* című írásában arra keresi a választ a szerző, hogy mennyiben különbözik az alkalmazott és az elméleti nyelvészet. Az elméleti nyelvészet célja a valóság megismerése, míg az alkalmazott nyelvészeté a társadalmi hasznosítás. Az elméleti nyelvészet kutatási tárgya tehát a nyelv mint struktúra, rendszer, az alkalmazott nyelvészeté pedig a nyelv mint társadalmi jelenség. Fontos szerepet játszott a fordítástudomány fejlődésében a 60-as évekre jellemző nyelvészeti fordulat, melynek fő célja az irodalomtudományról való elszakadás volt. Azóta újabb – kulturális, szociológiai, pragmatikai – fordulatok mentek végbe a fordítástudományban. A fenti hatások ismeretében a szerző tudományos ismeretei és kutatási eredményei alapján az alábbiakban határozza meg a fordítástudomány definícióját: „A fordítástudomány önálló, interdiszciplináris tudományterület, mely a legtágabb értelemben vett nyelvi közvetítés eredményét, folyamatát és funkcióját vizsgálja, a fordítás és tolmácsolás folyamatában részt vevő összes nyelvi és nem nyelvi tényező figyelembevételével. Saját elméleti, leíró és alkalmazott ága van” (Klaudy 2020: 32).

A harmadik, *A fordítástudomány neve, természete és terminológiája* című tanulmány Holmes (1972) híres művére (*The Name and Nature of Translation Studies*) épül. Noha a Holmes által javasolt *translation studies* elfogadottá vált, többször szembesült azzal a kérdéssel, hogy az angol elnevezés hogyan fordítható magyarra. Véleménye szerint sem a fordítási tanulmányok, sem a fordítástudomány, vagy fordításelmélet nem pontos. A fordítással foglalkozó tudomány másik alapegysége, a fordítási művelet is több néven ismert. Lehet *fordítási/fordítói eljárás, módszer, technika, stratégia, eltolódás, átváltás, művelet, transzformáció, megoldási típus*. Az angol kifejezések sem egységesek, hiszen lehet *translational/*

transfer procedure, method, technique, strategy, shift, change, operation, transformation, solution type. A módszer és eljárás inkább globális, a stratégia, technika és az eltolódás inkább lokális. A stratégia kognitív műveletre utal, a technika és az eltolódás inkább nyelvi műveletre vonatkozható. A harmadik különbség pedig az, hogy a stratégia és a technika inkább a fordítás folyamatára alkalmazható, míg az eltolódás inkább az eredményre. A stratégia problémamegoldást feltételez, a technika lehet rutin is. A fentiekre való tekintettel a szerző az átváltási művelet kifejezést javasolja megoldásként. Végezetül megfogalmazza az átváltási műveletek új definícióját: „Az átváltási művelet terminus magában foglal minden globális és lokális, kognitív és nyelvi, folyamatszintű és eredmény szintű, valamint tudatos és rutinszerű műveleteket, amelyeket fordítók egymást követő generációi fejlesztettek ki, hogy leküzdjék a fordítás folyamatában alkalmilag együtt funkcionáló nyelvek lexikai és grammatikai rendszerének, szövegépítési sajátosságainak és kulturális kontextusának különbségeiből adódó nehézségeket” (id. mű 78).

Az első fejezetben megjelenő negyedik tanulmány címe: *Egyirányú interdiszciplinaritás: a fordítástudomány kapcsolata a terminológiával és a pragmatikával.* Ebben a tanulmányában a szerző a fordítástudomány három olyan problémájára hívja fel a figyelmet, melyben a terminológiával való kapcsolat megoldást jelenthet. Az első ilyen probléma a külső izolálódás. Bassnett véleményével (Bassnett 2012: 17) egyetértésben a szerző úgy véli, hogy noha a fordítástudomány sikeresen megvívta függetlenségi harcát, egyben izolálódott is, mivel eredményei nem kerültek bele a többi társadalomtudomány vérkeringésébe. Ugyanakkor a fordítástudományi doktori disszertációk és a *Fordítástudományban* megjelenő tanulmányok sok terminológiai témát dolgoznak fel. A fordítástudomány számára tehát a terminológiával való kapcsolat ez egyik lehetőség az izolációból való kitörésre. A másik probléma a belső fragmentálódás. A fordítástudomány a nyelvi közvetítés egyre újabb irányait (közösségi tolmácsolás, jeltolmácsolás, hangalámondás stb.) fogadja be, de mindeközben fenyegeti a fragmentáció veszélye. A magyar fordítástudomány szakkifejezései terminológiai feldolgozása és egy magyar fordítástudományi terminológiai szótár elkészítése azonban segítené a terminológiai egységesítést. A harmadik problematikus terület a (nem mindig) fordítástámogató technikai eszközök rohamos fejlődése. A technológiai fejlődés következtében gyökeresen megváltoztak a fordítói munka körülményei, így a fordítók maguk is terminológiai adatbázisokat használó csapatmunkásokká váltak. Ugyanakkor a terminológiai ismeretek tudatos alkalmazása hozzásegítheti a fordítókat ahhoz, hogy terminológusként is tudjanak dolgozni.

A terminológián kívül a pragmatika és a szociolingvisztika is fontos segédtudományai a fordítástudománynak. A szociolingvisztika és szociológia az alábbi területeken segíthet a fordítástudománynak: szociolingvisztikai szempontból elemezhető fordítási nehézségek a fordítandó szövegekben (dialektusok, tegezés-magázás); szociolingvisztikai szempontokkal magyarázható átváltási műveletek a fordításban (reáliák általánosító, vagy magyarázó betoldások); a fordítási/tolmácsolási esemény (szituáció) résztvevőinek szociolingvisztikai szempontú jellemzése; a fordítók szerepe és helye a társadalomban; a fordítás szerepe és helye a társadalomban.

A pragmatika és a fordítástudomány kapcsolata is szorosabbá vált az utóbbi években. Többek között, olyan korábban hagyományosan szociolingvisztikainak tartott probléma, mint a tegezés-magázás, újabban pragmatikai kérdés. A pragmatikai adaptáció vagy transzformáció kifejezés már a 60-as években megtalálható volt a fordítástudományban, de a legújabb kutatási érdeklődési területek és irányok egyre nagyobb teret biztosítanak a pragmatikának a fordítástudományon belül. Szili Katalin (2014) nyomán a szerző az alábbi területeken lát kapcsolatot a fordítástudomány és a pragmatika között: mi az, ami a fordításban/tolmácsolásban pragmatikai szempontból okoz nehézséget; mi az, amit a pragmatika fogalmi apparátusa segítségével le tudunk írni, rendszerbe tudunk foglalni, meg tudunk magyarázni; melyek azok a pragmatikai problémák, melyek konkrét fordítási (átváltási) műveletekhez köthetők; a pragmatikai műveleteket (kiigazításokat) tudatosan végzik a fordítók vagy ösztönösen; kell-e, lehet-e oktatni őket? Mindezek ellenére továbbra is jellemző az egyirányú interdiszciplinaritás, mivel noha a fordítástudomány beépíti a társtudományok eredményeit elméleti rendszerébe, a társtudományok nem kíváncsiak a fordítástudomány eredményeire. Egyelőre.

A fejezet következő tanulmánya a *Közös nyelvet beszélünk? Ami a 123 fordítástudományi terminusból kimaradt*. Klaudy azzal vezeti be a tanulmányát, hogy a fordítástudomány esetében még mindig gyakran felmerül a tudományos önállóság kérdése. Véleménye szerint az önállóság egyik alapfeltétele, hogy legyen közmegegyezés a szakemberek között a szakkifejezések használatában, Sajnos a (magyar) fordítástudományban egyelőre nincs megállapodás olyan alapvető szakkifejezésekben sem, mint pl. *funkcionális ekvivalencia*, *szó szerinti fordítás*, *fordítási művelet*. Ennek nagyrészt az az oka, hogy nincsen magyar fordítástudományi terminológiai szótár. Klaudy Kingának köszönhetően van egy 123 elemből álló terminusjegyzék definíciókkal, forrásmegjelöléssel, kereszthivatkozásokkal (Klaudy 1999). Nem csak a fordítástudomány alapvető szakkifejezéseit illetően nincsen teljes szakmai konszenzus, a tudományág megnevezése sem egységes. Az elmúlt években végbement fejlődésnek köszönhetően immár elkülönül a fordítás- és tolmácsolástudomány. Ebben a tanulmányban Klaudy megfogalmazza fordítástudomány (*Translation Studies*) és tolmácsolástudomány (*Interpreting Studies*) definícióját. A fordítástudomány a nyelvek és kultúrák közötti írásbeli információátadás folyamatáról, eredményéről és funkciójáról szóló ismeretek összegyűjtése és rendszerbe foglalása. A tolmácsolástudomány (*Interpreting Studies*) pedig a nyelvek és kultúrák közötti szóbeli információátadás folyamatáról, eredményéről és funkciójáról szóló ismeretek összegyűjtése és rendszerbe foglalása. A tanulmány végén a szerző azt a következtetést vonja le, hogy a fordítástudomány önálló státuszának megerősítéséhez elengedhetetlen a magyar fordítástudományi terminológia létrehozása. Fontos, hogy a fordításról való beszéd szakszerű legyen, a fordítók meg tudják indokolni választásaikat, hogy szakemberként működhessen a fordító. Noha létezik a 123 tételből álló terminusjegyzék, szükséges a bővítése és egyben javaslatot tesz a fordítástudományi terminológiai szótár előkészítésére.

A fejezet utolsó tanulmányában (*Az átváltási műveletek rendszere*) felidézi a szerző, hogy az 1990-es években (Klaudy 1994) hozta létre ezt a fordítási műveletek taxonómiát indoeurópai nyelvekről magyarra fordítás során alkalmazott műveletek típusainak leírására. Két fő kategóriába – lexikai és grammatikai – sorolja ezeket a műveleteket. Taxonómiájában a lexikai műveletek közé tartozik az alábbi tíz művelet: jelentések differenciálása és konkretizálása; jelentések generalizálása; jelentések összevonása; jelentések felbontása; jelentések betoldása; jelentések kihagyása; jelentések áthelyezése; jelentések felcserélése és antonim fordítás; teljes átalakítás; kompenzáció. A grammatikai művelet kategória az alábbiakat foglalja magában: grammatikai konkretizálódás; grammatikai generalizálódás és tudatos konkretizálódás; grammatikai felbontás (mondategészek felbontása); grammatikai összevonás (mondategészek összevonása); grammatikai felemelés (mondategységek felemelése); grammatikai lesüllyesztés (mondategységek lesüllyesztése); grammatikai betoldás; grammatikai kihagyás; grammatikai áthelyezés (szórendi műveletek); grammatikai cserék. A legrégebbi Vinay és Darbelnet (1958/1985) angol–francia csoportosításán kívül felsorolja a legfrissebb kategóriákat, melyeket Pym hozott létre (Pym 2015). Ide tartoznak az alábbi *megoldási típusok (solution types)*: *copying words (szavak átvétele)*; *copying structures (szerkezetek átvétele)*; *perspective change (nézőpontváltás)*; *density change (sűrűségváltás)*; *resegmentation (újraszegmentálás)*; *compensation (kompenzáció)*; *cultural correspondence (kulturális megfeleltetés)*; *text tailoring (a szöveg adaptációja)*. Annak ellenére, hogy Klaudy annak idején nem tudományos céllal hozta létre a fordítási műveletek rendszerét, a doktori program hallgatói is használják, mert keretet ad az összegyűjtött fordítási adatok rendszerezéséhez, segítséget ad a fordítói döntések leírásához, magyarázatához, sőt előrejelzéséhez.

A második, *Empirikus fordításkutatás* című fejezetben szintén hét tanulmány kapott helyet. A fejezet első tanulmánya, a *Szószintű műveletek szövegszintű hatása a fordításban* tételmondata, hogy a fordítás másodlagos szövegalkotás. Ez az oka annak, hogy a fordítási szövegek (Károly 2007) máshogy viselkednek, mint a nem fordítási szövegek. Sokan vizsgálták a fordítási szöveg kvázi helyességét, *translationese* címszó alatt. A korpusznyelvészet fordítástudományi alkalmazása a 90-es évektől (Baker 1993, 1995) lehetővé tette a fordítási szöveg értékmentes vizsgálatát olyan fordítási univerzálék szempontjából, mint az explicitég, a normalizáltság, az egyértelműség. A fordítási szöveg idegenszerűségét okozhatják elmulasztott átváltási műveletek. Ugyanakkor vannak olyan fordítási műveletek, mint például a diskurzusjelölő elemek betoldása és a szemantikai dúsítás, amelyek alkalmazásával azt a látszatot kelti a fordító, hogy nem fordításról, hanem eredeti műről van szó. Ebben az értelemben a célnyelvspecifikus diskurzusjelölő elemek betoldása olyan szószintű művelet, melynek szövegszintű hatása van.

A következő tanulmány címe *Empirikus kutatások a fordító láthatatlanságáról*. A fordító láthatatlanságát először Venuti említette 1995-ben megjelent könyvében. (Venuti 1995) Klaudy szerint meg kell különböztetni a fordító láthatatlanságát a műfordításban, a szakfordításban és a fordítástudományban. A Venuti könyv-

ében leírtak szerint a fordítók láthatatlansága az angol világban azzal is együtt jár, hogy kulturális filterként is működnek és kiszűrik az idegenséget az angolra fordított művekből. Ez azt jelenti, hogy inkább honosítanak (Venuti szóhasználatában *domestication*) ahelyett, hogy megismertetnék az olvasókat más kultúrákkal (*foreignisation*). Ugyanakkor a szakfordítók még láthatatlanabbak, mint a műfordítók. Sőt a fordítástudomány csak tovább erősítette a fordítók láthatatlanságát, hiszen általánosításra törekszik. A fordítástudományban sokáig nem is volt helye a fordító személyiségére irányuló kutatásoknak; ez a helyzet a múlt század végén a kulturális és szociokulturális fordulatokkal párhuzamosan kezdett el megváltozni. Az utóbbi időben egyre inkább szerepet kap a fordító személye, például hogy milyen hatással van a fordításra a fordító kognitív állapota, a fordítói feladat jellege, a fordítás szociokulturális körülményei stb.

Terminusok és reáliák az európai uniók kommunikációjában címmel jelent meg Klaudy Kinga Gulyás Róberttel közösen írt tanulmánya, amely a reáliák és terminusok közötti különbségeket vizsgálja az európai uniós terminológiában. A tanulmány második részében Gulyás Róberttel, az Európai Parlament főállású tolmácsával készített beszélgetés található. A beszélgetésben arra keresik a választ a szerzők, hogy az Európai Unió működtetését végző intézmények elnevezései reáliák vagy terminusok-e. Gulyás Róbert szerint terminologizálódott reáliák, mivel sok európai uniós fogalom egyfelől egyedi politikai, földrajzi, kulturális reália, másfelől szerződésekkel, jól definiált jogi alapfogalommal létrehozott rendszer része, vagyis terminus. Vagyis nem lehet az EU-reáliák és EU-terminusok között határvonalat húzni, ami az Európai Unió párhuzamos definícióinak sokféleségéből és volatilitásából ered.

A fejezet negyedik tanulmánya, a *Frazeologizmusok a szótárban és a fordításban – a fordítói kreativitásról* Kovács Mariettával tartott közös előadásának szerkesztett változata. A tanulmány a fordítói kreativitást vizsgálja a frazeologizmusok fordításában, szépirodalmi szövegek megoldásait egybevetve európai uniós szövegekben található megoldásokkal. A szerző a tanulmány első részében szépirodalmi (tetszőlegesen kiválasztott angol–magyar példák során), második részében pedig Kovács Marietta által Európai Uniós szövegekből gyűjtött példák alapján vizsgálja a frazeologizmusok fordítását. Általános szabályként Klaudy felhívja a figyelmet arra, hogy a frazeologizmusokat nem fordítjuk, hanem „megfeleltetjük, azaz megkeressük azt a célnyelvi szólást, közmondást, amelyet a célnyelvi beszélők hasonló helyzetben használni szoktak” (Klaudy és Kovács 2016). A szépirodalmi művekből vett példák alapján Klaudy három kategóriát állított fel a frazémák vizsgálatára. Az első kategória a teljes átalakítás, például az angol *sitting duck* (egyszerű behelyettesítés *könnyű célpont* lenne) helyett *eszményi préda*. A második kategória a célnyelvi frazémák kreálása kompenzáció eszközeként, például az angol *it bores me* magyar fordítása *a könyökömön jön ki*. A harmadik csoportba tartoznak az európai frazeológiai univerzálék, vagyis olyan kulturális jelek, amelyek az európai makrokulturális közösség értékítéleteit és értelmezési rendszerét közvetítik. Ilyenek például a közös európai kultúrából származó frazé-

mák, mint *Dávid és Góliát* története, *Pandóra szelencéje* stb. A tanulmány második részében az Európai Parlament honlapjáról Kovács Marietta által negyven francia–angol–magyar egységből gyűjtött korpuszban végzett elemzés alapján megállapítja, hogy az európai uniós szövegekben a frazémák fordítását nem a kreativitás, hanem annak hiánya jellemzi, szemben a szépirodalmi szövegekkel.

A második fejezet ötödik tanulmánya *A célnyelvi norma változásának nyomon követése egy Agatha Christie-regény újrafordításának elemzésével*. Ebben az írásban Klaudy arra keresi a választ, hogy miért van szükség Agatha Christie *The Secret Adversary* (1922) (*A titkos ellenfél*) című regényének újrafordítására. Vajon az indokolja-e az újrafordítást, hogy a szöveg közelebb kerüljön a célnyelvi normához? A forrásnyelvi angol regény két magyar fordításban érhető el. Az első, dr. Zeyk Adél bárónő fordítása 1930-ban jelent meg a Palladis Rt.-nél, utána 1995-ben, 1997-ben és 1998-ban a Hunga-Print Nyomda és Kiadó majdnem változtatás nélkül adta ki. A második, Neményi Róza fordítását, 2012-ben az Európa Kiadó adta ki. A tanulmány az újrafordítási hipotézis alapján azt vizsgálja, hogy vajon az újabb fordítások egyre közelebb kerülnek-e a forrásnyelvi szöveghez. Ezt a hipotézist az újrafordítás szempontjából érzékeny helyek vizsgálatával elemzi a szerző. Ezeket az érzékeny helyeket hat csoportba sorolta, mindegyiket a forrásnyelvi, a régi és az újrafordított szövegekből vett példákkal szemléltetve. Az első érzékeny terület a tegezés, magázás kérdése. Ebből a szempontból lényegesen eltér a régi és az újrafordított szöveg: az 1930-as szövegben mindenki magázódik, az új fordításban az egykorú fiatalok viszont tegezik egymást. A mindennapi ételek és italok fordításában is érdekes különbségeket lehet felfedezni. A forrásnyelvi *bun* a régi fordításban *kalács*, az újban pedig *zsömle*. Noha a *bun* ízében kalácshoz, formáját tekintve zsömléhez hasonlít, indokolt a változtatás az újrafordításban, mivel a jelenet kávézóban játszódik, ahol kalácsot nem szokás rendelni. Az étkezések idejének magyar fordítása is változik: a *lunch* szót az első fordításban *villásreggelizni*, a másodikban *ebédelni* igével fordította a fordító. Érdekes megfigyelni a mára már elavult jelenségek fordítását. Az angol regényben található *pelmanism* – a 20-as években Londonban divatos memóriafejlesztő tréning – kifejezést az első fordító kölcsönzéssel oldotta meg: *pelmanizmus*. Az újrafordításban magyarázó fordítási műveletet alkalmaz a fordító, így *emlékezetfejlesztő tréning* fordításban jelenik meg. Az ötödik csoportba sorolhatók az elavult szólásmondások, például a forrásnyelvi angol *dash it all* az első célnyelvi magyar fordításban *a kakas csípje meg*, az újrafordításban pedig *a mindenségedet*. Az utolsó kategóriába tartoznak a szóbeli megnyilvánulásokat kísérő mondatok fordításai, pl. *Why? Miért éppen nőben? – csodálkozott a lány*. (első fordítás), *Miért?* (újrafordítás). Itt azt látjuk, hogy az újrafordításban a fordító – a forrásnyelvi szöveghez hasonlóan – nem használt szóbeli megnyilvánulást kísérő mondatot. A fenti példák alapján azt a következtetést vonja le a szerző, hogy valójában nem beszélhetünk újrafordítási műveletekről, hiszen a fordítás új készítője nem a régi, hanem az eredeti szöveg alapján dolgozik, és mindkét fordító a saját korára jellemző célnyelvi normát követi a fordításában.

A fejezet utolsó tanulmánya, *Eredeti magyar szakszöveg vs. fordított magyar szakszöveg* a MANYE és a MANYSI közös konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata. Az eredeti magyar és a fordított magyar szöveg különbségét régóta kutatják. Az ilyen irányú kutatásoknak új lendületet adott a korpusznyelvészeti módszerek megjelenése a fordítástudományban. Klaudy fordítástudományi szakszövegekből két kis méretű (150 oldal) alkalmi korpuszt állított össze, és ezekben vizsgálta az eredeti magyar és fordított szövegekben megfigyelhető eltéréseket. Az eredeti magyar korpusz a *Fordítástudomány* folyóirat egyik teljes száma, a fordítási korpusz pedig a fordítástudományi szövegek hallgatói (angol–magyar) fordításait tartalmazza. A két alkorpuszban a fordított szövegre utaló gyakoriságokat kereste a szerző azt, hogy hogyan érhető tetten a fordított korpuszban az idegenszerűség számszerűleg is kimutatható formában. A fordítástudományi szakirodalomban korábban megjelent alaphipotézisek alapján az alábbi nyelvhasználati jelenségek gyakrabban fordulnak elő az idegen nyelvről magyarra fordított szövegekben: üres igék (pl. *rendelkezik*); üres melléknévi igenevek (pl. *való, lévő, folyó*); terpeszkedő kifejezések (részét képezi); a főnévből képzett névutók (*követően, kifolyólag, vonatkozásában*); a személytelen fogalmazás névutói (*által, általánosan*); az utalószerű mondatkezelések (*az a tény, hogy*); régies utalószők (*azon, ezen*); határozatlan névelők (*egy*); *hogy*-os tagmondatok; *ami, amely* helyett; kevesebb határozott névelő. A két alkorpuszban végzett kutatás eredményei azt mutatják, hogy a fenti a vizsgált jelenségek minden esetben gyakoribbak a fordított szövegekben, de nem idegenek az eredeti magyar szövegektől sem, ami lehet közvetett interferencia eredménye. A fordításokat tehát jól meg lehet különböztetni az eredeti szövegektől, ez nem jelent feltétlenül minőségi különbséget, mivel az eredeti magyar szöveg is lehet nehézkes, nehezen érthető.

A kötet harmadik fejezetében, *Az aszimmetria hipotézis*, négy tanulmánya kapott helyet. Az első tanulmány célja az aszimmetria hipotézis (Klaudy 2001) fogalmának továbbfejlesztése és összekapcsolása a Venuti (1995) által bevezetett honosítás/idegenítés fogalmával olyan nyelvpárok esetében, melyek egyik tagja nagy vagy szélesebb körben elterjedt nyelvnek tartható, mint például az angol és az orosz, a másik tagja kis vagy kevésbé elterjedt nyelvnek tartható, mint például a finn és a magyar. Az aszimmetria hipotézis feltételezi, hogy az explicitáció és implicitáció nem szimmetrikus műveletek, és a fordítók, ha van választási lehetőségük, előnyben részesítik az explicitációval járó műveleteket (konkretizálás, felbontás, betoldás és felemelés stb.) az implicitációval járó műveletekkel szemben (általánosítás, összevonás, kihagyás és lesüllyesztés stb.). Ezt a hipotézist a szerző kiterjeszti a kulturális aszimmetriára, ami nem egyszerűen a kultúrák közötti különbségeket jelenti, hanem a kultúrák közti kommunikáció egyirányúságát vagy legalábbis kiegyensúlyozatlanságát. Az egyik kultúra a kibocsátó, a másik a befogadó. Ennek következtében a fordító kulturális műveleteket is elvégez. Az aszimmetria hipotézis tehát kiterjeszthető a kulturális szintre is. Míg nyelvi szinten az explicitáció van túlsúlyban az implicitációval szemben, kulturális szinten a honosító fordítás van túlsúlyban az elidegenítő fordítással szemben.

A harmadik tanulmány a *Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában* címmel elhangzott előadás szerkesztett változata. A reália valamely kultúrára sajátosan jellemző jeltárgy vagy fogalom és annak elnevezése, amelynek a másik kultúrában nincsen megfelelője. A kulturális aszimmetria leküzdésére irányuló fordítói magatartások a Venuti által bevezetett honosítás és idegenítés. Feltételezhető, hogy ha kevésbé elterjedt nyelvekről és kultúrákról szélesebb körben elterjedt nyelvekre vagy kultúrákra fordítunk, honosítás megy végbe. Ha viszont szélesebb körben elterjedt nyelvekről és kultúrákról kevésbé elterjedt nyelvekre és kultúrákra fordítunk, idegenítés megy végbe. Ezt a feltételezést vizsgálja a szerző Móricz Zsigmond *Rokonok* című regényének angolra fordításában (*Relations*, 1997, fordító: Bernard Adams) honosításra és idegenítésre utaló példák segítségével.

A következő tanulmány, *Az aszimmetria hipotézis kiterjesztése a honosítás/idegenítés dichotómiára* arra keresi a választ, hogy a nyelvi műveletek kétirányú fordításkutatásban megfigyelhető aszimmetriája vajon kiterjeszhető-e a kulturális műveletekre? A honosítás a kis nyelvről nagy nyelvre együtt jár-e az idegenítéssel nagy nyelvről kis nyelvre, vagy sem? Ezt a kérdést egy „álvisszafordítás” vizsgálatán keresztül elemzi a szerző. Az „álvisszafordítás” nem nyelvi, hanem kulturális visszafordítás, amikor a fordító olyan lingvakultúrára fordít, amelyet jobban ismer, mint az eredeti szöveg szerzője. Ilyen vizsgálatot végzett a szerző korábban Diane Pearson *Csárdás* című angol nyelven írt regényének a magyar kultúrába való visszafordítása alapján.

A kötet utolsó, negyedik fejezetének a címe: *A fordító- és tolmácsképzés történetéből*. Ebben a fejezetben négy tanulmány olvasható: *a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék 40 éves története*, két előadás szerkesztett változata a Fordítástudományi Doktori Program első 10 évéből, valamint a fejezet záró tanulmánya, *A társadalmi megrendelés szerepe a fordítástudomány fejlődésében: az OFFI és a fordítóképzés kapcsolatának kezdetei*, amely arról szól, hogy az Országos Fordítóirodával való együttműködés milyen jelentős szerepet játszott a tanszék életében.

Klaudy Kinga kötete több évtizedes kiművelt és megérlelt szakmai tudásról és gyakorlatról tesz tanúbizonyságot. Szakmai hivatását kezdettől fogva a magyar fordítástudomány megeremtésének és elismertetésének szentelte. A kötet egyeduralkodó szakmai teljesítményéből az utóbbi 12 évnek az eredménye (2008–2019). Egyaránt érdekes lehet fordítástudományi kutatóknak, oktatóknak, de gyakorló fordítóknak is. Mindenkinek, aki szeretné jobban megérteni a nyelvi közvetítés összetett és dinamikusan változó természetét.

Irodalom

- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M., Francis, G., Tognini-Bonelli, E. (eds) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233-250.
- Baker, M. 1995. Corpora in Translation Studies. An Overview and Suggestions for Future Research. *Target* Vol. 7. No. 2. 223–245.

- Bassnett, S. 2012. Translation studies at cross-roads. *Target* Vol. 24. No. 1. 15–26.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítás-technikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2001. Az aszimmetria hipotézis. In: Bartha M. (szerk.) *A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. Székesfehérvár: KJF. 371–378.
- Klaudy K., Kovács M. 2016. Frazeologizmusok a szótárban és a fordításban – a fordítói kreativitásról. In: Bárdosi V. (szerk.) *Frazeológia. Az emberi világkép tükrözője*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 119-129.
- Pym, A. 2015. *Translation Solutions for Many Languages: Histories of a Flawed Dream*. London: Bloomsbury Academic.
- Szili K. 2004. *Tetté vált szavak: A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London: Routledge.
- Vinay, J. P., Darbelnet, J. 1958. *Stylistique comparée du français et de l'anglais. méthode de traduction*. London, Toronto, Paris: Didier.

Summaries in English

Marta FISCHER

Domesticating or Foreignizing? Translation Strategies from Text to Term Level

Abstract: The dilemma of choosing between foreignizing and domesticating not only attracts the scientific interest of scholars in translation studies, but is also present in practice, in the translator's decisions while translating. The aim of this paper is to examine this dilemma from both theoretical and practical perspectives and to highlight its complexity. It will be argued that the choice between foreignizing and domesticating cannot be reduced to a single decision – different strategies can be justified at text (genre) and term level. It will also be shown that scholars tend to use various designations when referring to one or the other strategy, which makes the teaching of these strategies all the more difficult in translator training institutions. Therefore, special attention will be paid to terminological clarification, by providing an overview of the key concepts related to foreignizing and domesticating and the multitude of designations describing these concepts – with the aim to facilitate professional discourse on this topic.

Keywords: domesticating, foreignizing, genre transfer competence, terminology, functional equivalent

László LASZLÓCZKI

Translators' and Students' Experiences of Phraseme Correspondence – Analysis of Two Questionnaires

Abstract: The present paper is an analysis of two questionnaires exploring the knowledge, use and translation difficulties of phrasemes (a set of metaphorical constants consisting of several members). Each questionnaire was designed for two target groups: one was administered to graduates and practising translators, the other to pre-degree students of translation. Both surveys mainly focus on phrasemes and their correspondences in the source and target language texts. The trans-

lation of phrasemes is not in the focus of translation studies and education, and a large proportion of students stressed that they would like to hear more about the translation of phrasemes in their education. Many respondents (both translators and students) said that it would be fortunate if more attention were paid to these metaphorical, fixed-meaning phrases, the translation of which require a high level of creativity and translation competence. Interestingly, a number of respondents saw potential in the future relationship between phrasemes and machine translation and artificial intelligence.

Keywords: phraseme, phraseme translation, questionnaire, machine translation, teaching translation

Anikó NÉMETH

The Challenges of Dialogue Interpreting in Business Settings: Results of an Exploratory Research

Abstract: The paper outlines the results of a small-sample research based on interviews conducted in January 2021, involving ten professional interpreters with Hungarian as their native language, examining the challenges of dialogue interpreting in business settings, as well as the coping strategies applied by interpreters. The aim of the research is to explore the linguistic and non-linguistic difficulties experienced by qualified and experienced interpreters in business and corporate interpreting situations, and to detect their solutions to the problems and challenges encountered in dialogue interpreting. The paper first defines the relevant terms, then outlines the results of the interview-based research. It covers various issues which may have an impact on interpreters and, thus, on their performance, including gender differences, the internal and external communication of companies, any tension between negotiating parties, the spatial positioning of interpreters, as well as linguistic and non-linguistic difficulties. The analysis concludes by highlighting interpreting strategies used to resolve emotionally charged situations.

Keywords: dialogue interpreting, business sector, linguistic and non-linguistic difficulties, coping strategy, soft skills

Judit SEREG

Rethinking the Terminology of Dubbing

Abstract: Terms of audiovisual translation are often used ambiguously and with different meanings by different authors both in Hungarian and international literature. The fragmented use of terminology leads to confusion and the occurrence of terms without precise definitions or overlapping meanings. In this study, I aim to clarify the system of audiovisual translation terms (especially terms related to dubbing) by building on the existing Hungarian and international literature, and I also propose a new frame of terms that might be useful for future research in AVT.

Keywords: audiovisual translation, dubbing, dubbing translation, terminology, audiovisual localization

Szilárd SZLÁVIK

The Impact of Post-Editing on the Lexical Cohesion of NMT-Translated Texts

Abstract: This paper aims to investigate the impact of full post-editing on the lexical cohesion of texts resulting from neural machine translation, and more specifically on the pattern of lexical repetitions and the macropropositional content of the text, using Hoey's (1991) repetition model. The qualitative, exploratory research presented here for the corpus analysed found that post-editors remove the investigated features from the source language text more than machine translation does, thus making post-editing more similar to translation than to revision. The observations also suggest that text type may have a role to play in post-editing operations. Based on the results of this research, three hypotheses have been formulated which may indicate possible future research directions.

Keywords: neural machine translation, post-editing, Hoey's repetition model, lexical repetitions, macropropositional content

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

ISSN 1419 7480 (nyomtatott változat)

ISSN 2732 1924 (online)

(megjelenik évente két alkalommal – tavasszal és ősszel)

A folyóirat webhelye: <https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/>

Főszerkesztő:

KLAUDY KINGA

E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

Útmutató szerzőinknek

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** magyar nyelvű lektorált folyóirat, amelyet az ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Tanszéke alapított 1999-ben. A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** célja, hogy **magyar nyelvű** szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő, új interdiszciplináris tudományos kutatási terület művelői számára. A folyóirat a nyelvi közvetítést a lehető legtágabban értelmezi. Helyet kap benne a fordítói és tolmácsolási gyakorlat különböző részterületeinek rendszerező és elméleti megközelítése. Az **általános fordításelméleti** tanulmányokon kívül nagy teret szentel a **leíró** fordításkutatásnak, a **párhuzamos korpuszokon** alapuló **empirikus** vizsgálatoknak, a **tolmacsolás** kutatásának, a **terminológiai** kutatásoknak és a fordítás és tolmácsolás **oktatásának**. Figyelemmel kíséri a fordítástudományi, valamint a fordítástudományhoz kapcsolódó konferenciákat és publikációkat, ezekről hosszabb elemző beszámolókat közöl.

Szerkesztőbizottság

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** élén független szakértőkből álló Szerkesztőbizottság és Tanácsadó testület áll. A szerkesztők szakterületük elismert képviselői, és a fordítástudomány különböző területeit, valamint a különböző fordítóképző intézményeket képviselik. A Szerkesztőbizottság és a Tanácsadó testület tagjainak névsora a folyóirat honlapján megtalálható.

Kapcsolat

A szerkesztőség címe:

Klaudy Kinga, DSc. professzor emeritus, főszerkesztő
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4. F épület I. emelet 9–11.
Telefon: (+36 1) 411 6500/5894
Honlap: <http://www.languages.elte.hu>

A megjelenés ideje

A folyóirat évente kétszer júniusban és decemberben jelenik meg. A kéziratok leadási határideje a tavaszi számhoz február 15., az őszi számhoz október 15.

A kéziratok benyújtása

Olyan kéziratok benyújtását várjuk, melyek eredeti kutatást tartalmaznak, a szerzőjük korábban nem publikálta őket, és elfogadás esetén nem is szándékozik máshol publikálni. A kéziratokat a főszerkesztő e-mail-címére kérjük küldeni:
klaudy.kinga@btk.elte.hu.

A kéziratok elbírálása

A beérkezett cikkeket először a Szerkesztőbizottság bírálja el abból a szempontból, hogy illeszkednek-e a folyóirat profiljába. Ezután következik a kettős anonim szakmai bírálati folyamat, amelyben két szakmai bíráló kapja meg a szerző neve nélkül a kéziratot, akik elfogadásra, átdolgozásra vagy elutasításra javasolhatják.

A kéziratok nyelve és tartalma

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** magyar nyelvű cikkeket közöl angol nyelvű összefoglalóval. A **Summaries in English** rovat a folyóirat végén található. **Tanulmányok:** A tanulmányok esetében követelmény, hogy önálló kutatómunkára épüljenek, a szerző saját eredményei világosan különüljenek el a hivatkozott szerzőkétől. **Recenziók:** A recenziók a recenzens saját gondolatai mellett tartalmazzanak kritikai mozzanatot is, és tartsák szem előtt a könyv várható olvasótáborának szempontjait. A recenziók címében a könyv pontos adatai szerepeljenek: kiadás helye, kiadó, a kiadás éve, oldal- és ISBN szám. **Konferenciabeszámoló:** A konferenciabeszámoló címében is pontosan kérjük megadni a konferencia adatait: rendezőjét, helyét és idejét. A folyóiratnak ezen kívül van még két alkalmi rovata: a **Krónika** és a **Levezetés**.

A kéziratok terjedelme

A tanulmányok hossza ideálisan 5000-7000 szó, a recenzióké és konferenciabeszámolóké 1500-2000 szó.

Absztrakt és kulcsszavak

Minden tanulmányhoz 150-200 szó hosszúságú absztraktot kérünk magyar és angol nyelven, valamint 5 kulcsszót szintén angol és magyar nyelven. A tanulmány címét kérjük angolul is megadni.

A nyelvi példák kezelése

A nyelvi példákat a szövegen belül kurziváljuk. Ha megadjuk a jelentésüket, azt szimpla macskakörömben tesszük. Az elkülönített nyelvi példákat számozzuk. Az eredeti (1), a fordítások (1b), (1c), és a szövegben így, azaz számokkal hivatkozunk rájuk. Az elkülönített nyelvi példákat nem tesszük idézőjelbe. Az elkülönített nyelvi példákat nem kurziváljuk. Az elkülönített nyelvi példákban belüli kiemelt részeket kurziváljuk vagy kivastagítjuk, aláhúzást csak végső esetben alkalmazunk. Az elkülönített nyelvi példákat indentáljuk, alatta és fölötté egy sort kihagyunk. Az elkülönített nyelvi példák végén jelöljük meg a szerzőt és az oldalszámot, a fordítót és az oldalszámot, vagy a korpusz nevét és a szöveg sorszámát.

Idézés

A szövegen belüli 40 szónál rövidebb idézet idézőjelbe kerüljön, a végén szerepeljen a szerző neve, az évszám és az oldalszám. Ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és balról indentáljuk. Az elkülönített idézetnél nincs szükség idézőjelre, de a végén legyen ott a szerző, az évszám és az oldalszám. Ha az idézetet fordításban közöljük, szerepeljen a fordító neve is.

Ábrák, táblázatok

Az ábrákat és táblázatokat folyamatosan számozzuk (1. ábra, 1. táblázat), és lássuk el önálló címmel. A címet és a számot az ábra vagy táblázat FÖLÖTT KÖZÉPEN helyezzük el.

Lábjegyzet

Általában kerüljük a lábjegyzeteket. A hivatkozott művek adatai az irodalomjegyzékbe kerüljenek, a gondolatokat pedig illesszük bele a tanulmány szövegébe. Az alábbi két esetben használható lábjegyzet: (1) Ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. hol hangzott el előadás formájában) (2) Ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet, az eredetit közölheti lábjegyzetben.

Végjegyzet

A tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

A nyelvi adatok forrásának megjelölése

A szépirodalmi művekből vett részletekre és fordításukra való hivatkozások az **Irodalom** alatt külön jegyzékben szerepeljenek **Források** címszó alatt.

Internetes hivatkozások

Az internetes hivatkozások a szövegen belül szintén névvel és évszámmal és lehetőség szerint oldalszámmal történjenek. Az internetes hivatkozások linkjét ne írjuk bele a tanulmány szövegébe. Az internetes hivatkozásokat csak akkor soroljuk be az irodalomjegyzékbe, ha tudományos műről van szó. Mindig pontosan nézzünk utána a szerzőnek címnek és évszámnak és csak utána jöjjön a link. A nem tudományos hivatkozások pl. interjúk, újságcikkek, rendeletek, hivatalos dokumentumok szerepeljenek külön **Internetes hivatkozások** címszó alatt. Ha a link gömbölyű zárójelben van, a letöltés ideje legyen szögletes zárójelben. A hivatkozások végére kérjük a tanulmány DOI azonosítóját is (ha van már).

Irodalomjegyzék

Alapszabály, hogy egyetlen név se szerepeljen a szövegben, amely nem szerepel az irodalomjegyzékben, és fordítva: egyetlen név se szerepeljen az irodalomjegyzékben, amely nem szerepel a szövegben. A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** a Name and Date hivatkozási rendszert követi, tehát nincs számozás, a hivatkozott szerzők ABC sorrendben követik egymást, ha azonos szerző több művére hivatkozunk, akkor a legkorábbival kezdjük. Ha azonos évben két vagy több műve jelent meg a hivatkozott szerzőnek: 2021a, 2021b, 2021c jelölést alkalmazunk a szövegben és az irodalomjegyzékben is. Ha a műnek már van DOI azonosítója, azt is fel kell tüntetni.

- **Hivatkozás monográfiára**

Nord, Ch. 1997. *Translating as a Purposeful Activity – Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome. <https://doi.org/10.4324/9781351189354>

- **Hivatkozás folyóiratcikkre**

(*Ügyeljünk arra, hogy a folyóirat címét kell kurziválni*)

Olohan, M., Salama-Carr, M. 2011. *Translating Science*. *The Translator* Vol. 17. No. 2. 179–188. <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799485>

Götz A. 2015. Magyar és angol absztraktok retorikai szerkezetének elemzése. *Fordítástudomány* 17. évf. 2. szám. 88–116.

- **Hivatkozás tanulmánykötetre**

Dróth Júlia (szerk.) *Fordítási és szaknyelvi gyakorlatok távoktatásban*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem.

- **Hivatkozás tanulmánykötetben megjelent tanulmányra:**
(*Ügyeljünk arra, hogy a tanulmánykötet címét kell kurzíválni*)
Fischbach, H. 1993. Translation, the Great Pollinator of Science. A Brief Flashback on Medical Translation. In: Wright, S. E., Wright L. D. (eds) *Scientific and Technical Translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 89–100. <https://doi.org/10.1075/ata.vi.08fis>
- **Hivatkozás konferenciakötetben megjelent tanulmányra**
Ustaszewski, M., Stauder, A. 2017. TransBank: Metadata as the Missing Link between NLP and Traditional Translation Studies. In: Temnikova, I., Orasan, C., Corpas Pastor, G., Vogel, S. (eds) *Proceedings of the Workshop Human-Informed Translation and Interpreting Technology*. Shoumen: Association for Computational Linguistics. 29–35.
- **Hivatkozás elhangzott (nem megjelent) konferencia-előadásra**
Klaudy K. 2001. The asymmetry hypothesis. Testing the asymmetric relationship between explicitations and implicitations. Paper presented at the Third International Congress of the European Society for Translation Studies, Claims, Changes and Challenges in Translation Studies, Copenhagen, Denmark. (2001, August 30–September 1). https://www.researchgate.net/publication/277326602_The_Asymmetry_Hypothesis_Testing_the_Asymmetric_Relationship_between_Explicitations_and_Implicitations
- **Hivatkozás interneten elérhető tanulmányra**
ELTE BTK. 2019. *Tudományometriai szempontok az oktatói-kutatói előmeneteli stratégiához*. https://www.btk.elte.hu/dstore/document/1338/BTK_el%C5%91meneteli_strat%C3%A9gia_20191028.pdf [Letöltve: 2021. 09. 03.]

Elérhetőség

A folyóirat az első számtól kezdve (1999.1) elérhető online formában. Az 1999 és 2005 közötti számok a MEK-ben <https://epa.oszk.hu/04100/04125>, a továbbiak a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtári és Kommunikációs Intézetének (MTA KIK) folyóirat-szerkesztő rendszerében <https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/>. A 2019. 2. számtól kezdve a folyóirat csak online formában jelenik meg. Korábbi nyomtatott számokból könyvtárak, intézmények és magánszemélyek számára az esetleg hiányzó példányokat díjmentesen pótolni tudjuk. Tanszéki előadó: Bertalan Zoltánné ELTE BTK FTT. 1088 Bp. Múzeum krt. 4. F épület I. emelet 3–4. E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu.

Etikai záradék

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** mélyen elkötelezett az etikus tudományos publikálás mellett. A publikációs folyamat minden egyes szakaszában a legszigorúbb előírásokat alkalmazzuk, összhangban a **Committee on Publication Ethics (COPE)** kiadókra vonatkozó magatartási kódexével <https://publicationethics.org>

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

2023. 25. évf. 1. szám

E számunk munkatársai:

Csiborné Horváth Andrea	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Fáy Tamás	Eszterházy Károly Egyetem
Fischer Márta	BME GTK Idegen Nyelvi Központ
Juhász-Koch Márta	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Kovács Tímea	Károli Gáspár Református Egyetem
Laszlóczki László	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Nagy Gabriella	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Németh Anikó	BME GTK Idegen Nyelvi Központ
Sereg Judit	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Szentirmay Piroska	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Szlávik Szilárd	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Van Waarden Franciska	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program

ISSN 1419 7480 (nyomtatott)

ISSN 2732 1924 (online)